

Tukea, tyynnyttelyä ja vakauden tavoittelua

**Suomen toiminta ja suhtautuminen Viron ja Venäjän välisiin Neuvostoliiton
hajoamisen perintönä tullessiin kiistakysymyksiin vuosina 1991–1994**

Markus Metsala

Pro gradu -tutkielma

Poliittinen historia

Turun yliopisto

Kevät 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

METSALA, MARKUS: Tukea, tyynnyttelyä ja vakauden tavoittelua. Suomen toiminta ja suhtautuminen Viron ja Venäjän välisiin Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleisiin kiistakysymyksiin vuosina 1991–1994

Pro gradu -tutkielma, 105 s.

Poliittinen historia

Kevät 2020

Tiivistelmä

Tutkimuksessa käsitellään Suomen ulkopoliittikkaa Viron ja Venäjän välisissä Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleissa kiistoissa 1990-luvun alussa, Viron itsenäisyyden palauttamisen jälkeen. Käsitteeseen on valittu kolme olennaisinta kiistaa, jotka liittyivät entisen neuvostoarmeijan joukkojen vetäytymiseen Virosta, venäläisen vähemmistön asemaan Virossa sekä Viron ja Venäjän väliseen rajaan.

Tutkimuksen lähdeaineiston rungon muodostavat ulkoministeriön arkiston, tasavallan presidentin kanslian arkiston sekä Mauno Koiviston arkiston asiakirjat, joiden tutkimiseen on sovellettu lähdekriittistä sisältöanalyysiä. Suomalaisten ja virolaisten poliitikkojen sekä virkamiesten muistelmateokset täydentävät lähdemateriaalia.

Suomi kehotti Viroa sopimaan venäläisjoukkojen vetäytymisestä ensin kahdenvälisesti Venäjän kanssa. Kiista kuitenkin kansainvälistyi, jolloin Suomi asettui tukemaan Viroa. Suomi yritti edesauttaa Viron ja Venäjän jumiutuneita neuvotteluja vetäytymisestä hyvillä palveluksillaan. Vuonna 1994 viimeiset joukot poistuivat Virosta tavalla, johon Suomi oli tyytyväinen.

Viron itsenäistyttyä Virossa olevien venäläisten asema oli epäselvä. Monet Viron säätämät lait, jotka liittyivät venäläisten asemaan, olivat kansainvälisen kiistelyn kohteena. Erityisesti Venäjä ja venäjänkieliset pitivät lakeja syrjivinä. Suomi piti osaa laeista kelvollisina, osaa puutteellisina.

Viron ja Venäjän välinen rajakiista kytkeytyi kysymykseen Viron valtion jatkuvuudesta ja vuoden 1920 Tarton rauhansopimuksen voimassaolosta. Suomi ei tukenut Viron pyrkimyksiä palauttaa vanhoja rajoja, mutta tunnusti Viron valtiollisen jatkuvuuden.

Viron ja Venäjän välisissä kiistoissa Suomen sympatiat olivat Viron puolella. Virolaisten tyyliä ja tapaa ajaa asiaansa ei kuitenkaan aina hyväksytty, ja myös Venäjän näkemyksille osoitettiin ymmärrystä. Suomen piti valita linjansa tilanteessa, jossa toimintaympäristö oli radikaalisti muuttunut kylmän sodan päättymisen myötä, ja suhde Venäjään oli murroksessa. Suomen edustajat kehottivat sekä Viroa että Venäjää malttiin ja lieventämään jyrkkiä lausuntojaan. Suomen tärkeimpinä tavoitteina olivat lähialueiden vakauden turvaaminen ja jännitteiden purkaminen.

Asiasanat: Suomen ulkopoliittikka, Viro, Venäjä, Baltia, Neuvostoliitto, diplomatia, kansainväliset suhteet, asevoimat, vähemmistöt, rajat, neuvottelu, vakaus

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Tausta ja tutkimuskysymykset	1
1.2 Lähteet ja metodi.....	8
1.3 Aikaisempi tutkimus	15
2 Suomen asteittain kasvava tuki Virolle venäläisjoukkojen vetäytymisessä	19
2.1 Kehotukset Virolle sopia joukoista kahdenvälisesti Venäjän kanssa	21
2.2 Suomi sitoutuu Baltian maiden tukemiseen kansainvälistyvässä kiistassa.....	27
2.3 Lukkiutuneet neuvottelut eteenpäin Suomen hyvillä palveluksilla?.....	38
2.4 Suomen ja Viron tavoite toteutuu: joukot poistuvat	48
3 Suomen toiminta Viron venäläiskysymyksessä: tyynnyttelyä puolin ja toisin.....	53
3.1 Suomi tyytyy Viron kansalaisuusratkaisuun ja torjuu Venäjän syytökset	55
3.2 Viro Euroopan neuvoston jäseneksi Suomen tuella ja opastuksella	65
3.3 Etyk potentiaalisena ristiriitojen lievittäjänä.....	68
3.4 Kritiikkiä ulkomaalaislaista ja paikallisvaalilaista.....	71
3.5 Suomen linja: rakentavuuden ja maltin korostamista	78
4 Suomen kehotukset ratkaista rajakiista kompromissilla ja joustavuudella.....	81
4.1 Rajakiistan historiallinen tausta	81
4.2 Suomen toivoma ratkaisu: jatkuvuuden tunnustaminen ja neuvostoajan raja	84
5 Johtopäätökset.....	95
6 Lähteet.....	98

1 Johdanto

1.1 Tausta ja tutkimuskysymykset

Tämän *pro gradu* -tutkielman tutkimuskohteina ovat Viron ja Venäjän väliset Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleet kiistakysymykset 1990-luvun alussa Suomen ulkopoliittikan näkökulmasta. Viro itsenäistyi uudelleen elokuussa 1991 oltuaan osa Neuvostoliittoa toisesta maailmansodasta lähtien. Itsenäisyyden palauttaminen alkoi näyttää todelliselta mahdollisuudelta 1980-luvun lopulla, kun Neuvostoliiton johtaja Mihail Gorbatšovin aloittama perestroika-uudistusohjelma oli käynnistänyt prosessin, jossa Itä-Euroopan kansandemokratiat ja neuvostotasavallat alkoivat vaatia valtiollista itsenäisyyttä. Samalla Neuvostoliiton itsensä loppu alkoi hämmöttää, kun perestroikan tulokset olivat aivan toisenlaiset kuin neuvostojohto oli tarkoittanut.

Viro näki maailmanpoliittisen tilanteen ja Neuvostoliiton hajoamisprosessin mahdollisuutena saavuttaa täysi itsenäisyys, ja tämä tilaisuus oli Viron mielestä käytettävä hyväksi niin tehokkaasti kuin mahdollista. Viro haki ponnisteluilleen aktiivisesti tukea ulkomailta ja toivoi kansainvälisen tuen varmistavan itsenäisyyden saavuttamisen. Suomen virallisena politiikkana puolestaan oli ensisijaisesti Gorbatšovin tukeminen uudistusten toteuttamisessa. Viron pyrkimyksiä voitiin tukea, kunhan ne eivät häirinneet Suomen suhteita Moskovan kanssa. Suomen suhteet Viroon olivat siis alisteisia Suomen idänpoliitikalle, kuten ne olivat olleet koko kylmän sodan ajan. Yhteydenpito Viroon oli kylmän sodan aikana epävirallista, eikä virallisia diplomaattisuhteita ollut. Suomi korosti Viron itsenäistymisprosessissa rauhallisuutta ja pidättyväisyyttä ja katsoi, että itsenäistymisen tuli toteutua Moskovan ja Baltian maiden välisten neuvottelujen kautta.¹

Se historiallinen muutos 1990-luvun alussa, joka Virolle ja Venäjälle tarkoitti koko valtiomuodon pysyvää muutosta, tarkoitti Suomelle ulkopoliittisen linjan uudelleenarviointia. Lähiympäristö muuttui perustavanlaatuisesti ja peruuttamattomasti, ja Suomen oli sovitettava ulkopoliittikkansa uuteen todellisuuteen. YYA-sopimus korvattiin lievemällä naapurisopimuksella Venäjän kanssa vuoden 1992 alussa. Samalla Suomi valmisteli liittymistä Euroopan yhteisöön, joka oli muuttumassa

¹ Rausmaa 2013, 171–172.

poliittiseksi unioniksi. Suomen kylmän sodan aikaista ulkopoliittikkaa määrittäneen puolueettomuuden määritelmä kavennettiin koskemaan sodan aikaa ja suhdetta sotilasliittoihin eli käytännössä Natoon. Puolueettomuutta ei muutenkaan ollut enää syytä korostaa entiseen tapaan, kun Venäjän ja Yhdysvaltojen välinen vastakkainasettelu lieveni. EU-jäsenyyshakemuksen yhteydessä Suomen turvallisuuspoliittinen linja vaihtui puolueettomuudesta ”sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi”. Kylmän sodan päätyttyä Suomi näyttää hakeutuneen mahdollisimman lähelle länsimaita.²

Suomen ja Venäjän suhteet alkoivat kylmän sodan päättymisen jälkeen tasapainottua ja monipuolistua. Kontakteja alettiin ylläpitää usealla eri tasolla, eikä kaiken tarvinnut enää kulkea ulkoministeriön ja Moskovan keskusjohdon kautta. Myös Venäjän muodostama uhkakuva Suomessa pieneni, eikä sotilaallisen yllätyshyökkäyksen uhkaa enää ollut. Venäjä ei enää Neuvostoliiton tavoin sekaantunut Suomen sisäpolitiikkaan. Venäjä-suhteissa on kuitenkin nähtävissä muutoksen lisäksi myös jatkuvuutta, jota kansainvälisen politiikan emeritaprofessori Helena Rytövuori-Apunen on kuvannut osuvasti: ”Suomen ja Venäjän suhteille on Neuvostoliiton hajottua ollut ominaista tiettyjen puhetapojen ja suhteen joidenkin rakennusaineiden jatkuvuus, eräänlainen ohut, puhekäytäntöjen pinnalla näyttäytyvä muuttumattomuus, samalla kun naapurussuhde ja siihen kuuluvat ylläpitomekanismit ovat rakentuneet uudella tavalla.”³ Mihinkään ei muuttunut myöskään se, että pienen Suomen naapurissa oli suurvalta, joka ei jakanut Suomen tai Länsi-Euroopan maiden yhteistä arvoperustaa. Keinot selvittää tästä tilanteesta muuttuivat, mutta tavoite oli sama: ”pyrkimys ylläpitää turvallisentuntuista välimatkaa suureen itäiseen naapuriin”⁴, kuten politiikan tutkija Erkkä Railo on asian ilmaissut.⁵

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleita Viron ja Venäjän välisten suhteiden ratkaisemattomia ongelmia vuosina 1991–1994. Kyseisiä ongelmia voisi perustellusti pitää myös Neuvostoliiton eikä vain sen hajoamisen perintönä. Ongelmat olivat seurausta Viron neuvostomiehityksestä, mutta niistä tuli ajankohtaisia ja kansainvälisiä poliittisia ongelmia vasta Neuvostoliiton hajotessa. Näkökulmana ongelmiin on Suomen ulkopoliittikka: se miten Suomi näihin ongelmiin suhtautui ja niiden ratkaisuun pyrki osaltaan myötävaikuttamaan.

² Visuri 2006, 307,311; Railo 2010, 2009.

³ Rytövuori-Apunen 2007, 200.

⁴ Railo 2010, 423.

⁵ Railo 2010, 418, 422–423; Rusi 2003, 46.

Uudelleenitsenäistyneen Viron oli luotava uudenlainen suhde valtavaan itänaapuriinsa, jossa oltiin pettyneitä Neuvostoliiton romahduksen aiheuttamaan vaikutusvallan laskuun Baltiassa. Suhtautuminen Venäjään oli asia, josta Suomella ja Virolla oli kenties suurimpia erimielisyyksiä keskenään. Suomi, joka oli selvinnyt toisesta maailmansodasta itsenäisenä, onnistui säilyttämään itsenäisyytensä myös kylmässä sodassa, osin puolueettomuuspolitiikkansa ja olosuhteiden vaatiman idänpolitiikkansa ansiosta. Suomelle oli muodostunut kokemus siitä, miten itänaapurin kanssa kannattaa suhteet hoitaa. Idänpolitiikka kylmän sodan aikana tarkoitti Suomelle pitkälti yhteistyötä, ystävyyttä ja avunantoa, Suomen puolueettomuutta samalla korostaen. Viron kokemus toisesta maailmansodasta ja kylmästä sodasta oli sen sijaan aivan toisenlainen. Maa joutui ensin Neuvostoliiton, sitten natsi-Saksan, ja lopulta taas Neuvostoliiton miehittämäksi, jonka alaisuudessa maa pysyi aina vuoteen 1991 asti. Itänaapuri oli luontevampaa nähdä miehittäjänä ja alistajana kuin yhteistyökumppanina, ja siksi Viro haki aktiivisesti itselleen tukea ja turvaa lännestä.⁶

Tämä valtava ero historiallisessa kokemuksessa, joka liittyi Venäjään, näkyi myös uudelleenitsenäistyneen Viron politiikassa ja Suomen suhtautumisessa siihen. Koko tarkastelujakson aikana Viro kävi uuden Venäjän federaation kanssa neuvotteluja Neuvostoliiton hajoamiseen liittyvistä jälkiselvittelyistä. Neuvottelut etenivät usein hyvin hitaasti, ja osapuolet suhtautuivat toisiinsa epäluuloisesti. Viro olisi monessa tilanteessa kaivannut länsimailta, myös Suomelta, enemmän tukea itselleen ja painostusta Venäjän suuntaan. Suomi taas kehotti Viroa malttiin ja kärsivällisyyteen sekä valmiuteen tehdä kompromisseja. Tällaisia neuvoja virolaiset eivät mielellään kuulleet⁷.

Käyttämäni lähdeaineiston perusteella on selvää, että suurimmat Suomen seuraamat Viron ja Venäjän väliset Neuvostoliiton hajoamisen perintönä tulleet kiistakysymykset liittyivät Virossa oleviin entisen Neuvostoliiton joukkoihin, maan venäläiseen vähemmistöön ja maiden väliseen rajaan. Tutkielmani rakentuu näiden kolmen teeman varaan siten, että kutakin kysymystä käsitellään omassa pääluvussaan.

Primääriaineistosta on käynyt ilmi, että Suomi seurasi erittäin tiiviisti mainittujen kiistakysymysten kehittymistä ja esitti osapuolille näkemyksiään siitä, miten ne kannattaisi ratkaista. Sekä Viro että Venäjä myös aktiivisesti pyysivät Suomelta tukea

⁶ Pekkarinen 2015, 240; Saarikoski 1993, 140–141.

⁷ Blomberg 2011, 651; Koivisto 2017, 605.

omille näkökannoilleen. Suomen asetelma kiistoissa oli kiinnostava; toisaalta haluttiin tukea juuri itsenäisyytensä palauttanutta veljeskansaa mahdollisuuksien mukaan, mutta toisaalta ei haluttu tehdä liian suurta irtiottoa idänsuhteiden pitkästä linjasta, vaikka itänaapuri olikin vaihtunut Neuvostoliitosta Venäjän federaatioksi. Tasapainoilu näiden kahden keskenään usein ristiriitaisen tavoitteen välillä oli Suomen ulkopolitiikalle merkittävä haaste.

Tutkimukseni hahmottelee Suomen ulkopolitiikan linjaa Viron ja Venäjän suhteissa mainittujen kolmen kiistakysymyksen kautta. Pyrkimyksenä on selvittää Suomen kanta entisen Neuvostoliiton joukkojen vetäytymiseen, Viron venäläisvähemmistöön ja Viron ja Venäjän väliseen rajaan liittyviin kiistoihin. Lisäksi pohditaan, miksi Suomi päätyi valitsemaansa lähestymistapaan näissä kysymyksissä, mikä oli politiikan tavoitteena ja millaisia asenteita ja arvoja valintojen taustalta voidaan erottaa. Tutkimuksen aikarajauksen tarkka alkupiste on 29. elokuuta 1991, jolloin diplomaattisuhteet palautettiin voimaan Suomen ja Viron välillä. Tästä hetkestä eteenpäin Suomi piti virallisesti Viron tasavaltaa itsenäisenä poliittisena toimijana. Aikarajauksen loppupiste on 31. joulukuuta 1994. Koska ulkopolitiikan hoitoon liittyvien asiakirjojen salausaika on Suomessa 25 vuotta, käytettävissäni oli vuonna 2019 vain se aineisto, joka on tuotettu vuonna 1994 tai sitä ennen. Vuosi 1994 on luonteva aikarajauksen päätepiste senkin vuoksi, että sen vuoden elokuussa viimeiset entisen Neuvostoliiton joukot vetäytyivät Virosta, ja yksi tämän työn keskeisistä tutkimuskohteena olevista prosesseista tuli päätökseen.

1990-luvun alun tapahtumien tutkimista voidaan pitää lähihistoriana. Yksi keskeinen lähihistorian ongelma tutkijan kannalta on riittävän etäisyyden saavuttaminen tutkimuskohteeseen. Poliittisen historian emeritusprofessori Timo Soikkanen kirjoittaa, että lähihistoriaa on kritisoitu tutkijan osallisuudesta ja sitoutuneisuudesta tutkittavaan ilmiöön. Osallisuus pakostakin vaikuttaa ongelmanasetteluihin, faktojen valintaan ja tulkintoihin. Väitteessä on Soikkasen mielestä perää, mutta toisaalta sympatiat ja antipatiat vaikuttavat historiantutkijaan aina.⁸

Lähihistorian tutkijaa auttavat hänen aikalaisensa, jotka pitävät hänen sympatiansa ja antipatiansa kurissa, kontrolloiden tulkintoja ja paljastaen liialliset sitoutumiset. Toki on

⁸ Soikkanen 1995, 125.

vaikeampi olla ottamatta moraalista kantaa lähimenneisyyden henkilöihin ja tapahtumiin kuin kaukaisempaan menneisyyteen. Lähihistoriaan liittyy usein traumaiksi määriteltäviä asenteita, jotka muokkaavat lähteitä ja niiden käyttäjiä. Historioitsija Edward Hallet Carrin mielestä on kuitenkin toivotonta ja turhaa ottaa moraalisesti kantaa ja tuomita menneisyyden hahmoja. Etäisyyden saavuttaminen intohimoja herättäviin aiheisiin vaatii aikaa, mutta pelkkä ajan kuluminen ei välttämättä tyyntytä intohimoja. Etäisyys saavutetaan vain tutkimuksen avulla. Historiantutkijat Kirsi Henriksson ja Pirkko-Liisa Kastari kirjoittavat: ”Intohimojen esittelyn sijasta tulisikin siirtyä historiallisten selitysten puolelle pitkän aikavälin analyysillä (*longue durée*), ilman yksittäisten henkilöiden syylistämistä. Historioitsija ei ole edes lähihistorian osalta mikään tuomari tai moraalinvartija, vaan menneisyyden muistin tulkitsija, ja juuri historioitsijan tehtävänä on värittyneiden muistojen muuntaminen historiaksi.”⁹

Tutkijan suhteesta tutkimuskohteeseen tässä työssä todettakoon se, että synnyin tutkimuksen kohteena olevana aikana, kesäkuussa 1993. Isäni on virolainen ja äitini suomalainen, ja kasvoinkin siksi kaksikielisessä kodissa. Viron kielen taitoni ansiosta pystyn lukemaan virolaisia lähteitä, mikä auttaa tekemään tutkimuksesta monipuolisemman. Taustani vuoksi minun on helpompi ymmärtää historian tapahtumia Viron kuin Venäjän näkökulmasta, minkä pyrin ottamaan tutkimuksessa huomioon. Objektivisuuden tavoittelussa auttaa se, että minulla ei ole ikäni vuoksi henkilökohtaisen kokemuksen synnyttämiä muistikuvia tutkimuksen kohteena olevista tapahtumista. Lisäksi suhteeni virolaiseen yhteiskuntaan ja Viron valtioon on varsin etäinen, sillä olen asunut Suomessa viimeiset 20 vuotta. Tavoitteeni ei muutenkaan ole ottaa tutkijana kantaa itse tapahtumiin, vaan tutkia sitä, miten Suomen ulkopoliittinen johto tapahtumissa toimi. Tähän tehtävään nähden koen olevani riittävän etäällä tutkimuskohteesta, jotta voin asianmukaisesti suoriutua tehtävästäni, Henrikssonin ja Kastarin sanoin ”värittyneiden muistojen muuntamisesta historiaksi”. Täydellistä objektivisuuttahan ei ole mahdollista saavuttaa.

”Suomella” tarkoitetaan tässä tutkielmassa Suomea ulkopoliittisena toimijana. Näin ollen huomio kiinnittyy ennen kaikkea maan ulkopoliittiseen johtoon. Vuosina 1991–1994 elettiin vielä vanhan perustuslain aikaa, jolloin ulkopoliittinen valta oli nykyistä enemmän tasavallan presidentin käsissä. Hallitusmuodon IV luvun 33 § ilmaisi ulkopoliittisen vallanjaon näin:

⁹ Soikkanen 1995, 125–126; Henriksson & Kastari 2001, 141,144.

”Suomen suhteista ulkovaltoihin määrää presidentti, kuitenkin niin, että sopimukset ulkovaltojen kanssa ovat eduskunnan hyväksyttävät, mikäli ne sisältävät säännöksiä, jotka kuuluvat lainsäädännön alaan tai valtiosäännön mukaan muuten vaativat eduskunnan suostumusta. Sodasta ja rauhasta presidentti päättää eduskunnan suostumuksella.

Kaikki tiedonannot ulkovalloille tai Suomen lähettiläille ulkomailla ovat toimitettavat sen ministerin kautta, jonka toimialaan ulkoasiat kuuluvat.”¹⁰

Ulkoasiat katsottiin siis kuuluvaksi pääosin valtionpäämiehen toimialaan. Valtioneuvoston panos jäi riippuvaiseksi sen normaalista ”myötävaikuttamisesta” presidentin päätöksenteossa. Eduskunnalla ei juuri ollut mahdollisuuksia aktiivisen ulkopoliittikan harjoittamiseen. Sen piti enimmäkseen toimia yleisten parlamentaaristen ohjaus- ja valvontakeinojen varassa.¹¹

Perustuslain kirjaus oli kuitenkin niin väljä, että se jätti tilaa erilaisille tulkinnoille toimijoiden roolin osalta. Käytännön vuorovaikutussuhteet keskeisten toimijoiden välillä ovatkin vaihdelleet ajallisesti ja eri ulkopoliittikan lohkojen sekä ilmansuuntien välillä. Tasavallan presidenttinä vuosina 1982–1994 toiminut Mauno Koivisto otti heti presidenttikautensa alussa ulkopoliittikan johtajuuden itselleen, eikä siinä vaiheessa kokenut tarvetta parlamentarisoida ulkopoliittista päätöksentekoa. Hän halusi kuitenkin edeltäjänsä Urho Kekkosta enemmän vuoropuhelua presidentin ja hallituksen välillä. Koiviston aikana institutionaaliset muodot sekä pää- ja ulkoministerin ja valtioneuvoston rooli ulkoasioiden rutiineissa vahvistuivat, kun Kekkonen oli nojannut enemmän henkilökohtaiseen ja henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvaan hallintaan. Koiviston kansliapäällikön Jaakko Kalelan mukaan Koiviston kokemukset pääministerinä vaikuttivat siihen, että hän halusi presidenttinä ottaa valtioneuvoston, lähinnä pää- ja ulkoministerin, mukaan ulkopoliittiseen päätöksentekoon. Koiviston mielestä Kekkonen tapa ohjeistaa suoraan ulkoministeriön virkamiehiä ohi ulkoministerin ja valtioneuvoston oli huonoa hallintoa, josta piti päästä eroon. Hän ei kuitenkaan halunnut luopua valtiomuodon presidentille takaamista ulkopoliittisista valtaoikeuksista, vaan

¹⁰ Nousiainen 1998, 374.

¹¹ *Ibid.*

Koivistonkin valtakaudella vastuu kansallisen ulkopoliitiikan kokonaisuudesta säilyi presidentillä.¹²

Ulkoministeriö muodosti ulkopoliitiikan keskushallinnon. Ministeriön johtoryhmään kuuluivat ulkoministeri, pysyvänä virkamiehenä toimiva valtiosihteeri ja neljä apulaisvaltiosihteeriä omine vastuualueineen. Ministeriö jakautui seitsemään osastoon, joista tärkein oli ”hermokeskuksen” kaltainen poliittinen osasto. Ulkomailla ja kansainvälisissä järjestöissä ulkopoliitikkaa toteuttivat diplomaateilla miehitetyt edustustot. Poliittinen osasto vastasi ulkomaisten suhteiden varsinaisesti poliittisesta puolesta, kun muut osastot käsittelivät niille määrättyjä erityiskysymyksiä. Poliittisen osaston virkamiehiltä edellytettiin harjoitettavaa politiikkaa ohjaavien periaatteiden hallintaa. Näin varmistuttiin siitä, että yksittäisen virkamiehenkin ratkaisu oli osa Suomen hallituksen ulkopoliitikkaa. Kukin ulkoasiainhallinnon virkamies ”edustaa niin kotona kuin vieraissakin koko maata ja seuraa kussakin tilanteessa ministeriön, hallituksen ja presidentin antamia ohjeita”, politiikan tutkija Jaakko Nousiainen kirjoittaa.¹³

Ulkopoliitiikan hoidossa virallisen päätöksentekojärjestelmän ulkopuolelle jäävä toiminta, kuten suunnittelu, yhteydenotot, neuvottelut, ohjaus, julkinen esiintyminen ja viestintä, ulkomaisten tapahtumien seuraaminen ja tiedonkeruu kuuluivat pitkälti ulkoministeriön vastuulle. Muihin hallinnon aloihin verrattuna ulkoministeriössä oltiin vähemmän sidottuja lainsäädännössä asetettuihin tavoitteisiin. Ohjaavana normina oli Nousiaisen sanoin ”pienen valtion yleisestä turvallisuuspoliittisesta tavoitteenasettelusta konkretisoitu kansallisen ulkopoliitiikan linja”. Ulkomaailman tapahtumia tarkkailtiin, omaa toimintaa sopeutettiin niihin, ja muiden toimijoiden käyttäytymiseen pyrittiin vaikuttamaan kansallisen edun mukaisesti. Ulkoministeriön keräämä tieto meni ylimmän ulkopoliittisen johdon käyttöön. Jaakko Kalelan mukaan presidentti Koivisto luki nopeasti ja ahkerasti ulkoministeriön päivittäin lähettämät sähköiset, raportit ja muistiot.¹⁴

Ulkopoliittisista johtajista tärkein oli siis kiistatta tasavallan presidentti. Suomen presidenttinä toimi tämän tutkimuksen kohteena olevana aikana Mauno Koivisto 1. maaliskuuta 1994 saakka, jonka jälkeen virassa jatkoi Martti Ahtisaari. Presidentin aseman vuoksi Koiviston ja Ahtisaaren sanoihin ja tekoihin kiinnitetään tässä työssä

¹² Nousiainen 1998, 374–375,379; Paloheimo 1994, 119,151–152; Kalela 2016, 456–457.

¹³ Nousiainen 1998, 380–381.

¹⁴ Nousiainen 1998, 375,380; Kalela 2016, 460.

erityisen suurta huomiota. Seuraavaksi tärkeimpiä päätöksentekijöitä olivat pääministeri ja ulkoministeri. Pääministerinä toimi koko tarkastelujakson ajan Esko Aho (kesk.). Ulkoministerinä toimi 5. toukokuuta 1993 saakka Paavo Väyrynen (kesk.) ja tämän jälkeen Heikki Haavisto (kesk.). Eduskunnan merkitys oli tutkimuskohteen kannalta vähäinen, joten se ei nouse tutkimuksessa juurikaan esiin. Poliittisten päätöksentekijöiden lisäksi tutkitaan Viron ja Venäjän välisen kiistan kannalta keskeisten ulkoministeriön virkamiesten toimintaa. Tällaisia olivat muun muassa valtiosihteeri, poliittinen alivaltiosihteeri, poliittisen osaston johto sekä Tallinnan- ja Moskovan-suurlähetystöjen virkamiehet.

1.2 Lähteet ja metodi

Koska tutkimuskohteena on Suomen ulkopoliittikka, on luontevaa käyttää tärkeimpinä primaarilähteinä ulkoministeriön arkiston, tasavallan presidentin kanslian arkiston sekä Mauno Koiviston arkiston asiakirjoja. Näiden kolmen arkiston aineistot poikkeavat joiltakin osin toisistaan, mutta niissä on myös melko paljon samaa sisältöä. Suuri osa ulkoministeriön asiakirjoista on jaettu myös tasavallan presidentin kanslialle tai suoraan presidentille, jolloin sama asiakirja voi löytyä jopa kaikista kolmesta arkistosta. Alun perin tarkoitukseni oli käyttää myös Viron ulkoministeriön arkiston aineistoja, mutta kyseinen arkisto ei tutkimuksen aineistonkeruuvaiheen aikana pystynyt palvelemaan tutkijoita. Virolainen näkökulma tulee kuitenkin tässä työssä esiin muun muassa virolaisen tutkimus- ja muistelmakirjallisuuden kautta.

Tämän tutkimuksen kannalta suurin ja tärkein aineistokokonaisuus sijaitsee ulkoministeriön arkistossa. Arkistossa on varsin suuri määrä Suomen ja Viron välisen suhteiden hoitoon liittyviä asiakirjoja. Asiakirjatyyppejä on monenlaisia: esimerkiksi kirjeitä, sanomia, raportteja, muistioita ja lehdistötiedotteita. Haarukoimalla olennainen tieto suuresta aineistomassasta on mahdollista saada käsitys siitä, miten suomalaisdiplomaatit toimivat kanssakäymisissään virolaisten ja venäläisten kollegoidensa kanssa, millaisia viestejä he välittivät, ja miten he pyrkivät näihin maihin vaikuttamaan. Aineistoon sisältyy ministeriön johdon lähetystöille antamia ohjeita, muistioita keskusteluista ja muistioita, joissa Suomen toimintalinjaa määritettiin. Tällaisten asiakirjojen perusteella Suomen linja suhteessa tutkimuksen kohteena oleviin kysymyksiin hahmottuu.

Suomalaisdiplomaattien asemamaasta lähettämiä raportteja tarkastelemalla saa käsityksen siitä, millaista tietoa päätöksentekijöille tuotettiin, ja millaisella analyysillä tieto varustettiin. Analyysejä lukemalla voidaan erottaa diplomaattien henkilökohtaisten mielipiteiden lisäksi laajempia ministeriölle yhteisiä toimintaa ohjaavia arvoja ja asenteita varsinkin silloin, kun samanlaiset arvot ja asenteet näkyvät useiden eri diplomaattien raporteissa myös eri asemapaikoissa. Suomalaisdiplomaattien raportoimat tiedot perustuivat julkisten lähteiden lisäksi asemamaan viranomaisten diplomaateille tarkoitettuihin selontekoihin, muiden maiden diplomaateilta saatuihin tietoihin ja kahdenkeskeisiin keskusteluihin johtavien asemamaan poliitikkojen ja virkamiesten kanssa. Suomen Tallinnan-suurlähettiläs Jaakko Kaurinkoski pääsi varsin usein keskustelemaan esimerkiksi Viron presidentin ja pääministerin kanssa.

Tasavallan presidentin kanslian arkiston Viro-kansioissa on samantyyppistä aineistoa kuin ulkoministeriön arkistossa, eli ulkoministeriön sisäisiä viestejä ja muistioita. Kuitenkin tasavallan presidentin kanslian arkistoon on päätyneet monia sellaisia asiakirjoja, joita ulkoministeriön arkistossa ei jostain syystä ole ollenkaan. Siksi tasavallan presidentin kanslian arkisto hyödyllisellä tavalla täydentää suurta kuvaa, jonka ulkoministeriön arkiston aineistolla saa. Viro-kansioiden lisäksi tasavallan presidentin kanslian arkistossa on myös esimerkiksi muistioita presidentin keskustelutapaamisista, joista monissa Viron tilanne nousi esiin.

Mauno Koiviston arkistossa eli presidentin yksityisarkistossa on useita muistioita Koiviston keskusteluista eri toimijoiden kanssa ulkopoliittisista aiheista. Viron tilanne nousi usein esiin erityisesti presidentin keskusteluissa ulkoministerin ja pääministerin sekä ulkoministeriön virkamiesjohdon kanssa. Yksityisiä keskusteluja tutkimalla on mahdollista saada tietoa presidentin ja muiden päättäjien sellaisistakin mielipiteistä, joita julkisuudessa ei haluttu sanoa.

Tutkimalla ulkoministeriön ja tasavallan presidentin aineistoja voi päästä Suomen päätösten ”taakse” ja saada käsityksen siitä, millaiset Suomen sisäiset keskustelut päätöksiin johtivat ja mitä periaatteita niissä pyrittiin noudattamaan. Samalla tulee esiin päätöksentekijöiden mahdolliset eriävät mielipiteet. Erimielisyydet eivät näkyneet julkisuudessa, koska periaatteena oli virallinen yksimielisyys Suomen ulkopoliitikan takana.

Myös joitakin muistelmateoksia käytetään tässä työssä primaarilähteinä. Presidentti Koivisto on avannut Viro-politiikkaansa jonkin verran teoksessaan *Historian tekijät. Kaksi kautta II*¹⁵, jossa hän käsittelee kahden presidenttikautensa ulkopoliittisia kysymyksiä. Muistelmateoksen avulla on mahdollista saada käsitys siitä, mikä Koiviston oma näkemys oli tapahtumista muistelmien kirjoitushetkellä, mutta muistelmatiedon käyttöön historiallisena lähteenä liittyy ongelmia. Muistitieto on monella tapaa epäluotettavaa. Muistikuvat voivat unohtua, vääristyä tai ”täydentyä” niin, että henkilö muistaa jotain mitä ei ole havainnut. Synä näihin voivat olla ajan kuluminen, halu unohtaa ulkopuolinen häirintä ja tapahtuman jälkeen saatu informaatio. Muistelija voi saada tapahtumista tietoa esimerkiksi tiedotusvälineistä tai muilta asianosaisilta.¹⁶

Muistelmakirjallisuus on vähemmän luotettavaa kuin arkistoaineisto, koska muistelmat on usein kirjoitettu vuosia käsiteltävien tapahtumien jälkeen. Muistivirheiden riski on sitä suurempi, mitä pidempi aika on kulunut. Kirjoittajalla on lisäksi taipumus kaunistella ja korostaa omaa rooliaan kuvaamissaan tapahtumissa, sillä suuri yleisö arvioi muistelijan onnistumista ja ”perintöä” lukiessaan. Muistelija saattaa myös jättää tärkeää tietoa kertomatta, jos se asettaa hänet epäedulliseen valoon. Omassa työssäni muistelmilla on kuitenkin se etu, että se kertoo monista tapahtumista asioita, joita ei arkistoaineiston avulla voi saada selville¹⁷. Esimerkiksi ”fundeeraajana” tunnettu Mauno Koivisto avaa presidenttikautensa ajattelu- ja harkintaprosessia muistelmissaan. Tasavallan presidentin ulkopoliittisen johtoaseman vuoksi hänen muistelmiaan ei voi sivuuttaakaan, vaikka niiden käyttöön liittyy riskejä.

Erityisesti muistelmakirjallisuuteen mutta myös muihin lähteisiin liittyviä riskejä voidaan hallita tarkastelemalla useita samasta tapahtumasta kertovia lähteitä ja vertailemalla niitä keskenään. Jos muut lähteet vahvistavat esimerkiksi muistelmateoksessa esitetyn väitteen, sen epäluotettavuus vähenee. Aina tämä vertailu ei ole kuitenkaan mahdollista, sillä lähdeaineisto on monella tapaa puutteellista.

Mauno Koiviston muistelmissa on se etu, että hän on kirjoittanut muistelmateoksensa verrattain aikaisin presidenttikautensa päättymisen jälkeen. Hänen ulkopoliittikkaa

¹⁵ Koivisto 2017.

¹⁶ Rasilainen 1995, 65–66.

¹⁷ Koiviston muistelmista käy esimerkiksi ilmi, että hänen tapaamisensa Viron presidentti Lennart Meren kanssa kesällä 1993 syntyi Koiviston aloitteesta ja siksi, että Koivisto oli huolissaan Viron ja Venäjän kireistä suhteista sekä siitä, miten Suomen näkemyksiä kuunneltiin Virossa. Näitä taustatietoja ei löydy arkistoaineistosta. Tapaamisesta lisää alaluvussa 3.4. Koivisto 2017, 605.

käsittelevä teoksensa julkaistiin jo vuonna 1995, eli tutkimukseni kohteena olevien tapahtumien ja muistelmien kirjoittamisen välinen aika on vain muutaman vuoden pituinen. Koivisto kirjoitti nojautuneensa pääosin henkilökohtaiseen arkistoonsa, ja että on ollut jokseenkin sattumanvaraista, mitä papereita hänellä oli säilynyt. Kirjaa ei ole tarkoitettu aukottomaksi hänen kautensa ulkopoliitiikan selonteoksi, vaan hän sanoo ottaneensa esille ”asioita, jotka ovat minua askarruttaneet ja joihin oletan kohdistuvan yleisempää mielenkiintoa.”¹⁸

Koiviston muistelmien lisäksi muita tässä työssä käytettyjä muistelmia ovat esimerkiksi ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkönä ja sen jälkeen poliittisena alivaltiosihteerinä toimineen Jaakko Blombergin teos *Vakauden kaipuu*¹⁹. Blomberg on erityisesti ulkoministeriön arkiston aineistossa tiheästi esiintyvä henkilö. Muistelmateos avaa hänen toimintansa taustalla ollutta ajattelua ja auttaa hahmottamaan Suomen ulkopoliittisen koneiston toiminnan kokonaisuutta. Lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään virolaisten kärkipoliitikkojen, kuten presidentti Lennart Meren²⁰ ja kahden pääministerin, Edgar Savisaaren²¹ ja Mart Laarin²², muistelmia. Näin myös Viron valtionjohdon näkökulma tutkimuksen kohteena oleviin tapahtumiin saadaan esille.

Tutkimuksen metodina käytetään perinteiselle historian tutkimukselle tyypillistä lähdekriittistä sisältöanalyysia. Metodin tärkein työkalu on luonnollisesti kaikessa historian tutkimuksessa tärkeä lähdekritiikki. Tässä työssä se tarkoittaa muun muassa huomion kiinnittämistä lähteiden syntyhetkeen ja -olosuhteisiin sekä lähteen synnyttäjään eli käytännössä asiakirjan tai kirjan kirjoittajaan. Arkistoaineisto on sikäli luotettavaa, että asiakirjat on usein kirjoitettu hyvin pian niiden tapahtumien jälkeen, joista ne kertovat. Myös virkamiesten virkavastuu, heihin kohdistetut objektiivisuus- ja täsmällisyysvaatimukset sekä asiakirjojen pitkä salausaika lisäävät heidän laatimiensa asiakirjojen luotettavuutta.

Norjalaisen historioitsijan Ottar Dahlin mukaan asiakirja-aineiston erityispiirre on se, että monet asiakirjat ovat syntyneet erityisen velvoittavan kontrollin alaisina, jotta niiden pätevyys ja autenttisuus voitaisiin taata. Esimerkkeinä tästä kontrollista ovat asiakirjoissa

¹⁸ Koivisto 2017, 11.

¹⁹ Blomberg 2011.

²⁰ Oplatka 2007.

²¹ Savisaar 2004.

²² Laar 2002.

näkyvät allekirjoitukset, sinetit ja muut muodolliset merkinnät. Arkistoista löytyvät asiakirjalähteet ovat luonteeltaan voimakkaan institutionaalisia; ne ovat sidoksissa tiettyihin kiinteisiin toimintamalleihin ja muodollisuuksiin.²³

Asiakirjoja voidaan Dahlin mukaan käyttää osaksi jäänteinä, osaksi kertomuksina. Valtaosassa tämän tutkimuksen asiakirjoista on kerronnallinen elementti: niissä kerrotaan jotain lähteen syntytilanteen ulkopuolisista tapahtumista. ”[Asiakirjojen] suurin arvo on siinä, että ne liittyvät läheisesti sosiaalisten tilanteiden olennaisiin tyypeihin”, Dahl kirjoitti. Asiakirjojen heikkoutena hän piti sitä, että niissä on paljon muodollisuuksia ja kliseitä, joilla ei ole konkreettista sisältöä. Ne eivät anna varsinaista tietoa asiakirjan ulkopuolisista yhteyksistä eivätkä motiiveista.²⁴ Esimerkiksi muistelmateokset ja Koiviston yksityisarkistossa olevat muistiot yksityisistä keskusteluista auttavat täydentämään tätä aukkoa.

Historiantutkijat Jukka Nevakivi, Seppo Hentilä ja Lauri Haataja kirjoittavat, että asiakirjakeskeisissä aiheissa, kuten sisä- ja ulkopoliittikan historiaa koskevissa tutkimuksissa on tavallista edetä seuraavalla tavalla: Ensimmäinen valitaan aihe, mihin sovelletaan tiettyjä kriteereitä. Aiheesta tulee olla olemassa riittävästi alkuperäislähteitä, aiheesta pitää olla riittävästi tutkittavaa jäljellä aikaisempien tutkimusten jäljiltä, ja aiheen tulee olla riittävän problemaattinen eli tutkimuskysymyksiä herättävä.²⁵ Tässä tutkimuksessa kaikki kolme kriteeriä täyttyvät. Alkuperäislähteitä on kokonaisuudessaan todella paljon: Viron ja Venäjän kiistaa käsitteleviä asiakirjoja löytyy eri valtiollisten instituutioiden arkistoista useita satoja. Tutkittavaakin on vielä tässä vaiheessa hyvin jäljellä, mikä johtuu siitä, että kyseiset aineistot ovat tulleet tutkijoiden käyttöön vasta aivan viime vuosina salauksen poistuttua. Esimerkiksi vuoden 1994 aineistot ovat tulleet käyttöön vasta vuonna 2019. Aihetta voidaan pitää myös riittävän problemaattisena, koska Suomen tasapainoilu kahden keskenään täysin erilaisen ja erikokoisen riitojaan selvittelevän naapurimaan välillä herättää runsaasti kiinnostavia kysymyksiä Suomen ulkopoliittikan prioriteeteista, käytännöistä ja historiallisesta kehityksestä.

Seuraavana tutkimuksen vaiheena mainitaan hypoteesien esittämisen, millä tarkoitetaan tutkimuskysymysten jäsentämistä niin, että niihin voidaan etsiä vastauksia lähteistä.

²³ Dahl 1971, 35–36.

²⁴ Dahl 1971, 30,36.

²⁵ Nevakivi, Hentilä & Haataja 1993, 157.

Tämä on ollut pitkä ja jatkuvasti kehittynyt prosessi. Tutkimuskysymykset ovat muuttuneet ja tarkentuneet sitä mukaa, kun aineiston luonne on tullut ilmi. Lopulta tutkimuskysymykset jaettiin kolmen asiakysymyksen mukaan: miten suomalaiset ulkopoliittikan johtajat ja toteuttajat suhtautuivat Viron ja Venäjän väliseen kiistaan koskien entisiä Neuvostoliiton joukkoja, Viron venäläistä vähemmistöä ja maiden välistä rajaa? Hypoteesien esittämisen jälkeen vuorossa on lähdeanalyysi, jossa johtopäätösten on perustuttava kestäviin ja relevantteihin todisteisiin. Lähdekritiikki korostuu tässä vaiheessa. Aineisto mahdollistaa tämän vaiheen toteuttamisen melko hyvin. Siitä on mahdollista hahmottaa Suomen ulkopoliittisen linjan pääpiirteitä tutkimuksen kohteena olevissa kysymyksissä. Riittävä määrä todisteita on olemassa. Viimeisenä vaiheena on analysoitujen lähteiden koonti hypoteesein hahmoteltua kokonaiskuvaa vastaavaksi. Tämän synteesin pohjalta laaditaan lopullinen teksti.²⁶

Historia, joksi lopullista tekstiä kutsutaan, ei brittihistorioitsija Alun Munslow'n mukaan voi olla enempää eikä vähempää kuin menneisyyden esitys. Historia ei siis ole puhtaasti empiirinen tiede, joka esittää objektiivisesti menneisyyden historiallista todellisuutta. Munslow'n mielestä pitää varoa uskomasta, että menneisyyden todellisuuden voi tuntea sen kirjallisen esityksen kautta. Menneisyyttä ei siis voida ”löytää”, vaan historioitsija luo ja esittää sitä tekstimuodossa. Menneisyyden todellisuus on aikanaan ollut olemassa, mutta mahdollisuutemme päästä siihen käsiksi empiirisin keinoin ovat rajalliset. Tämä Munslow'n esittämä dekonstruktivistinen lähestymistapa historiaan ei tarkoita, että historiassa olisi kyse vain mentaalista tai kielellisestä kokonaisuudesta, vaan voimme kaikesta huolimatta keskustella menneisyydestä ja siitä, mitä uskomme siinä tapahtuneen. Meidän tulee vain olla tietoisia siitä, että historian kirjallinen muoto on sen pääasiallinen kognitiivinen väline eikä vain raportoinnin tapa.²⁷

Historiantutkija Zara Steiner on kuvannut ulkoministeriöitä ”mustiksi laatikoiksi”. Poliittiset päätökset kehystetään ja luonnostellaan näissä mustissa laatikoissa. Päätösten tekeminen puolestaan on pienen, ulkopoliittiseksi eliitiksi kutsutun ryhmän vastuulla. Juuri tähän eliittiin tämäkin tutkimus keskittyy. Historioitsijat D. C. Watt ja W. H. Dray ovat todenneet, että diplomatian historian, joksi tämä tutkimus voidaan luokitella, tutkijat ovat ensisijaisesti kiinnostuneita kansallisten johtajien vapaaseen tahtoon perustuvista

²⁶ Nevakivi, Hentilä & Haataja 1993, 157.

²⁷ Munslow 1997, 163–164,178.

valinnoista. Päätöksentekijöiden ratkaisuihin vaikuttavat heidän omat halunsa ja päättelyprosessinsa, ja nämä valinnat voivat sivuuttaa olemassa olevat olosuhteet, järjestelmät ja lait.²⁸

Päätöksentekijöihin vaikuttavat diplomatian historian tutkija T. G. Otten mukaan eniten heidän vaistonvaraiset reaktionsa, perinteensä ja käyttäytymismallinsa. He olivat aikansa, kansallisten perinteidensä ja sosiaalisen ympäristönsä tuotteita. Esimerkiksi yksi tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava kansallinen ulkopoliittinen perinne oli kylmän sodan puolueettomuuspolitiikka, joka oli päättymässä tutkimuksen kohteena olevana aikana. On kiinnostavaa nähdä, miten paljon juuri päättyneen historiallisen aikakauden ulkopoliittinen mentaliteetti vaikutti päätöksentekijöiden mielissä muuttuvassa tilanteessa. Yhdysvaltain entinen ulkoministeri ja tutkija Henry Kissinger on todennut, että poliitikkojen keskeiset arvot ja vakaumukset, jotka ovat muodostuneet ennen heidän valtaan tuloaan, ovat älyllistä pääomaa, jota he käyttävät niin kauan kuin he ovat vallassa. Historiantutkijan tulee siis ottaa huomioon sen valtaeliitin sosiaalinen alkuperä, koulutus ja rekryointiprosessi, jonka toimia hän tutkii. Jos ulkopoliittisten päätöksentekijöiden joukko on pieni ja sosiaalisesti homogeeninen, syntyy historiallisen sosialisoinnin tuloksena ”virallinen mieli”, joka voidaan löytää asiakirjojen takaa. Historioitsija ei tietenkään saa olettaa liian laajaa yhdenmukaisuutta tai systemaattista ajattelua, ja hänen pitäisi antaa tilaa erilaisille näkemyksille. Poliitiikka voi olla karkeampaa, huolimattomampaa ja vähemmän johdonmukaista, kuin myöhemmät rekonstruktiot antavat ymmärtää.²⁹ Tässä työssä tulee jonkin verran esille ulkoministeriön virkamiesten erimielisyyksiä toisten virkamiesten tai poliittisten päätöksentekijöiden kanssa, vaikka jonkinlainen ”virallinen mieli” onkin asiakirjoista tunnistettavissa.

Otte kirjoittaa, että historiantutkijan tulee tunnistaa ja erottaa päätöksentekijöiden kiinnostukset ja käsitykset. Käsitykset voivat olla vinoutuneita, mutta ne ovat ratkaisevia. Ne ovat siivilä, jonka läpi tietoa suodatetaan ja prosessoidaan. Prioriteetteihin ja tavoitteisiin vaikuttavien käsitysten tunnistaminen on keskeinen osa historiantutkijan tehtävää. Myös D. C. Watt, johon historioitsija Stephen Pelz artikkelissaan viittaa, pitää päätöksentekijöiden käsityksiä tärkeinä. Hänen määrittelynsä mukaan kansainvälisen historian tutkijat tutkivat päätöksentekijöiden käsityksiä toistensa toimista ja niitä toimia, jotka seuraavat näistä käsityksistä. Tämän lähestymistavan etuna on, että ihmiset pysyvät

²⁸ Pelz 1990, 771; Otte 2005, 47.

²⁹ Otte 2005, 49.

narratiivien keskiössä, säilyttäen historiantutkijoiden tradition korkean politiikan huolellisesta analyysistä. Myös Otte korostaa ihmisten toimijuutta, jota hän pitää ”historian avaimena”. Lukko aukeaa hänen mukaansa kuitenkin vasta silloin, kun yksilöiden toimet asetetaan diplomatian takana olevia realiteetteja vasten. Syyt päätösten takana, mitä vaihtoehdot olivat ja miksi toiset hylättiin, selviävät vain, jos taustavoimat otetaan huomioon.³⁰

Syistä päätösten takana kirjoittavat myös Nevakivi, Hentilä ja Haataja viitatessaan historioitsija Pierre Renouvinin ”syviin tekijöihin” keskittyvään kansainvälisten suhteiden historiaan, jossa analysoidaan tarkasti eri valtioiden taustamotiiveja. Niiden analysointi edellyttää kirjoittajien mukaan laajaa taustatietoa kansainvälisestä tilanteesta. ”Syviä tekijöitä” etsivät voivat löytää dokumenttien takaa syitä, joita pelkän arkistoaineiston johdattelemana aiheeseen perehtyneet tutkijat eivät välttämättä ole osanneet erottaa.³¹ Tämän tutkimuksen kannalta relevantteja ”syviä tekijöitä” ovat esimerkiksi kylmän sodan päättyminen ja sen aiheuttama ulkopoliittisen linjan uudelleenarviointi Suomessa, Suomen pitkäaikaiset kulttuuriset siteet Viroon sekä YYA-sopimuksen pitkään määrittämä idänpolitiikka.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Tämä tutkimus asettuu osaksi diplomatian historian ja kansainvälisen historian tutkimuskenttää. Kansainvälisen historian ja diplomatian historian tutkija Patrick Finney kirjoittaa, että diplomatian historian traditiot ulottuvat 1800-luvun lopulle asti, jolloin ala ammattimaistui ja institutionalisoitui. 1900-luvun alkupuolella alan tutkijat keskittyivät suuriin sodan ja rauhan kysymyksiin, kun haluttiin esimerkiksi selvittää, mitkä tekijät johtivat maailmansotien syttymiseen. Tutkimuksella oli usein nationalistinen sävy. Toisen maailmansodan jälkeen kasvavat tutkimussuunnat kuten sosiaali- ja taloushistoria, marxismi, annalistinen koulukunta sekä yhteiskuntatieteelliset lähestymistavat alkoivat haastaa diplomatian historiaa. Kriitikoiden mielestä pääosin valtiollisista asiakirjoista koostuviin lähteisiin perustuva tutkimus oli tutkimusintresseiltään liian kapeaa, näkökulmaltaan liian naiivia ja nurkkakuntaista sekä suuntautumiseltaan liian elitististä. Vastauksena kritiikkiin lähdeaineistoa ja näkökulmia monipuolistettiin, ja alettiin enenevässä määrin puhua kansainvälisestä historiasta

³⁰ Otte 2005, 49,51; Pelz 1990, 763–764.

³¹ Nevakivi, Hentilä & Haataja 1993, 164.

diplomatian historian sijaan. Kansainvälinen historia uudistui 1990-luvulla, kun kylmän sodan päätyminen näytti alleviivaavan korkean politiikan merkitystä, ja entisten kommunististen maiden arkistojen avautuminen synnytti valtavan uuden ”kylmän sodan historian” aallon. Samalla postmodernismin tuoma teoreettinen turbulenssi aiheutti kokemuksen kriisistä, kun monet kansainvälisen historian tutkijat näkivät postmodernismin suhtautuvan vihamielisesti politiikan ja diplomatian tutkimukseen empiristisellä metodologialla. Finneyn mukaan nykyään kansainvälinen historia on kaikesta huolimatta menestyvä ja monipuolinen tieteenala. Perinteistä valtioihin ja diplomatiaan keskittyvää tutkimusta tehdään edelleen, mutta niiden rinnalle on tullut uusia tutkimuskohteita, kuten talous, strategia, tiedustelu ja kulttuuri.³²

Kokonaisvaltaista tutkimusta Suomen ja Viron välisistä suhteista tai Viron ja Venäjän välisistä kiistoista nimenomaan Suomen näkökulmasta Viron uudelleenitsenäistymisen jälkeisenä aikana ei ole aikaisemmin tehty. Sen sijaan esimerkiksi Suomen toiminta Viron itsenäistymiskehityksen aikana on saanut paljonkin huomiota. Aikaisempi tutkimus on tässä työssä avuksi erityisesti kontekstin hahmottamisessa. Tutkimuskirjallisuus antaa tietoa Suomen ulkopolitiikan kehityksestä, Itämeren alueen tilanteesta kylmän sodan päättymisen jälkeen sekä tutkimuksen kohteena olevien kiistakysymysten tapahtumahistoriasta.

Baltia-tutkija David J. Smithin Viroa käsittelevä osio teoksessa *The Baltic States*³³ on tärkeässä roolissa työssäni. Smithin tekstin ansiona on yksityiskohtaisuus ja kattavuus Viron lähihistorian kuvauksessa. Teoksesta saa hyvän käsityksen virolaisen yhteiskunnan ja politiikan kehityksestä sekä esimerkiksi venäläisjoukkojen vetäytymisprosessin suurista linjoista itsenäisyyden alkuvuosina. Myös suhdetta Venäjään käsitellään, mutta Suomea teoksessa hädin tuskin mainitaan.

Historiantutkija Heikki Rausmaa on väitöskirjassaan ”*Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon*”. Suomen ja Viron poliittiset suhteet kevästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991³⁴ esittänyt Suomen ja Viron poliittisten suhteiden kehityksen perusteellisesti aina diplomaattisuhteiden solmimiseen asti. Teoksessa käsitellään paljon vastaavaa problematiikkaa kuin tässäkin työssä,

³² Finney 2008; DeConde 1988, 282–283.

³³ Smith 2002.

³⁴ Rausmaa 2013.

esimerkiksi Suomen sisäistä pohdintaa siitä, kuinka paljon ja millä tavalla Viroa oli mahdollista tukea, ja miten toisaalta itänaapurin muutoksiin tuli reagoida. Keskeisenä erona on tietysti se, että ennen elokuuta 1991 Suomi ei pitänyt Viroa eikä Venäjää itsenäisinä valtioina, vaan molemmat olivat vielä muutoksen tilassa olevan Neuvostoliiton osia. Rausmaan teos tarjoaa kuitenkin hyvän pohjan tälle tutkimukselle, joka tietyiltä osin jatkaa siitä ajallisesta pisteestä, mihin Rausmaa jäi. Ulkoministeriön tutkija ja tietokirjailija Jussi Pekkarinen on käsitellyt melko yleisellä otteella Suomen ja Viron välisten suhteiden historiaa Suomen Tallinnan-suurlähetystön historiikissaan *Kohtu 4. Suomen Tallinnan-lähetystön historia*³⁵. Teoksessa korostuu varsinkin Jaakko Kaurinkosken toiminta Suomen ensimmäisenä suurlähettiläänä uudelleenitsenäistyneessä Virossa. Kaurinkoski oli ennen suurlähettiläsnimitystään tehnyt pitkän uran lehtimiehenä ja toiminut Leningradin-pääkonsulina vuosina 1985–1990³⁶.

Tutkimukseni kohteena olevista asiakysymyksistä selvästi eniten on tutkittu Viron venäläisten asemaan liittyvää kiistaa. Esimerkiksi virolaisen politiikan tutkijan Raivo Vetikin väitöskirja *Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988–1998*³⁷ käsittelee virolaisten ja venäläisten välisiä suhteita poikkitieteellisesti ja erittäin monipuolisesti eri teoreettisten lähestymistapojen avulla. Tosin huomio on enemmän Viron sisäisissä etnisissä suhteissa kuin valtioiden välisessä kiistassa Viron ja Venäjän välillä. Yhteiskuntatieteilijät Graham Smith, Aadne Aasland ja Richard Mole ovat yhteisartikkelissaan³⁸ tutkineet venäläiskysymystä Viron kansallisen itsemääräämisoikeuden näkökulmasta. Poliitiikan tutkija Dovile Budryte on puolestaan teoksessaan *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*³⁹ käsitellyt venäläiskysymystä virolaisen nationalismin kautta.

Viron ja Venäjän välistä rajakysymystä on tutkinut muun muassa virolainen etnologi ja historiantutkija Indrek Jääts⁴⁰, joka on avannut kiistan pitkää historiallista taustaa ja poliittista monimutkaisuutta kansainvälisen politiikan professori Tuomas Forsbergin toimittamassa Itä-Euroopan rajakiistoja käsittelevässä teoksessa *Contested Territory*.

³⁵ Pekkarinen 2015.

³⁶ Pekkarinen 2015, 225.

³⁷ Vetik 1999.

³⁸ Smith, Aasland & Mole 1994.

³⁹ Budryte 2005.

⁴⁰ Jääts 1995.

Rajakiistan kietoutumista osaksi kansalliseen identiteettiin ja kollektiiviseen historialliseen muistiin liittyviä kysymyksiä ovat käsitelleet muiden muassa Richard Mole⁴¹ sekä ruotsalainen ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkija Claes Levinsson⁴².

Suomen ulkopoliitiikan historian osalta tässä työssä on ollut mahdollista tukeutua varsin runsaaseen olemassa olevaan tutkimukseen. Ulkopoliitiikan tutkija Matti Pesu on esimerkiksi käsitellyt tutkimuksissaan Mauno Koiviston ulkopoliittista ajattelua⁴³ sekä yhdessä Tuomas Forsbergin kanssa Suomen ulkopoliittisen linjan historiaa suomettumisen käsitteen näkökulmasta⁴⁴. Valtio-opin emeritusprofessori Heikki Paloheimon kirjoittama Mauno Koivistoa koskeva osa⁴⁵ *Tasavallan presidentit* -kirjasarjassa on myös ollut avuksi. Poliitiikan tutkija Pekka Visuri on puolestaan kirjoittanut hyödyllisen yleisteoksen Suomen roolista kylmässä sodassa⁴⁶ sekä analyysin Mauno Koiviston turvallisuuspolitiikasta *Ulkopoliitikka-lehteen*⁴⁷.

⁴¹ Mole 2012.

⁴² Levinsson 2006.

⁴³ Pesu 2016.

⁴⁴ Forsberg & Pesu 2016.

⁴⁵ Paloheimo 1994.

⁴⁶ Visuri 2006.

⁴⁷ Visuri 1995.

2 Suomen asteittain kasvava tuki Virolle venäläisjoukkojen vetäytymisessä

Itsenäisyytensä palauttaneen Viron tärkein ulkopoliittinen prioriteetti oli entisen Neuvostoliiton joukkojen vetäytyminen maasta. Niin kauan kuin neuvostoarmeijan yksiköitä oleskeli Viron alueella, maan suvereeni status ei ollut varmistettu. Kun Viro itsenäistyi elokuussa 1991, maassa oli Neuvostoliiton sotilaita lähes 50 000, sotilastukikohtia ja varuskunta-alueita 160 ja muita sotilasalueita 505. Yhteensä Neuvostoliiton armeijan hallussa oli 85 175 hehtaaria Viron pinta-alasta. Yksi suurimmista tukikohdista oli Paldiskin laivastotukikohta, joka sijaitsi noin 50 kilometriä Tallinnasta länteen Viron pohjoisrannikolla. Tavallisten sota-alusten lisäksi Paldiskissa oli ilmatorjuntaohjuspattereita ja suuri ydinsukellusveneiden miehistön koulutuskeskus. Muita suuria yksiköitä olivat jalkaväkirykmentti Tallinnassa ja Euroopan suurimpiin kuuluva lentotukikohta Tartossa. Armeija jätti jälkeensä ympäristötuhoa, paljon romua ja vaarallisia jätteitä. Vetäytymisen edistäminen oli hankalaa. Venäjällä ei ollut mitään kiirettä vetää joukkoja pois, mikä selittyi osittain sillä, että se oli juuri kotiuttanut satoja tuhansia sotilaita Itä-Euroopasta. Sotilaille ei yksinkertaisesti ollut Venäjällä tilaa, venäläiset väittivät.⁴⁸

Pois vedettävien venäläissotilaiden majoittamiseen liittyvien sosiaalisten ja käytännön haasteiden lisäksi Venäjä esitti paikoin muitakin perusteita sille, miksi vetäytymistä ei voitu toteuttaa. Välillä Venäjän edustajat sanoivat lausunnoissaan, että joukkojen vetäytyminen oli sidoksissa venäläisvähemmistön kohteluun Virossa. Joukot eivät poistuisi, ennen kuin venäläisiin kohdistuva väitetty syrjintä Virossa loppuisi. Viro ja länsimaat, Suomi mukaan lukien, eivät hyväksyneet joukkojen vetäytymisen ja vähemmistökysymyksen liittämistä yhteen, vaan vaativat, että joukot poistuisivat ripeästi joka tapauksessa. Venäläisjoukot viivyttelivät Virosta lähtöä myös siksi, että sotilaat olivat haluttomia purkamaan sinne kalliisti rakennettuja tukikohtia ja ilmapuolustuslaitteita. Virossa olevat tukikohdat olivat strategisesti hyödyllisiä Venäjälle.⁴⁹

⁴⁸ Smith 2002, 157–158; Knudsen & Jones 2007, 30; Jauhiainen 1997, 121–122; Kalelan muistio 18.9.1991. Kansio 48, Mauno Koiviston arkisto (MKA), Kansallisarkisto (KA); Blomberg 2016, 236.

⁴⁹ Visuri 2006, 296–297; Knudsen & Jones 2007, 30–31.

Joukkojen vetäytyminen Virossa ja muista Baltian maista oli prosessi, jota Suomessa seurattiin tiiviisti. Suomen Tallinnassa ja Moskovassa sijaitsevat suurlähetystöt toimittivat kotimaahan runsaasti tietoa vetäytymisen etenemisestä. Vetäytymisen aikataulusta ja ehdoista neuvoteltiin Viron ja Venäjän välisissä neuvotteluissa, jotka etenivät vaihtelevalla menestyksellä. Neuvottelukierroksia järjestettiin vuorotellen Viron ja Venäjän maaperällä. Suomen edustajat saivat varsinkin Tallinnassa ensi käden tietoa neuvotteluista, kun Viron hallituksen edustajat pitivät länsimaiden diplomaateille suunnattuja tiedotustilaisuuksia aina kunkin neuvottelukierroksen jälkeen. Lisäksi suomalaisdiplomaatit saivat paljon ajantasaista tietoa neuvottelujen etenemisestä kahdenkeskeisissä keskusteluissa sekä Viron että Venäjän edustajien kanssa.

Suomalaisten diplomaattien suhteet erityisesti virolaisiin poliitikkoihin ja virkamiehiin olivat suorat ja mutkattomat. Yhteydet perustuivat henkilökohtaisiin tuttavuuksiin, joista monet olivat saaneet alkunsa jo ennen Viron itsenäistymistä. Jussi Pekkarisen mukaan Virossa lähetystöjään pitävät ”muut maat eivät voineet kuin haaveilla samasta”.⁵⁰ Suomi pyrki osaltaan edistämään joukkojen vetäytymistä, koska Viron suvereenin statuksen vahvistamisen nähtiin lisäävän Suomen lähialueiden vakautta. Jännitteiden purkaminen naapurimaiden välillä oli Suomen keskeinen tavoite. Suomen ja Viron näkemykset siitä, mitkä olisivat parhaat keinot edistää vetäytymisen toteutumista, kuitenkin erosivat usein toisistaan olennaisesti.

Venäläisjoukkojen vetäytyminen Virossa oli rinnakkainen vastaaville prosesseille Latviassa ja Liettuaissa. Kaikki kolme maata olivat enemmän tai vähemmän samassa tilanteessa ja vaativat joukkojen poistumista niin pian kuin mahdollista. Baltian maat toimivat ja niiden tilannetta käsiteltiin usein yhteisesti erityisesti kansainvälisillä areenoilla. Myös Suomen näkökulmasta joukkojen vetäytymistä tarkasteltiin paikoin kaikkia Baltian maita koskevana yhteisenä prosessina. Viron itsenäisyyden ja suvereniteetin tukeminen oli Suomelle kuitenkin selvästi tärkeämpää kuin Latvian ja Liettuan⁵¹. Koska tämä tutkimus keskittyy Viroon, käytän lähteenä aineistoa, jossa käsitellään joko Viroa yksinään tai Baltian maita yhdessä, mutta en aineistoa, jossa käsitellään vain Latviaa ja/tai Liettuaa. Tässä luvussa käytetään ilmauksia ”Viro” ja ”Baltian maat” rinnakkain sen mukaan, mitä ilmausta lähdeaineistossa on käytetty.

⁵⁰ Pekkarinen 2015, 245.

⁵¹ Pekkarinen 2015, 227.

Suomen tuki Virolle joukkojen vetäytymisessä kasvoi asteittain. Aluksi Suomen mahdollisuudet auttaa nähtiin hyvin rajallisina, ja Viroa kehoitettiin pikemmin ratkomaan ongelma kahden kesken Venäjän kanssa. Kun kiista kansainvälistyi ja tuli Etykin Helsingin-huippukokouksen agendalle, Suomi asettui tukemaan Viroa mutta korostaen konsensushakuisuuden tärkeyttä. Viron ja Venäjän välisten neuvottelujen ajaututtua umpikujaan Suomi tarjosi konkreettista apua neuvotteluprosessiin. Prosessin loppuvaiheessa Suomi oli myös valmis painostamaan Venäjää, jotta vetäytyminen saatettaisiin viimein loppuun.

2.1 Kehotukset Virolle sopia joukoista kahdenvälisesti Venäjän kanssa

Syksyn 1991 aikana Viron piti käsitellä maaperällään olevien vieraiden joukkojen ongelmaa vielä olemassa olevan Neuvostoliiton kanssa. Kyseessä oli Viron näkemyksen mukaan sen tärkein lähitulevaisuuden ongelma. Virolaiset eivät uskoneet joukkojen poistuvan nopeasti, ainakaan ennen kuin neuvostojoukot poistuisivat Saksasta. Kylmän sodan itäblokkiin kuulunut ja Neuvostoliiton määräysvallassa ollut Saksan demokraattinen tasavalta eli Itä-Saksa oli edellisenä vuonna yhdistynyt osaksi läntistä Saksan liittotasavaltaa. Myös Itä-Saksasta oli vedettävä pois sinne sijoitetut sadat tuhannet neuvostosotilaat. Neuvostoliiton keskusjohto antoi alustavia lupauksia joukkojen kotiuttamisesta Baltiasta vuoden 1994 kuluessa, mitä oli Viron korkeimman neuvoston puhemies Arnold Rüütelin mielestä ”täysin mahdoton hyväksyä”. Rüütelin mukaan joukoissa ei ollut kyse vain Baltian vaan koko Euroopan turvallisuudesta, ja pikainen vetäytyminen antaisi Baltian maille mahdollisuuden ”kansantaloutensa ja kulttuurinsa tervehdyttämiseen”.⁵² Rüütel toimi ikään kuin Viron ensimmäisenä virkaa tekevänä presidenttinä silloisessa perustuslaillisessa tilanteessa, jossa vanhat Neuvosto-Viron valtiolliset instituutiot olivat vielä osittain voimassa. Esimerkiksi neuvostoaikana muodostettu korkein neuvosto oli Viron uuden perustuslain voimaantuloon asti parlamentin kaltaisessa asemassa. Entinen kommunisti Rüütel oli hyvin suosittu poliitikko, ja hänen suosionsa perustui hänen rooliinsa itsenäisyyteen siirtymisen valvojana ja olemukseensa harmaahiuksisena vanhempana valtiomiehenä. Poliittisesti hän oli lähimpänä kokoomuspuoluetta vuoden 1991 lopulla, mutta hän piti huolellisesti etäisyyttä puoluepolitiikkaan.⁵³

⁵² Järvenpää Washingtonista UM:lle 18.9.1991. 13.60 Baltia, ulkoministeriön arkisto (UM).

⁵³ Kaurinkosken taustamuistio 6.9.1991. Jfc:15, Tasavallan presidentin kanslian III arkisto (TPK III), KA; Järvenpää Washingtonista UM:lle 18.9.1991. 13.60 Baltia, UM; Smith 2002, 71.

Rüütel tapasi presidentti Koiviston lokakuussa 1991, noin kaksi kuukautta Viron uudelleenitsenäistymisen jälkeen. Rüütel sanoi toivovansa, että joukkojen vetäytymiseen vaikutettaisiin kansainvälisesti ja kysyi, oliko Suomelta mahdollista saada tukea vetäytymisen edistämiseen. Koivisto vastasi:

”En usko. Neuvostoliitolla on ilmeisesti suuria vaikeuksia niiden joukkojen sijoittamisessa, jotka on vielä vedettävä pois Saksasta. Siellä lienee vielä noin 300 000 sotilasta ja noin 100 000 siviiliä. Jo siirretyistä suurin osa asuu teltoissa. Saksasta vedettyjä joukkoja lienee siirretty meidän läheisyyteen, mutta emme ole olleet siitä huolissamme – todennäköisesti se on tilapäistä. Ilmeisesti kaikkia niitä tiloja joudutaan käyttämään Neuvostoliiton puolella mihin sotaväkeä voidaan majoittaa. Olen saanut sen vaikutelman, että Virossa on saatu hyviä tuloksia keskustelemalla asioista niitten ihmisten kanssa, jotka tekevät käytännön ratkaisuja eikä ole menty korkealle poliittiselle tasolle, koska sitä kautta ei edistystä saavuteta.”⁵⁴

Koivisto siis kieltäytyi lupaamasta Virolle sellaista poliittista tukea, mitä esimerkiksi Yhdysvallat lupasi antaa. Valkoisen talon tiedottajan mukaan Yhdysvaltain presidentti George H. W. Bush oli tapaamisessaan Baltian maiden presidenttien kanssa luvannut käyttää Moskovan suuntaan ”kaiken sen vaikutusvallan mitä Yhdysvalloilla asiassa on”, jotta vetäytyminen tapahtuisi ripeästi.⁵⁵ Koiviston vastauksessa näkyi hänen ulkopoliittinen varovaisuutensa; hän ei halunnut kokeilla Suomen toimintavapauden rajoja ottamalla kantaa Viron puolesta siten, että kannanotto olisi voitu tulkita Neuvostoliittoa vastaan suunnatuksi.⁵⁶

Ulkopolitiikan tutkija Matti Pesu on määritellyt Mauno Koiviston ulkopoliittiselta ajattelultaan suurvaltaempiristiksi. Suurvaltakeskeisyys filosofisena uskomuksena määrittäi Pesun mukaan Koiviston ulkopoliittista uskomusjärjestelmää. Koiviston ulkopoliitiikan peruspilareissa korostuivat kovan turvallisuuden kysymykset, itsenäisyys ja suvereniteetti, joiden kannalta olennainen kysymys oli Venäjä, Suomen perimmäinen

⁵⁴ Muistio Koiviston ja Rüütelin tapaamisesta 18.10.1991. Kansio 48, MKA, KA.

⁵⁵ Järvenpää Washingtonista UM:lle 18.9.1991. 13.60 Baltia, UM.

⁵⁶ Forsberg & Pesu 2016, 485–486.

turvallisuusongelma. Koivisto korosti koko presidenttikautensa ajan hyviä naapurisuhteita sekä maantieteen ja historian roolia ulkopoliittisen linjan perustana. Nämä korostukset eivät muuttuneet, vaikka Neuvostoliitto vaihtui Koiviston kaudella Venäjäksi. Koivisto vierasti ajatusta ulkopoliittisesta doktriinista, eikä pienillä mailla ollut hänen mielestään sellaiseen varaa, vaan niiden piti sopeutua ja reagoida maailman tapahtumiin. Paavo Väyrynen ja politiikan tutkija Pekka Visuri ovat kuitenkin sitä mieltä, että Koivistolla oli doktriini, ja Visurin mukaan ”koivistolainen doktriini olisi verraten selvästi pääteltävissä käytännön toimenpiteistä”.⁵⁷

Koivistoa on ulkopoliitiikan johtajana pidetty pikemmin reaktiivisena kuin aloitteellisena, toisin kuin edeltäjänsä Urho Kekkosta. Koivisto karttoi suurta dramatiikkaa ja epävarmaa aloitteellisuutta. Virolaisen Päevaleht-lehden haastattelussa vuonna 1992 hän kuvasi ajatteluaan: ”Jos se on mahdollista, niin edetään systemaattisesti ja varovasti sillä tavalla, että mahdollisuuksien mukaan aina voidaan etukäteen tietää mitä seurauksia mistäkin ratkaisusta on.”⁵⁸ Pesun mukaan Koiviston reaktiivinen ja ennakoiva ulkopoliittikka voidaankin nähdä pyrkimyksenä hallita riskejä. Riskienhallinta näkyy myös Koiviston kommenteissa, jotka liittyvät idänpoliittikkaan. Muistelmissaan Koivisto esimerkiksi totesi Moskovan suhteen asettuneensa ”semmoisiin asemiin, joista ei varmasti tarvinnut perääntyä, joista ei tarvinnut keskustella”. Visurin mukaan Koiviston arvio Suomen asemasta Venäjän naapurina muistutti J. K. Paasikiven arviota. Suomen tuli aktiivisesti osallistua läntiseen integraatioon, mutta varoa sotilaalliseen yhteistoimintaan sitoutumista, sillä lännestä ei tiukan paikan tullen saataisi riittävää tukea Venäjää, Suomen ainoa merkittävää turvallisuusongelmaa vastaan. Näitä ajatuksia oli Visurin mukaan vaikea toteuttaa käytännössä nopeasti muuttuvissa tilanteissa, kuten Baltian maiden itsenäistymisprosessissa 1980-luvun loppupuoliskolta alkaen.⁵⁹

Neuvostoliitto hajosi virallisesti joulukuussa 1991, ja vuoden 1992 alussa Virossa olevat joukot siirtyivät Venäjän federaation alaisuuteen⁶⁰. Tammikuun lopulla Rüütel arvioi, että joukkojen määrä oli suunnilleen puolittunut edellisvuoden elokuuhun nähden ja että niitä oli jäljellä enää noin 22 000⁶¹. Hän pyysi Koivistolta uudelleen apua loppujen joukkojen vetäytymiseen, kun Koivisto vieraili itsenäisyytensä palauttaneessa Virossa

⁵⁷ Pesu 2016, 11–12,17; Visuri 1995, 45.

⁵⁸ Päevaleht 19.3.1992.

⁵⁹ Pesu 2016, 17; Visuri 1995, 43–44; Paloheimo 1994, 119–120.

⁶⁰ Smith 2002, 157–158.

⁶¹ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 3.2.1992. 13.60 Baltia, UM.

ensimmäisenä länsimaan valtionpäämiehenä keväällä 1992. Rüütel sanoi: ”Toivomme Suomen apua niin laajalti kuin mahdollista. On tärkeää, että muutkin maat ilmaisevat mielipiteensä siitä, ettei tämä tilanne voi jatkua enää pitkään.” Koivisto vastasi, että suomalaiset ymmärtävät Viron ongelmat Venäjän kanssa. ”Pyritte myönteisiin ratkaisuihin ja me tuemme teitä tässä pyrkimyksessänne omalta osaltamme”, hän sanoi lupaamatta mitään konkreettista apua. Tiedotusvälineille hän totesi lyhyesti, että ”olisi aina parempi jos asioista voidaan sopia mieluummin naapureiden kesken kuin kansainvälisillä foorumeilla. Näin tulosta tulee todennäköisesti paremmin.”⁶² Koivisto ei halunnut luvata Virolle sellaista tukea, jota hänen mielestään Suomen ei ollut mahdollista antaa. Hän kiinnitti Rüütelin huomiota vetäytymiseen liittyviin käytännön haasteisiin Venäjän kannalta ja kehotti keskustelemaan asiasta venäläisten kanssa. Kehotus vastaa luonteeltaan sitä suhtautumista, joka virallisella Suomella oli Viron itsenäistymiskehitykseen 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa. Viroa kehoitettiin neuvotteluihin Moskovan kanssa, eikä Suomi halunnut osoittaa Virolle poliittista tukea julkisesti. Esimerkiksi tammikuussa 1991 Ylen A-studion haastattelussa presidentti Koivisto ilmaisi suomalaisten kokevan kyllä sympatiaa Viron pyrkimyksiä kohtaan, mutta samalla hän huolellisesti vältti ottamasta mitään sellaista kantaa, joka voitaisiin tulkita Moskovaa vastaan suunnatuksi⁶³. Itsenäistymisen jälkeen Suomi muistutti Viroa poliittisen realismin periaatteista, kuten ne Suomessa ymmärrettiin suhteessa Venäjään, eli varovaisuudesta ja Venäjän intressien huomioon ottamisesta.⁶⁴

Ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Jaakko Blomberg kävi läpi Baltian maiden turvallisuustilannetta Suomen näkökulmasta muistiossaan alkuvuonna 1992. ”Suomen lähialue- ml. Baltia-politiikan ensisijainen tavoite on alueen vakauden lisääminen”, Blomberg kirjoitti. Vastaava ajatus oli kirjattu myös Ahon hallituksen ohjelmaan, kun Viro, Latvia ja Liettua mainittiin Suomen hallitusohjelmassa ensimmäistä kertaa sitten vuoden 1937. Kirjaus kuului: ”Hallitus tehostaa yhteydenpitoa Itämeren piirissä, Baltian maiden ja Suomen muiden lähialueiden kanssa yhteistoiminnan ja alueen vakauden lisäämiseksi.”⁶⁵

⁶² Heleniuksen muistio 24.3.1992. 18.60 VIR, UM; Kaleva 20.3.1992.

⁶³ ”Presidentti Mauno Koivisto A-studiossa vuonna 1991”. Yle Areena 18.1.2016. <<https://areena.yle.fi/1-50100913>> [katsottu 26.11.2019]

⁶⁴ Forsberg & Pesu 2016, 477,486; Rausmaa 2013, 171–172.

⁶⁵ Blombergin muistio 24.1.1992. 13.60 Baltia, UM; Hämäläinen 2003, 76–77.

Blomberg näki itsenäisyyden myötä syntyneen sisäisen ja ulkoisen turvallisuustyhjiön Baltian maiden sisäistä ja ulkoista vakautta vakavasti uhkaavana tekijänä. Turvallisuustyhjiö liittyi maiden puolustusvoimien, raja- ja merivartioiden, väestönsuojelun ja siviilipuolustuksen heikkoon tilaan. Ulkoisen ja sisäisen turvallisuuden raja oli Blombergin mukaan hämärä. ”Neuvostoliiton turvallisuusrakenteet ovat alkuperäisessä tarkoituksessaan lakanneet alueella toimimasta ja Baltian mailla ei ole ollut aikaa, varaa eikä kykyä luoda omia rakenteitaan tilalle. Ongelman tekee erityisen sensitiiviseksi se, että entisiä neuvostojoukkoja on edelleen runsaasti ilman selkeätä mandaattia ja komentosuhteita Baltian maissa”, Blomberg kiteytti. Hän piti Baltian maiden ja Venäjän välisiä neuvotteluja oikeana foorumina neuvostojoukkojen muodostaman ulkoisen turvallisuusongelman ratkaisemiseksi.⁶⁶ Rütölin seuraaja, uudelleenitsenäistyneen Viron ensimmäinen vaaleilla valittu presidentti Lennart Meri on jälkeinpäin kuvannut Blombergin mainitsemää turvallisuustyhjiötä Viron kannalta:

”Neuvostoliiton joukot olivat yhä maassa. Minua vaivasi se, ettei Virolla ollut minkäänlaista sateenvarjoa pänsä päällä, ei ollut turvallisuudentunnetta niin kauan kuin miehittäjät viipyivät maassa. Me puolestamme emme olleet saaneet alkuun edes Viron kytkemistä läntisiin integraatiojärjestelmiin. Ulkopuoliset voisivat edes yrittää kuvitella, millainen on tunne, kun oma maa on täynnä miehitysjoukkoja, eikä ole mitään lakia, joka niihin tepsisi, sääntelisi niiden asemaa ja kertoisi niille ja niiden isännille yksinkertaisella kielellä, että miehitys on väliaikainen ja se on nyt mahdollisimman nopeasti lopetettava.”⁶⁷

Lennart Meri valittiin lokakuussa 1992 presidentiksi oikeistolaisen ja syksyn parlamenttivaalit voittaneen *Isamaa*-puolueen ehdokkaana. Ennen valituksi tulemistaan hän oli toiminut lyhyen aikaa Viron ulkoministerinä ja Viron suurlähettiläänä Helsingissä. Neuvostoaikana Meri oli tullut tunnetuksi kirjailijana, elokuvantekijänä ja kulttuurivaikuttajana, ja hän oli Viron itsenäisyysliikkeen johtohahmoja. Presidenttinä Meri saavutti nopeasti kansan arvostuksen. Vuosina 1992–1995 hän oli suositumpi kuin Viron parlamentti ja hallitus. Hän oli myös suuri Suomen ystävä. Jussi Pekkarisen

⁶⁶ Blombergin muistio 24.1.1992. 13.60 Baltia, UM.

⁶⁷ Oplatka 2007, 369.

mukaan presidentti Meri oli suomalaisten turvana, kun Suomen suurlähetystön viranomaiset kärsivät Tallinnassa aluksi huonosta maineesta. Pekkarinen kirjoittaa: ”Niin tukalaa tilannetta ei ollut, ettei Meri olisi puolustanut Suomea.”⁶⁸

Huhtikuussa 1992, noin kuukausi Koiviston Viron-vierailun jälkeen, Viron ja Venäjän delegaatit kokoontuivat ensimmäisiin neuvotteluihin joukkojen vetäytymisestä ja muista kiistakysymyksistä. Suomen ulkoministeriön tietojen mukaan joukkoja oli tuolloin Virossa vielä 25 000⁶⁹, siis hieman enemmän kuin Rüütel oli arvioinut joukkojen määräksi saman vuoden tammikuussa. Epätarkkuus osoittaa, että virolaisillakaan ei ollut tarkkaa tietoa joukkojen lukumäärästä. Venäläiset vetosivat neuvotteluissa sotilaiden majoittamiskysymyksiin ja viittasivat epämääräisesti vuoteen 1999 vetäytymisen ajankohtana. Venäjä vetosi länsimaihin kustannusten kattamiseksi ja yritti saada Viron suostumaan sotilaalliseen yhteistyöhön, mikä mahdollistaisi tukikohtien jäämisen Vieroon. Viro puolestaan vaati, että joukot vetäytyisivät jo vuoden 1992 loppuun mennessä. Vastakkaiset näkökannat lisäsivät nationalismin paloa molemmissa maissa, ja neuvottelut kytkeytyivät osaksi sisäpoliittisia kiistoja. Viro-vastaisuus Venäjällä ja Venäjä-vastaisuus Virossa kiihtyivät osana julkista keskustelua, ja poliitikot pyrkivät lisäämään suosiotaan karkeilla nationalistisävytteillä kannanotoilla vastapuolesta. Kärjistyvän vastakkainasettelun seurauksena Viron ja Venäjän hallitusten allekirjoittama kauppasopimus kariutui, kun Venäjän parlamentti ei suostunut ratifioimaan sopimusta.⁷⁰

Huhti-toukokuussa 1992 Suomen hallituksen edustajat ilmaisivat kolme kertaa selvästi, että Suomi ei hyväksynyt venäläisten joukkojen läsnäoloa Baltian maissa ilman näiden maiden suostumusta. Pääministeri Aho totesi lyhyesti Maanpuolustuskorkeakouluyhdistyksen vuosikokouksessa, että joukkojen poisvetämisestä olisi voitava nopeasti sopia, ja että vastoin Baltian maiden hallitusten suostumusta sijoitetut joukot olisi vedettävä pois. Vastaavan kannan Suomi ilmaisi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin eli Etykin työryhmässä. Pohjoismaiden ulkoministerien Helsingissä pidetyn yhteiskokouksen jälkeen julkaistussa ministerien lehdistötiedotteessa kysymys joukkojen vetäytymisestä liitettiin koko Pohjois-Euroopan vakauteen. Siksi vetäytymisen aikataulusta tulisi viipymättä sopia. ”Sopimukseen

⁶⁸ Smith 2002, 83; Pekkarinen 2015, 246.

⁶⁹ Päällysahon taustamuistio 15.4.1992. Jfc:17, TPK III, KA.

⁷⁰ Smith 2002, 160.

perustumaton ulkomaisten joukkojen jatkuva läsnäolo Baltian maissa ei kuulu tämän päivän Eurooppaan”, lehdistötiedotteessa todettiin.⁷¹

Tapaamisessaan hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kanssa toukokuussa 1992 Koivisto totesi, ettei enää ollut kysymys siitä, miten Suomi suhtautui joukkojen vetäytymiskysymyksen kansainvälistämiseen, koska siitä oli jo tullut kansainvälinen kysymys. Koiviston mielestä seuraavaksi olisi parasta edetä siten, että ensin Baltian maat tunnustaisivat joukkojen läsnäolon ja loisivat sille siten sopimuksellisen pohjan. Sen jälkeen voitaisiin sopia joukkojen poisvetämisestä ja vetäytymissopimuksen kansainvälistämisestä niin, että joukkojen läsnäolo lakkaisi olemasta sisäpoliittinen argumentti Baltian maissa.⁷² Esimerkiksi Viron parlamentissa vastustettiin jyrkästi myönnytysten tekemistä Venäjälle joukkojen vetäytymiskysymyksessä, vaikka Viron hallitus tiesi länsimaiden odottavan myönnytyksiä. Asiasta väiteltiin Virossa näyttävästi julkisuudessa.⁷³ Yleisesti ottaen Baltiassa ei haluttu tunnustaa joukkojen läsnäoloa erillisillä sopimuksilla, koska balttien mukaan tällaiset sopimukset legitimoisivat joukkojen läsnäolon Baltiassa jälkikäteen. Baltian maiden lähtökohtana oli, että entisen Neuvostoliiton sotilaat olivat laittoman miehitysvallan edustajia.⁷⁴

2.2 Suomi sitoutuu Baltian maiden tukemiseen kansainvälistyvässä kiistassa

Baltian maat toimivat aktiivisesti kansainvälisissä järjestöissä ja vetosivat muihin maihin, että ne asettuisivat tukemaan Baltian maita joukkojen vetäytymiskysymyksessä. Kun baltit kertoivat loppuvuonna 1991 aikomuksestaan esittää asiasta päätöslauselmaa YK:n yleiskokoukselle, Suomi, Norja ja Ruotsi totesivat, että heidän kannattaisi harkita muitakin foorumeja, kuten Etykiä. Suomen YK-suurlähettiläs Wilhelm Breitenstein viittasi helmikuussa 1992 uudestaan Etykiin todeten, että tuleva Helsingin seurantakokous voisi tarjota mahdollisuuden neuvostojoukkoja koskevan kysymyksen käsittelyyn. Alueellisena järjestönä se voisi soveltua käsittelyyn paremmin kuin YK. Viron asiantuntija Heino Ainso suhtautui Etykiin kuitenkin pessimistisesti ja piti sitä

⁷¹ Heleniuksen muistio 28.5.1992. 13.60 Baltia, UM.

⁷² Muistio Koiviston ja hallituksen ulkoasiainvaliokunnan tapaamisesta 8.5.1992. Mdb:14, TPK III, KA.

⁷³ Karinen Moskovasta UM:lle 9.6.1994. 13.60 Baltia, UM; Koivisto Tallinnasta UM:lle 15.2.1993. Tallinna, R-sarja 1993, tammikuu–maaliskuu, UM.

⁷⁴ Koivisto 2017, 469; Oplatka 2007, 369.

tehottomana foorumina.⁷⁵ Ainson pessimismistä huolimatta Etykistä tuli pian Virolle tärkeä areena joukkojen vetäytymisen edistämiseen.

Etyk-prosessi sai alkunsa, kun Suomi alkoi vuonna 1969 edistää aloitettua kansainvälisestä turvallisuuskonferenssista. Vuosia kestänyt konferenssin valmistelu- ja työskentelyvaihe huipentui Helsingissä kesällä 1975 pidettyyn päätöstapahtumaan, johon osallistuivat ylimmän tason valtionjohtajat ja jossa allekirjoitettiin konferenssin loppuasiakirja. Konferenssi onnistui hyvin, ja sitä on pidetty sodanjälkeisen ajan merkittävimpänä valtioiden johtajien kokoontumisena. Päätösasiakirja sisälsi julistuksellisia periaatteita, jotka liittyivät turvallisuuteen, talouteen ja tieteeseen sekä inhimillisen toiminnan eri aloihin. Periaatteet eivät olleet oikeudellisesti sitovia, mutta niitä alettiin noudattaa varsin laajalti. Periaatteiden toteutumista arvioitiin ja kehitettiin Etykin seurantakokouksissa 1970- ja 1980-lukujen aikana. Prosessissa oli kolme pääasiallista maaryhmää: läntinen puolustusliitto Nato, Neuvostoliiton johtama Varsovan liitto sekä puolueettomat ja sitoutumattomat maat. Suomi miellettiin yksiselitteisesti näistä viimeiseen kuuluvaksi, ja näiden maiden panos Etykin kehittämisessä oli keskeinen, kun suurvaltojen välit olivat jännitteiset. Suomesta vahvistui kuva puolueettomana maana ja idän ja lännen välisenä sillanrakentajana.⁷⁶

Etyk oli Euroopan kattavin turvallisuusrakenne 1990-luvun alussa, ja Baltian maat liittyivät siihen loppusyksyllä 1991. Suomen kannalta Etyk säilyi ulkopoliittikan olennaisena areenana myös kylmän sodan päättymisen jälkeen samalla, kun monet muut ulkopoliittikan peruselementit olivat katoamassa. Suomi piti kylmän sodan päättyessä yleiseurooppalaisen turvallisuusrakenteen vahvistamista kansallisten intressiensä mukaisena. Etyk nähtiin kehityskelpoisena eurooppalaisena yhteistyöjärjestelmänä, joka voisi vaikuttaa vakauttavasti Suomen idänsuhteisiin ja Euroopan epävarmaan tilanteeseen. Kylmän sodan päättymisen jälkeinen Etyk-prosessin nopeutuminen avasi Suomelle mahdollisuuden toimia sillanrakentajana ja sovittelijana. Etykissä Suomella oli vahva asema, ja Suomelta myös vaadittiin ja odotettiin enemmän kuin muilta mailta. Suomalaiset tunsivat olevansa ”melkein pä Etyk-prosessin ’omistajia’ ja vastuunkantajia”⁷⁷, suurlähettiläs Klaus Törnudd on sanonut.⁷⁸ Tätä taustaa vasten on

⁷⁵ Patokallio New Yorkista UM:lle 3.12.1991. 13.60 Baltia, UM; Backström New Yorkista UM:lle 21.2.1992. 13.60 Baltia, UM.

⁷⁶ Visuri 2006, 235–237.

⁷⁷ Aunesluoma & Mitzner 2014, 13.

⁷⁸ Aunesluoma & Mitzner 2014, 13; Knudsen & Jones 2007, 34; Käkönen 1993, 154–155.

loogista, että kun Baltian maat sinnikkäästi pyrkivät tuomaan kysymyksen venäläisjoukkojen vetäytymisestä kansainvälisen yhteisön agendalle, Suomi kehotti Baltian maita valitsemaan käsittelyn foorumiksi juuri Etykin.

Baltian maiden edustajat pitivät kysymystä venäläisjoukkojen vetäytymisestä esillä Etykin Helsingin-seurantakokousta valmistelemissa työryhmissä keväällä 1992. Viro esimerkiksi totesi joukkojen olevan maassaan laittomasti ja toivoi Venäjän esittävän tulevassa seurantakokouksessa aikataulun joukkojen vetämisestä. Kysymyksen noustessa toistuvasti esiin Etykissä kevään aikana oli kiista selvästi lakannut olemasta vain Baltian maiden ja Venäjän välinen ja saanut kansainvälisen luonteen. Suomenkin oli syytä osallistua keskusteluun ja ottaa kantaa. Blomberg muotoili Suomen kantaa muistiossaan huhtikuussa: ”Suomi ei halua asettaa esteitä sille, että venäläisten joukkojen Baltiasta vetäytymistä koskeva kysymys nousee esille kansainvälisillä foorumeilla, kuten YK:ssa ja erityisesti ETYK:ssä.” Suomen lähtökohtana oli, että vieraat joukot, jotka oleskelivat maassa ilman asianomaisen valtion suostumusta, oli vedettävä pois. Tästä seurasi, että vetäytymisestä ja sen sitovasta aikataulusta olisi päästävä sopimukseen mahdollisimman pian. Samalla Suomi halusi painottaa sitä, että vetäytymiseen liittyvistä monista yksityiskohdista Baltian maiden ja Venäjän oli kyettävä keskustelemaan ja sopimaan avoimesti keskenään. Blomberg toimitti muistion kiireellisesti presidentin hyväksyttäväksi, jotta Suomen edustaja saattoi pitää muistion mukaisen puheenvuoron, kun asia nousi Etykissä esiin seuraavan kerran. Koivisto hyväksyi Blombergin muistiossa muotoillun kannan, ja suurlähettiläs Pertti Torstila piti sen mukaisen puheenvuoron Etykin työryhmässä noin viikkoa myöhemmin.⁷⁹

Viron ulkoministeriön Pohjoismaiden osaston päällikkö Alvar Olljum totesi Suomen suurlähettiläs Jaakko Kaurinkoskelle Tallinnassa, että Suomen tuki venäläisjoukkojen poisvetämisvaatimukselle Etykissä oli ”yllättävää”. Olljumin esimies, ulkoministeri Jaan Manitski korjasi ja sanoi, että tuki ”ei ollut yllättävä, vaan ilahduttava”.⁸⁰ Virolaisten tyytyväisyys ja yllättyneisyys on helppo ymmärtää, jos Suomen Etykissä esittämiä kantoja vertaa presidentti Koiviston pidettyyn suhtautumiseen vielä vuoden 1991 lopussa ja vuoden 1992 alussa.

⁷⁹ Blomberg Kalelalle 9.4.1992. Jfc:17, TPK III, KA; Torstilan lausunto 15.4.1992. Jfc:17, TPK III, KA.

⁸⁰ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 21.4.1992. 13.60 Baltia, UM.

Loppukeväällä Baltian maat uhkasivat estää Helsingin Etyk-huippukokouksen päätösasiakirjan hyväksymisen, ellei venäläisjoukkojen poisvetämisestä ja sen aikataulusta päästäisi sopimukseen. Uhkaus herätti huolta presidentti Koivistossa. Ulkoministeri Väyrynen varoitti virkaveljeään Jaan Manitskia, että tällaiset suunnitelmat olivat vaarallisia Baltian maiden siihen asti nauttimalle kansainväliselle sympatialle ja vetosi, että nämä pyrkisivät pikemmin hakemaan konsensusta Etykissä. Manitski totesi ymmärtävänsä Väyrysen kannan ja sanoi, että sopiva ratkaisu löytyisi kyllä.⁸¹

Kesäkuussa 1992 presidentti Koivisto tapasi Viron presidentti Arnold Rüütelin, Latvian presidentti Anatolis Gorbunovsin ja Liettuan presidentti Vytautas Landsbergisin YK:n Earth Summit -ympäristöhuippukokouksen yhteydessä Rio de Janeirossa. Tapaaminen järjestyi Baltian maiden presidenttien aloitteesta. Koivisto oletti, että keskustelun aiheina olisivat Rion huippukokouksen teemat kuten ilmastonmuutos tai kestävä kehitys, ja että Baltian presidentit mahdollisesti ilmaisisivat kiitoksensa siitä, että Pohjoismaiden tuki oli mahdollistanut heidän osallistumisensa kokoukseen. Lisäksi hän oletti, että keskustelukielenä olisi englanti, mikä olisi tehnyt keskustelun seuraamisen mahdolliseksi kansliapäällikkö Jaakko Kalelalle. Sen sijaan Baltian presidentit ehdottivat venäjätaitoiselle Koivistolle keskustelukieleksi venäjää ja kävivät suoraan, Koiviston sanoin ”vähän karkeastikin”, asiaan eli kysymykseen joukkojen vetäytymisestä. Baltian presidentit halusivat saada aikaan kansainvälistä painostusta Venäjää vastaan ja sanoivat vieraiden joukkojen uhkaavan heidän turvallisuuttaan ja itsenäisyyttään. Koivisto totesi, ettei hän ollut valmistautunut käymään tätä keskustelua, mutta suostui esittämään joitakin näkemyksiä. Hän ilmaisi, että Suomi ei pitänyt ajatuksesta, että Baltian maat uhkasivat Etyk-huippukokouksen loppuasiakirjan allekirjoittamatta jättämisellä, jos tyydyttävää ratkaisua joukkojen vetäytymisestä ei saavutettaisi. Näin uhattiin koko kokouksen onnistumista.⁸² Koivisto sanoi ärtyneenä:

”Me olemme katsooneet aiheelliseksi varoittaa eräitä muita maita tästä mahdollisuudesta. Jos Te haluatte meidän olevan nykyistä enemmän mukana Teidän ongelmienne ratkaisemisessa, meillä täytyy olla keskenämme enemmän luottamusta. Teidän pitäisi myös kuunnella, mitä me

⁸¹ Kalelan muistio 6.5.1992. Kansio 50, MKA, KA; Päällysahon muistio 2.6.1992. Jfc:18, TPK III, KA.

⁸² Kalelan muistio 13.6.1992. Jfc:18, TPK III, KA; Koivisto 2017, 471–472; Muistio Koiviston ja Ahon puhelinkeskustelusta 17.6.1992. Kansio 50, MKA, KA; Kalelan muistio 30.6.1992. Kansio 50, MKA, KA.

olemme asioista mieltä. Me emme näe Teidän itsenäisyyttänne uhkaavan sellaista vaaraa, josta Te puhutte.”⁸³

Viron edustajat olivat pettyneitä siihen, miten Koivisto reagoi Baltian presidenttien vetoon joukkojen vetäytymisessä. Ulkoministeri Väyrynen ohjeisti suomalaisdiplomaatteja kiinnittämään huomiota siihen, että Suomi oli kuitenkin monissa eri yhteyksissä ilmaissut selvät tukensa sille, että venäläisjoukot olisi vedettävä Baltian maista mahdollisimman pian. Kysymys oli lähinnä siitä, miten asiaa kannattaisi edistää. Paluumatkalla Rion huippukokouksesta Rüütel halusi vielä keskustella Koiviston kanssa Frankfurtin lentoasemalla. Rüütel sanoi, etteivät baltit halunneet vaarantaa Etykin seurantakokouksen kulkua. Koivisto sai vaikutelman, että baltit olivat jälkepäin keskustelleet keskenään tapaamisestaan Koiviston kanssa Rirossa. Matkan jälkeen Koivisto halusi selvittää Venäjän kannan joukkojen vetäytymistilanteeseen Baltiassa.⁸⁴

Presidentin kansliapäällikkö Jaakko Kalela kutsui Rion huippukokouksen jälkeen Venäjän suurlähettiläs Juri Derjabinin käymään Presidentinlinnassa. Kalela kertoi Koiviston tapaamisesta Baltian presidenttien kanssa ja sanoi, ettei Koivisto ollut tapaamiseen tyytyväinen. Hän oli edelleen huolissaan balttien asennoitumisesta Etyk-huippukokoukseen. Samanlaisia huolia olivat esittäneet myös Ruotsin ja Yhdysvaltojen edustajat. Kalela pyysi Koiviston ohjeiden mukaisesti, että Derjabin selvittäisi Venäjän hallituksen kannan Baltian tilanteen käsittelyyn Etykissä. Kalela myös totesi, että Venäjän ei kannattaisi vastustaa kolmansien osapuolien osallistumista joukkoihin liittyvään neuvotteluprosessiin. ”Venäjällä tuskin on tässä suhteessa mitään pelättävää, pikemminkin se toisi neuvotteluihin realismia, koska ulkopuolisilla on vähemmän kapea suhtautuminen asiaan kuin balteilla”, Kalela sanoi. Derjabin kuvasi neuvottelutilannetta Venäjän kannalta ja valitti balttien joustamattomuutta ja ymmärryksen puutetta venäläisten käytännön ongelmia kohtaan. Hänkään ei Kalelan mukaan tuntunut pitävän kansainvälistämistä ongelmana. Derjabin lupasi selvittää Venäjän hallituksen kannan.⁸⁵

Se, että suurin osa länsimaista ei tunnustanut Viron neuvostomiehitystä, helpotti Viron asiaa sen hakiessa kansainvälistä tukea venäläisjoukkojen poistumiseen. Viro saattoi

⁸³ Kalelan muistio 13.6.1992. Jfc:18, TPK III, KA; Koivisto 2017, 472.

⁸⁴ Kiuru Rio de Janeirosta Väyrykselle 14.6.1992. 13.60 Baltia, UM; Muistio Koiviston ja Ahon puhelinkeskustelusta 17.6.1992. Kansio 50, MKA, KA.

⁸⁵ Kalelan muistio 22.6.1992. Kansio 50, MKA, KA.

väittää, että sillä oli moraalinen oikeutus puolellaan. Balttien työ palkittiin Etykin huippukokouksessa Helsingissä heinäkuussa 1992, kun kokous vaati ”nopeaa, järjestäytyntä ja totaalista”⁸⁶ venäläisjoukkojen vetäytymistä Baltiasta. Venäjä velvoitettiin sopimaan vetäytymisen aikataulusta Baltian maiden kanssa. Viron Helsingin-suurlähetystössä toimiva Kulle Raig sanoi, että Venäjä suostui kokouksessa myönnytyksiin tiukkojen neuvottelujen jälkeen, ja Ruotsin, Norjan ja Suomen valtuuskunnat auttoivat paljon erimielisyyksien ratkaisemisessa. Virolaisen Rahva Hääl-lehden uutisotsikon mukaan ”Venäjä suostui Helsingissä antamaan periksi Pohjoismaiden painostuksesta”. Presidentti Koivistokin oli kokouksen lopputulokseen tyytyväinen ja piti sitä hyvänä kompromissina Baltian maiden ja Venäjän välillä. ”Minusta Baltian mailla on kaikki syy olla tyytyväisiä seurantakokouksen kannanottoon. Venäläistenkin pitäisi olla tyytyväisiä siihen, että on raamit hahmoteltu niitten poisvetämiseksi, mutta ei mitään aikataulua”, Koivisto arvioi tapaamisessaan Helsingin Sanomien toimittajien kanssa Kultarannassa.⁸⁷

David J. Smithin mukaan Viron menestys kansainvälisen agendan muodostamisessa joukkojen vetäytymiskysymyksessä johtui pitkälti Venäjän argumenttien heikkoudesta ja ristiriitaisuudesta. Venäjän karkeat ja tunteisiin vetoavat hyökkäykset, kuten syytökset venäläisväestöön kohdistuvista ”etnisistä puhdistuksista” ja ”apartheidistä” auttoivat Viron ulkopoliittista johtoa kuvaamaan maataan länsimaisten arvojen etuvartiona. Virolaisten mukaan heitä uhkasi valtio, jonka ulkopoliittiset säännöt etupiiriä jätteläisiksi olivat vieraita Euroopalle uudessa kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa.⁸⁸

Etyk-huippukokouksen jälkeen Suomen Baltia-politiikan ensimmäinen prioriteetti oli saada Venäjän ja Baltian maiden väliset neuvottelut käyntiin joukkojen vetäytymisestä huippukokouksen kannan mukaisesti. Joukkojen vetäytyminen nähtiin Suomessa osana laajempaa kokonaisuutta, johon kuuluivat Baltian maiden suhteet Venäjään ja koko Itämeren alueen tilanne.⁸⁹

Etyk-huippukokouksen lopputulosta voidaan pitää Baltian maiden poliittisena voittona. Venäjä joutui taipumaan, mihin vaikutti osaltaan Yhdysvaltain senaatin uhkaus

⁸⁶ ”*Early, orderly and complete withdrawal*”. (Käännös kirjoittajan) Knudsen & Jones 2007, 31.

⁸⁷ Kuusisto Tallinnasta UM:lle 9.7.1992. Jfc:18, TPK III, KA; Koiviston toimittajatapaaminen 20.7.1992. Kansio 50, MKA, KA; Smith 2002, 161–162; Knudsen & Jones 2007, 31; Blomberg 2011, 630.

⁸⁸ Smith 2002, 162–163.

⁸⁹ Helenius ulkomaanedustustoille 1.9.1992. 13.60 Baltia, UM.

keskeyttää humanitaarinen apu Venäjälle, jos joukkojen vetäytyminen ei etenis. Vastauksena takaiskuille Baltia-politiikassa Venäjä alkoi soveltaa uutta strategiaa, jota virolaiset usein kutsuvat ”Karaganovin opiksi”. Syksyllä 1992 Moskovan Eurooppa-instituutin politiikan tutkija Sergei Karaganov ehdotti, että ”lähiulkomaiden” etnisiä venäläisiä pitäisi käyttää Venäjän ulkopoliitiikan välineenä niillä alueilla. Lähiulkomailla hän tarkoitti entisiä neuvostotasavaltoja ja Venäjän naapurimaita, joihin liittyi hänen näkemyksensä mukaan Venäjän erityisiä oikeuksia ja intressejä. Karaganovin mielestä Venäjän tulisi tavoitella kansainvälistä hyväksyntää esiintymällä ihmisoikeuksien ja vähemmistöjen oikeuksien puolustajana entisen Neuvostoliiton alueella. Erityisesti propaganda Viron ja Latvian ”poliittisia vaikutusvaltapisteitä” vastaan olisi keskeinen osa tätä strategiaa.⁹⁰

Lähiulkomaiden käsite ja sen käyttö Venäjän ulkopoliitiikan selittäjänä synnytti runsasta akateemista keskustelua länsimaissa 1990-luvulla. Poliitiikan tutkija Wynne Russellin mukaan keskustelu käytiin viime kädessä yhden perimmäisen kysymyksen ympärillä: oliko Venäjän lähiulkomaihinsa kohdistuvan politiikan tavoitteena naapuritasavaltojen suvereniteetin asteittainen murentaminen ja Venäjän vaikutusvallan laajentaminen sitä kautta? Monien länsimaisten kommentaattorien mielestä oli, ja he pitivät yhtenä argumenttina sitä, että Venäjä piti pitkään omia joukkojaan itsenäistyneiden entisten neuvostotasavaltojen alueella. Russell itse ja suuri osa Venäjä-tutkijoista eivät kuitenkaan olleet yhtä vakuuttuneita Venäjän tavoitteista.⁹¹ Jotkut tutkijat ovat puhuneet lähiulkomaista Venäjän versiona Yhdysvaltojen Monroen opista. Yhdysvallat on presidentti James Monroen ajoista vuodesta 1823 lähtien katsonut, että koko läntinen pallonpuolisko kuuluu Yhdysvaltojen etupiiriin. Venäläispoliitikoista erityisesti Venäjän parlamentin ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Jevgeni Ambartsumov peräänkuulutti tarvetta ottaa lähiulkomaiden oppi käyttöön venäläisenä versiona Monroen opista.⁹²

Pian Karaganovin artikkelin julkaisun jälkeen Venäjän ulkopoliittisissa kannanotoissa ilmoitettiin, että joukkojen vetäytyminen Virosta riippuisi venäjänkieliseen väestöön kohdistuvan ”systemaattisen syrjinnän” lopettamisesta. Presidentti Jeltsin esimerkiksi sanoi, että Venäjällä ei ollut aikomusta allekirjoittaa mitään sopimusta joukkojen

⁹⁰ Smith 2002, 161; Laar 2002, 154.

⁹¹ Wynne 1995, 2.

⁹² Litera 1994, 45,47; Kubicek 1999, 556; Checkel 1997, 114.

vetäytymisestä, ennen kuin Viro ja Latvia saattoivat kansalaisuuslainsäädäntönsä kansainvälisten standardien mukaisiksi.⁹³

Venäjän kiristäessä linjaansa Suomi oli puolestaan syksyyn 1992 mennessä sitoutunut Baltian maiden tukemiseen. Osastopäällikkö Blomberg avasi Suomen tukea muistiossaan eräiden suomalaisten asiantuntijoiden esittämiä näkemyksiä vasten. Blombergin mukaan monet suomalaiset asiantuntijat, joiden joukossa oli Puolustusvoimien edustajia, olivat Baltian itsenäistymiskehityksen aikana lausuneet, että Neuvostoliiton/Venäjän elintärkeät edut edellyttivät sen sotilaallisten asemien säilyttämistä Baltiassa. Blomberg viittasi oletettavasti erityisesti Puolustusvoimien pääesikunnan päällikön, kenraaliluutnantti Gustav Hägglundin lausuntoon ruotsalaisille toimittajille keväältä 1990. Hägglund oli sanonut: ”Baltian maiden itsenäistyminen edellyttää, että Neuvostoliitto saa pitää alueella olevat sotilastukikohdat.”⁹⁴ Blomberg kirjoitti muistiossaan, että tämän ja muiden vastaavien lausuntojen taustalla olevan näkemyksen mukaan Venäjän vetäytyminen Baltiasta merkitsisi Venäjän turvallisuusaseman heikkenemistä ja se tapahtuisi vain Venäjän tilapäisen heikkouden takia. Heikkouden tilan loputtua Venäjä hankkisi asemansa takaisin, mikä tarkoittaisi vakavaa konfliktia. Suomen kannalta joukkojen vetäytyminen johtaisi siis epävakaaseen tilanteeseen. Blomberg esitti edellä kuvattuun näkemykseen kaksi huomautusta:

”(1) Epävakaas on epäilemättä Suomen kannalta perustavanlaatuinen ongelma. Sitä ei kuitenkaan voida poistaa pakottamalla baltit hyväksymään Venäjän tukikohtien säilyttämisen alueellaan. Epävakausta ei voida myöskään poistaa ajamalla Venäjä pakon edessä pois Baltiasta. Sellaista pakkoa ei voida toimeenpanna.

(2) Vaatimus, että balttien on uhrattava omat etunsa yleisen vakauden hyväksi on kohtuuton. Venäjän edut eivät ole enemmän legitiimejä kuin Baltian maiden. Väite, että Venäjä tulee aikanaan palauttamaan asemansa Baltiassa, on sekin perusteeton.”⁹⁵

Eräät tahot Suomessa arvioivat Venäjän vetäytymisen Baltiasta luonnottomaksi ja tilapäiseksi. Tämä saattoi Blombergin mukaan synnyttää Venäjällä käsityksen, että

⁹³ Smith 2002, 161; Smith, Aasland & Mole 1994, 187; Laar 2002, 154.

⁹⁴ HS 4.4.1990.

⁹⁵ Blombergin muistio 16.9.1992. Jfc:19, TPK III, KA; Blomberg 2011, 634.

Suomi ei reagoisi kielteisesti siihen, jos Venäjä todella ryhtyisi palauttamaan sotilaallisia asemiaan Baltiassa. Siksi hän päätyi johtopäätökseen, että ei ollut Suomen etujen mukaista esittää julkisesti oletuksia Venäjän politiikan mahdollisista suunnanmuutoksista ja sen seurauksista muille maille.⁹⁶ Blombergin pohdinnasta on nähtävissä, miten tärkeää lähialueiden vakauden tavoittelu Suomen ulkopoliitikalle oli kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa. Hänen mainitsemansa suomalaiset asiantuntijatkin olivat huolissaan vakauden järkkymisestä venäläisjoukkojen vetäytyessä Baltiasta, vaikka heidän johtopäätöksensä olivat erilaiset. Myös Blombergin kirjoittama kirja Suomen ulkopoliitikasta kylmän sodan päättymisessä on otsikoitu kuvaavasti: *Vakauden kaipuu*. Ulkoministeriössä vakautta ei kuitenkaan haluttu tavoitella keinolla millä hyvänsä. Jussi Pekkarinen on osuvasti todennut, että kun Suomella oli vakauden kaipuu, Virolla oli vapauden kaipuu⁹⁷. Baltian maiden etuja ei oltu valmiita uhraamaan yleisen vakauden nimissä, vaan niiden oikeus suvereniteettiin ja ulkoiseen turvallisuuteen tunnustettiin. Toisaalta Venäjääkään ei voitu pakolla ajaa pois Baltiasta. Vakaus oli saavutettava muilla keinoin ja siten, että sekä Baltian maat että Venäjä voisivat ratkaisun ajan myötä hyväksyä.

Lokakuun 1992 lopussa Venäjän presidentti Boris Jeltsin säätöi asetuksen, joka keskeytti venäläisjoukkojen vetäytymisen Baltian maista. Asetuksen säätämiseen asti vetäytyminen oli edistynyt niin, että sotilaita oli Virossa jäljellä arviolta 10 000⁹⁸. Venäjän Viron-suurlähettiläs Aleksandr Trofimov näki asetuksen taustalla Venäjän parlamentin Jeltsiniin kohdistaman paineen. Suomen Moskovan-suurlähettiläs Arto Mansala on todennut muistelmissaan, että Venäjän parlamentissa kommunistien ja kansallismielisten vanhoilliset ryhmät olivat ottaneet Baltian maat silmätikuikseen. He kiinnittivät huomionsa venäläisväestön kohteluun näissä maissa ja poisvedettävien sotilaiden asuttamiseen. ”Parlamentin voimakas vastahanka satoi tältä osin sekä Jeltsinin että hallituksen käsiä ja oli omiaan jyrkentämään Baltiaan nähden noudatettua linjaa”, Mansala kirjoittaa.⁹⁹

Kaikki Baltian maat protestoivat voimakkaasti Jeltsinin asetusta vastaan, ja Viron presidentti Lennart Meren mukaan päätös oli Etykin Helsingin-asiakirjan vastainen. Osastopäällikkö Blomberg otti Jeltsinin asetuksen esiin Suomen ja Venäjän välisissä

⁹⁶ Blombergin muistio 16.9.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

⁹⁷ Pekkarinen 2015, 226.

⁹⁸ Päällysahon taustamuistio 4.11.1992. Ua:110, TPK III, KA.

⁹⁹ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 2.11.1992. 13.60 Baltia, UM; Mansala 2015, 297.

poliittisissa konsultaatioissa Moskovassa. Hän sanoi Suomen olevan pettynyt Venäjän päätökseen keskeyttää joukkojen vetäytyminen ja toivovan, että esteet vetäytymiselle onnistutaan poistamaan. Suomi piti Etykin huippukokouksen kantaa lähtökohtana. Venäjän varaulkoministeri Vitali Tšurkin ei vastannut Blombergin kannanottoon, vaan siirtyi keskustelemaan Venäjän huolista, jotka liittyivät Viron venäläisväestön tilanteeseen ja Viron pyrkimykseen päästä Euroopan neuvoston jäseneksi.¹⁰⁰

Kirjeessään presidentti Koivistolle Jeltsin avasi keskeyttämispäätöksen taustoja ja perusteluja. Jeltsinin mukaan joukkojen vetäytyminen voitiin toteuttaa vasta, kun oli sovittu vetäytymiseen liittyvistä käytännön asioista. Joukkojen normaali toiminta oli turvattava vetäytymisen aikana, ja sotilaiden, sotilaseläkeläisten sekä heidän perheenjäsentensä sosiaalisuhteellinen suoja ja henkilökohtaiset oikeudet oli taattava. Koska näitä ”elintärkeitä kysymyksiä” ei ollut ratkaistu, ei voitu sopia myöskään joukkojen vetäytymisestä. Jeltsinin mukaan syntynyt tilanne vaikeutti sotilashenkilöiden ja heidän perheidensä tilannetta ja heijastui Venäjän sisäpolitiikkaan negatiivisesti, joten joukkojen vetäytyminen oli väliaikaisesti pakko pysäyttää. Lopuksi Jeltsin antoi konkreettisen ehdotuksen, miten Suomi voisi edesauttaa vetäytymistä:

”Haluan korostaa, että joukkojen vetämistä lyhyessä määräajassa Baltian maista helpottaisi olennaisesti todellinen apu asuntojen rakentamisessa Venäjälle sotilaita ja heidän perheenjäseniään varten. – Tähän liittyen käännyksen Teidän puoleenne pyynnöllä mieltä sitä, millaisen käytännön panoksen Teidän maanne voisi antaa mainitun ongelman ratkaisemiseksi.”¹⁰¹

Koivisto kirjoitti vastauskirjeessään Suomen hallituksen olevan vakuuttunut Venäjän aikomuksesta vetää jäljellä olevat joukot pois Baltiasta. Koiviston mukaan ”Suomi on omalta osaltaan valmis osallistumaan tätä tarkoittaviin kansainvälisiin ponnisteluihin, joista sovitaan”. Koivisto ei ottanut kirjeessään kantaa Jeltsinin mainitsemaan käytännön panokseen asuntojen rakentamiseksi sotilaille ja heidän perheilleen Venäjälle. Ulkoministeriössä Suomen edellytyksiä auttaa vetäytyvien joukkojen asuntojen rakentamisessa ja elinolosuhteiden parantamisessa pidettiin huonoina, koska avun

¹⁰⁰ Reinilän muistio 3.11.1992. Ua:110, TPK III, KA; Härkönen Washingtonista UM:lle 30.10.1992. 13.60 Baltia, UM.

¹⁰¹ Jeltsinin kirje 7.11.1992. 13.60 Baltia, UM.

vastaanottomekanismeihin ja kontrollin mahdollisuuteen ei luotettu. Suomen mahdollisuuksia rajoittivat myös kansantalouden heikko tilanne ja muu Baltian maihin suunnattu apu valtion rakenteiden luomiseksi ja kehittämiseksi. Venäjän lisäksi myös Viro pyysi länsimaita tukemaan asuntojen rakentamista edes pienillä summilla. Tanska oli ensimmäinen maa, joka tukea antoi.¹⁰²

Suomen malttia korostava ja molempia osapuolia ymmärtävä linja joukkojen vetäytymiskysymyksessä sai kiitosta, kun Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev vieraili presidentti Koiviston luona Presidentinlinnassa tammikuussa 1993. Kozyrev sanoi:

”Mitä Baltian kysymykseen tulee, me arvostamme korkealle Teidän osoittamanne ymmärtämyksen näitä ongelmia kohtaan. Tarvitaan malttia, myös jotta joukkojen poisvetäminen saadaan viedyksi loppuun. Sinänsä vaihtoehtoa Venäjän ja Baltian [sic] maiden väliselle yhteistyölle ei ole. Mitä nopeammin Baltiassa ymmärretään, mitä Te tarkoitate, sitä nopeammin ongelmia päästään ratkaisemaan. Olisi tärkeitä [sic], että joukot saadaan vedetyiksi niin, ettei niistä tule Venäjän hallituksen vihollisia ja samalla Baltian maiden vihollisia.”¹⁰³

Kozyrevin sanoista ilmenee, että Viron lisäksi myös Venäjä näki Suomen potentiaalisena yhteistyökumppanina itselle mieluisan ratkaisun saavuttamiseksi joukkoihin liittyvässä kiistassa. Molemmat maat hakivat jatkuvasti Suomelta tukea omille näkemyksilleen ja toivoivat Suomen käyttävän vaikutusvaltaansa toisen osapuolen kantojen muokkaamiseksi.

Alle vuoden kuluttua Koiviston ja Jeltsinin kirjeenvaihdosta, elokuuhun 1993 mennessä ulkoministeriön kanta Suomen mahdollisuuksiin auttaa asuntojen rakentamisessa oli muuttunut. Silloin Suomi ilmoitti Virolle valmiudestaan osallistua kansainväliseen yhteistyöhön joukkojen vetäytymisen edistämiseksi rakentamalla sotilaille asuntoja. Joukkoja oli jäljellä Virossa noin 5 000¹⁰⁴. Suomi ei voinut siinä vaiheessa osoittaa hankkeeseen varoja, mutta tutki mahdollisuuksia osallistua rahoitukseen. Suomi lupasi

¹⁰² Koivisto Jeltsinille 17.11.1992. 13.60 Baltia, UM; Kaupin muistio 11.12.1992. 18.41 VIR, UM; Blombergin muistio 21.12.1992. Jfc:20, TPK III, KA.

¹⁰³ Kalelan muistio 15.1.1993. Kansio 53, MKA, KA.

¹⁰⁴ Koiviston taustamuistio 2.8.1993. Jfc:23, TPK III, KA.

myös selvittää mahdollisuuksia tarjota rakennushankkeisiin asiantuntija-apua ja kilpailukykyisiä tarjouksia kaupalliselta pohjalta.¹⁰⁵ Lokakuussa rahoitusmahdollisuus selvisi, ja Suomi tarjosi Virolle 50 miljoonan markan suuruista valtion takaamaa luottoa vetäytyville venäläisostilaille tarkoitettujen asuntojen rakentamiseksi. Suurlähettiläs Kaurinkoski esitti luottotarjouksen Viron puolustusministeri Jüri Luikille, joka suhtautui tarjoukseen nihkeästi. Viron oli Luikin mukaan poliittisesti vaikeaa ottaa luottoa vastaan tilanteessa, jossa Viro yritti saada talouttaan tasapainoon. Hän esitti, että Suomi voisi pikemmin tarjota pienempää lahja-apua suoraan Venäjälle asuntojen rakentamiseksi. Toisena mahdollisuutena Luik esitti, että Suomi voisi kehittää tarjoustaan niin, että luotto suunnattaisiin Virosta kotiutettavien venäläisten veteraanien asuntohankkeeseen. Hän ei kuitenkaan halunnut suoralta kädeltä torjua Suomen ehdotusta, vaan lupasi keskustella asiasta pääministeri Mart Laarin kanssa. Viron hallitukselta ei kuitenkaan kuulunut selkeää kantaa luottotarjoukseen missään vaiheessa.¹⁰⁶

2.3 Lukkiutuneet neuvottelut eteenpäin Suomen hyvillä palveluksilla?

Heinäkuusta 1992 alkaen Suomi osallistui länsimaiden muodostaman Baltian tilannetta käsittelevän *ad hoc* -ryhmän kokouksiin säännöllisesti. Tämän niin sanotun Tukholman ryhmän tarkoituksena oli jakaa tietoa ja koordinoita länsimaiden Baltia-politiikkaa sekä tarjota neuvoja Baltian maiden hallituksille. Ryhmään osallistuivat Suomen lisäksi Saksan, Kanadan, Tanskan, Yhdysvaltojen, Ranskan, Italian, Norjan, Iso-Britannian, Ruotsin ja Euroopan komission edustajat.¹⁰⁷ Ryhmän ensimmäisessä kokouksessa Tukholmassa kävi ilmi, että maiden arviot Baltian tilanteesta ja tarvittavista toimista olivat hyvin samankaltaisia. Sekä baltteja että Venäjää oli osallistujamaiden mielestä syytä tukea neuvottelutuloksen aikaansaamiseksi ja kummankin osapuolen intresseille olisi osoitettava ymmärtämystä. Lännen ei kuitenkaan tulisi hakeutua välittäjän osaan, vaan pikemmin tarjota ”hyviä palveluksia”.¹⁰⁸ Termi ”hyvät palvelukset” on diplomatian jargonia, ja se viittaa kolmannen osapuolen pyrkimykseen edistää kahden keskenään ongelmallisessa tai ristiriitaisessa suhteessa olevan toimijan välistä diplomatiaa. Edistäminen tapahtuu kolmannen osapuolen instituutioiden avulla. ”Hyvät palvelukset”

¹⁰⁵ Lyra Suomen Tallinnan-suurlähetystölle 5.8.1993. 13.60 Baltia, UM.

¹⁰⁶ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 26.10.1993. Jfc:23, TPK III, UM; Teckenberg Suomen Tallinnan-suurlähetystölle 18.10.1993. Jfc:23, TPK III, UM; Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 25.11.1993. 13.60 Baltia, UM; Karinen Moskovasta UM:lle 18.11.1993. 13.60 Baltia, UM.

¹⁰⁷ Knudsen & Jones 2007, 30.

¹⁰⁸ Laajavan muistio 10.8.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

eivät välttämättä tarkoita, että kolmas osapuoli yrittäisi varsinaisesti sovittelua toimijoiden välejä, vaan se tarjoaa logistista apua kokouksille tai muulle toiminnalle, joka muuten tapahtuisi kahdenvälisen suhteen piirissä. ”Hyvät palvelukset” ovat siten passiivisempaa toimintaa kuin esimerkiksi välitys tai sovittelu, joissa kolmas osapuoli osallistuu aktiivisesti neuvotteluratkaisun etsimiseen.¹⁰⁹

Ulkoministeriön poliittisen osaston apulaispäällikkö Jaakko Laajava kirjasi muistioonsa joitakin johtopäätöksiä Suomen kannalta Tukholman ryhmän kokouksesta. Laajavan mukaan oli Suomen kannalta tärkeää, että länsimaat olivat kiinnostuneita Baltiasta, arvioivat tilannetta suunnilleen samalla tavalla ja pyrkivät edesauttamaan sopimuksen syntyä diplomatian keinoin. ”Suomen jo aiemmin omaksumalla Baltian-politiikalla on kantavuutta”, Laajava kirjoitti. Hänen mukaansa oli Suomen etujen mukaista identifioitua osaksi laajempaa samanmielisten maiden ryhmää. Laajava kirjasi muistioon konkreettisena esityksenä, että

”Suomi ilmoittaisi Helsingin päätökseen ja nyt uuden käänteen saaneeseen neuvotteluprosessiin viitaten olevansa käytettävissä, mikäli osapuolet katsovat tarkoituksenmukaiseksi pitää asiaan liittyviä neuvotteluja kolmannen valtion isännöidyssä.”¹¹⁰

Virolaisten ja venäläisten reaktiot Suomen tarjoukseen neuvottelujen isännöinnistä alkusyksyllä 1992 osoittivat, että käytännön tarvetta ei siinä vaiheessa ollut. Suomalaisdiplomaatteja ohjeistettiin pidättymään konkreettisista toimista tarjouksen edistämiseksi toistaiseksi. Suomi määritteli esityksensä periaatteelliseksi tueksi ja tarjoukseksi, joka olisi jatkossakin voimassa.¹¹¹

Vuoden 1994 alussa ulkoministeriö ohjeisti Suomen Tallinnan-suurlähetystön virkamiehiä ottamaan Viron ulkoministeriin yhteyttä ja tiedustelemaan Venäjän kanssa käytävien neuvottelujen tilannetta. Suomen hallituksen arvio oli, että juuri silloin oli otollinen hetki sopia lopuista avoinna olevista kysymyksistä ja venäläisjoukkojen lopullisesta vetäytymisestä. ”Suotuisa kehitys ei kenties jatku kovin pitkään”, sanomassa

¹⁰⁹ Spies 2019, 111; Berridge & James 2003, 171.

¹¹⁰ Laajavan muistio 10.8.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

¹¹¹ Helenius ulkomaanedustustoille 1.9.1992. 13.60 Baltia, UM.

arvioitiin.¹¹² Virossa oleskelevia joukkoja oli jäljellä enää noin 2 400¹¹³. Venäjän edustajat alkoivat alkuvuoden aikana julkisesti sanoa, että viimeisten joukkojen vetäytyminen voisi tapahtua 31. elokuuta 1994 mennessä. Maaliskuussa Pohjoismaiden pääministerit antoivat yhteislausunnon, jossa he totesivat olevan äärimmäisen tärkeää, että vetäytyminen todella tapahtuisi tuohon päivään mennessä.¹¹⁴

Alkuperäisen tarjouksen esittämisestä kului puolitoista vuotta ennen kuin Suomen tarjoamat hyvät palvelukset vetäytymiskiistan ratkaisun edistämiseksi nousivat esiin. Vasta helmikuussa 1994 hyvät palvelukset tulivat jälleen puheeksi, kun Venäjän Helsingin-suurlähetystön ministerineuvos Aleksandr Ignatjev esitti Moskovasta saamiensa ohjeiden mukaisesti Suomelle toivomuksen tarjota hyviä palveluksiaan tai ryhtyä välittäjäksi Viron ja Venäjän välisissä jumiutuneissa neuvotteluissa. Suomen edustajat totesivat venäläisille, että Suomen mahdolliset toimet edellyttivät molempien osapuolten pyyntöä. Suurimmat ongelmakohtat siinä vaiheessa liittyivät Virossa oleskelevien eläkkeellä olevien upseerien asemaan.¹¹⁵

Virossa oleskelevien neuvostoarmeijan eläkkeellä olevien ammattisotilaiden asema nousi joukkojen vetäytymistä koskevan kiistan keskiöön vuoden 1993 loppupuolella. Tätä ennen aiheeseen oli viitattu Viron ja Venäjän välisissä neuvotteluissa vain ohimennen. Syksyllä 1993 venäläisiä sotilaseläkeläisiä oli Virossa eri arvioiden mukaan noin 6 000–11 000, perheenjäsenet mukaan lukien noin 40 000–50 000. Kysymys oli Virolle poliittisesti vaikea, koska sotilaseläkeläisiä pidettiin vanhan miehitysvallan edustajina, ja monet virolaiset olisivat mielellään nähneet heidän poistuvan maasta. Virossa nähtiin eläkeläiset myös potentiaalisena turvallisuusuhkana. Viron näkökulmasta ongelmallisin ryhmä oli nuoret palveluskelpoiset reservinupseerit. Eläkeläisistä yli 1 000 oli alle 50-vuotiaita ja 360 vain 35–45-vuotiaita. Nuorimmista useimmat asuivat Viljandissa, jossa oli koulutettu Neuvostoliiton erikoisjoukkoja hyökkäämään länteen. Eläkeläiset itse halusivat jäädä Viroon, ja Venäjä vaati, että Viro myöntäisi heille oleskeluluvan. Helmikuun alussa vuonna 1994 käydyllä Viron ja Venäjän välisellä neuvottelukierroksella Venäjä ilmoitti kytkevänsä joukkoja koskevan vetäytymissopimuksen aikatauluineen sopimukseen sotilaseläkeläisten aseman

¹¹² Teckenberg ulkomaanedustustoille 4.1.1994. Jfc:1, Tasavallan presidentin kanslian IV arkisto (TPK IV), KA.

¹¹³ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 29.12.1993. 13.60 Baltia, UM.

¹¹⁴ Pohjoismaiden pääministerien lausunto 7.3.1994. 18.60 VIR, UM.

¹¹⁵ Lyrän muistio 16.2.1994. Kansio 58, MKA, KA.

järjestämisestä. Kysymys sotilaseläkeläisten asemasta pysyi keskeisenä osana joukkojen vetäytymistä koskevaa kiistaa aina kesällä 1994 saavuttuun ratkaisuun asti.¹¹⁶

Suomen Tallinnan-suurlähettiläs Kaurinkoski piti kompromissin aikaansaamista joukkojen vetäytymiskiistassa epätodennäköisenä, koska hänen mukaansa virolaiset uskoivat venäläisjoukkojen poistuvan maasta joka tapauksessa, myös ilman virallista sopimusta. Useat länsimaat sen sijaan eivät uskoneet joukkojen poistuvan ilman sopimusta. Suomi kuitenkin esitti tarjouksen välityksestä Virolle, ja Viro hyväksyi sen. Ulkoministeriksi siirtynyt Jüri Luik näki Venäjän esittämässä välityspyynnössä myönteisen askeleen, jollaista ei ollut nähty ennen. Venäjä suostui ensimmäistä kertaa kansainväliseen välitykseen. Luik sanoi Viron haluavan, että välityksessä edettäisiin nopeassa aikataulussa ja ehdotti tapaamispaikaksi Helsinkiä tai muuta paikkaa Suomessa.¹¹⁷ Myös venäläiset halusivat edetä nopeasti ja pitivät Helsinkiä hyvänä paikkana ensimmäiselle kokoukselle¹¹⁸.

Suomen elokuussa 1992 tekemä tarjous hyvistä palveluksista oli rajautunut pelkkiin kokousjärjestelyihin ilman varsinaista suomalaista osallistumista itse neuvotteluihin. Ulkoministeriössä nähtiin keväällä 1994 kuitenkin tarkoituksenmukaisena, että suunnitteilla olevissa uusissa neuvotteluissa Suomi osallistuisi isäntänä työskentelyyn eräänlaisena ”hiljaisena osapuolena”. Neuvottelut voitaisiin ulkoministeriön poliittisen osaston johdon näkemyksen mukaan jakaa kolmeen vaiheeseen, jos neuvotteluissa todella edistyttäisiin: ensimmäisenä olisi ”*clearing house*” -vaihe, jossa molemmat osapuolet voisivat vapaasti jakaa näkemyksiään. Toisessa vaiheessa käytäisiin jo selvää neuvottelua ja pyrittäisiin ratkaisuihin. Kolmannessa vaiheessa käytäisiin läpi ”positiivisia näkymiä” hyvien naapuruussuhteiden rakentamiseksi Viron ja Venäjän välille. Ensimmäinen vaihe oli tarkoitus pitää salassa kolmen maan kesken. Toisessa ja kolmannessa vaiheessa Suomen oli poliittisen osaston johdon mielestä ”ehdottomasti vältettävä joutumasta mahd. epäonnistumisen vastuunkantajaksi”.¹¹⁹

¹¹⁶ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 15.11.1993. 13.60 Baltia, UM; Heiskanen Brysselistä UM:lle 9.3.1994. 13.60 Baltia, UM; Teckenbergin muistio 9.3.1994. 18.60 VIR, UM; Päällysaho Tallinnasta UM:lle 3.2.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹¹⁷ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 23.2.1994. Kansio 58, MKA, KA; Lyran muistio 16.2.1994. Kansio 58, MKA, KA.

¹¹⁸ Lyran muistio 7.3.1994. Jfc:1, TPK IV, KA.

¹¹⁹ Heleniuksen muistio 3.3.1994. Jfc:1, TPK IV, KA.

Suomen hyvistä palveluksista ei sanottu julkisuuteen aluksi mitään. Viro ja Venäjä pidättäytyivät Suomen vaatimuksesta kielteisistä lehdistölausunnoista, joita oli aikaisemmin vetäytymistä koskevien neuvottelujen aikana kuultu runsaasti. Vastaavasti kun toimittajat kysyivät pääministeri Aholta, voisiko Suomi ryhtyä välittäjäksi, Aho vastasi kieltävästi: ”Suomella ei ole intressiä tarjoutua välittäjäksi tai esittää jotain roolia.” Suunniteltu Helsingissä pidettävä Viron ja Venäjän välinen kokous kuitenkin vuoti julkisuuteen, kun Venäjän varaulkoministeri Vitali Tšurkin kertoi siitä *Russkaja Mysl* -lehdelle. Neuvottelujen vuotaminen julkisuuteen oli Viron neuvotteluvaltuuskunnan puheenjohtajan Väino Reinartin mukaan Viron kannalta huono asia, koska Viron hallitus oli luvannut oppositiolle käyvänsä neuvotteluja Venäjän kanssa avoimuuden hengessä. Salassa pidetyn kokouksen vuotaminen oli siksi hallitukselle kiusallista. Suomen Moskovan-suurlähetystön ministerineuvos Yrjö Karinen otti asian samana päivänä puheeksi Venäjän ulkoministeriössä, jossa luvattiin olla jatkossa tarkempia julkisten lausuntojen suhteen.¹²⁰

Ulkoministeriön virkamiesten valmistellessa Viron ja Venäjän edustajien kokousta Helsinkiin Suomen ulkopolitiikan ylin johto vaihtui, kun diplomaattiuran tehnyt Martti Ahtisaari astui virkaansa tasavallan presidenttinä 1. maaliskuuta 1994 voitettuaan ensimmäiset suorana kansanvaalina järjestetyt presidentinvaalit. Toimittajat Katri Merikallio ja Tapani Ruokanen ovat Ahtisaaresta kertovassa elämäkertateoksessaan kirjoittaneet, että presidentin vaihdos varovaisesta Koivistosta sosiaaliseen Ahtisaareen ei vaikuttanut kielteisesti Suomen Venäjä-suhteisiin, vaan pikemmin päinvastoin. ”Peloton kanssakäyminen alkoi muistuttaa normaaleja naapurisuhteita myös valtionpäämiesten tasolla”, toimittajat kirjoittavat. Ahtisaari korosti uhkan sijaan yhteistyön mahdollisuuksia suhteessa Venäjään. Hän kuvaa suhdettaan Jeltsiniin asialliseksi. Ylintä ystävyyttä ei enää tarvinnut korostaa, kuten kylmän sodan aikana. Ahtisaari on sanonut: ”Tulimme Jeltsinin kanssa hyvin toimeen, ongelmia ei ollut.” Viron presidentti Lennart Merta Ahtisaari on puolestaan sanonut arvostavansa ja pitävänsä häntä ystävänä. Ahtisaaren mukaan heillä oli luonnollinen suhde.¹²¹

Suomen ulkoministeriön virkamiehet valmistelivat maaliskuun alussa Viron ja Venäjän välistä kokousta Helsinkiin. Poliittisen osaston apulaispäällikkö Markus Lyra vieraili

¹²⁰ Lyran muistio 15.3.1994. Baltia 13.60, UM; Lyran muistio 7.3.1994. Jfc:1, TPK IV, KA; Lyran muistio 9.3.1994. 13.60 Baltia, UM; HS 8.3.1994.

¹²¹ Merikallio & Ruokanen 2011, 279,282.

sekä Moskovassa että Tallinnassa ja välitti toisen osapuolen ajatuksia kokouksen agendasta pääkaupunkeihin. Halua uusiin kompromissiratkaisuihin oli, ja molemmat osapuolet suhtautuivat Suomen välitystoimintaan myönteisesti.¹²² Erinäisistä käytännön syistä Helsingin kokous kuitenkin lykkäytyi. Maaliskuun loppupuolella varaulkoministeri Tšurkin antoi osastopäällikkö Laajavan ymmärtää, että Venäjä ei toistaiseksi ollut kiinnostunut erillistapaamisesta Helsingissä. Sen sijaan Venäjän katseet olivat seuraavassa Viron kanssa sovitussa neuvottelukierroksessa Moskovassa.¹²³

Viron ja Venäjän välisissä neuvotteluissa ei Suomen välitysyriyksistä huolimatta tapahtunut suurta edistystä kevään aikana. Apulaisosastopäällikkö Lyra teki tästä johtopäätöksen, että ongelman ratkaisu edellyttäisi lisääntyneitä painostusta erityisesti Venäjää kohtaan. Lyra kirjoitti muistiossaan:

*”Länsimaiden tulisi nyt korostaa Venäjälle, yhdessä ja erikseen, joukkojen vetäytymisen tärkeyttä. Vetäytymisasiaa ei pidä kytkeä muihin kysymyksiin. Vieraiden joukkojen läsnäolo Baltian maissa on kaikkien oikeusperiaatteiden vastaista. Venäjän tuleva suhdekehitys läntisiin organisaatioihin kuten EN ja EU on riippuvaista sen omasta käytöksestä myös Baltiassa.”*¹²⁴

EU teki Moskovassa maaliskuun lopulla Baltiaa koskevan demarshin¹²⁵, jossa Venäjää vaadittiin saattamaan joukkojen vetäytyminen loppuun 31. elokuuta 1994 mennessä. Suomi tuki demarshia EU-jäsenehdokkaana.¹²⁶ Suomen toiminnasta keväällä 1994 voidaan päätellä, että Suomenkin kärsivällisyys joukkojen kotiuttamisen viivyttelyä kohtaan oli käymässä vähiin. Aikaisemmin suomalaiset eivät olleet pitäneet Venäjään kohdistettua painostusta tarpeellisena tai viisaana. Suomi oli tosin vahvasti sitoutunut kesän 1992 Helsingin Etyk-huippukokouksen loppuasiakirjaan, jossa oli vaadittu venäläisjoukkojen ”nopeaa, järjestäytyneitä ja totaalista” vetäytymistä. Lähes kaksi vuotta huippukokouksen jälkeen alkoi näyttää kyseenalaiselta, oliko Venäjä noudattanut sitoumustaan nopeasta vetäytymisestä.

¹²² Lyran muistio 7.3.1994. Jfc:1, TPK IV, KA; Lyran muistio 9.3.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹²³ Lyran muistio 25.3.1994. 13.60 Baltia, UM; Karinen Moskovasta UM:lle 14.3.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹²⁴ Lyran muistio 25.3.1994. 13.60 Baltia.

¹²⁵ Demarshilla tarkoitetaan diplomaattien toiselle valtiolle osoittamaa suullista tai kirjallista muodollista viestiä, joka yleensä sisältää vastalauseen, valituksen tai uhkavaatimuksen. Berridge & James 2003, 67.

¹²⁶ Heleniuksen muistio 28.3.1994. 13.60 Baltia, UM.

Osastopäällikkö Laajavan mukaan joukkoihin liittyvän kiistan ydin oli keväällä 1994 sotilaseläkeläisissä. Kyse oli pohjimmiltaan siitä, mikä osa neuvostoarmeijassa palvelleista sotilaseläkeläisistä saisi oikeuden jäädä Viroon ja millä ehdoilla. Viron asema oli Laajavan tulkinnan mukaan hankaloitunut sen jälkeen, kun Venäjä ja Latvia olivat vastaavassa tilanteessa päässeet sopimukseen sotilaseläkeläisten oleskeluluvista ja sosiaaliturvasta. Sopimus mahdollisti kaikkien ennen 28.1.1992 eläkkeelle jääneiden upseerien jäämisen Latviaan. Viro puolestaan ajoi huomattavasti tiukempaa linjaa suhteessa omalla alueellaan oleviin sotilaseläkeläisiin, kun taas Venäjä halusi soveltaa Latvian mallin mukaista sopimusta myös Viroon. Näissä asetelmissä edellytykset neuvotteluissa edistymiseen Viron ja Venäjän kesken olivat huonot.¹²⁷

Kun Viron ja Venäjän neuvotteluissa ei kevään aikana tapahtunut merkittävää edistystä, Yhdysvallat päätti kääntyä Suomen puoleen. Yhdysvaltain ulkoministeriöstä esitettiin toukokuussa Suomen Washingtonin-suurlähetystön ulkoasiainneuvos Hannu Mäntyvaaralle kutsu tapaamiseen ministeriöön. Amerikkalaisvirkamiehet tiedustelivat, voisiko Suomi vielä uudelleen tarjota Helsinkiä tapaamispaikaksi Viron ja Venäjän edustajille, jotta lukkiutuneet neuvottelut saataisiin avattua. Yhdysvallat näki, että Suomella oli hyvät yhteydet molempiin osapuoliin ja vaikutusvaltaa Tallinnassa. Amerikkalaiset antoivat myös ymmärtää, että he pitivät Suomen vaikutusmahdollisuuksia parempina kuin Ruotsin. Ajatuksena oli uuden, toivottavasti rakentavamman neuvotteluyhteyden luominen Viron ja Venäjän välille.¹²⁸

Ulkoministeriössä todettiin toukokuussa, että yleisen oletuksen mukaan Venäjän olisi erittäin vaikeaa pitää joukkojaan Virossa yli itse asettamansa määräajan eli elokuun lopun. Avainkysymys oli, tapahtuisiko vetäytyminen sopimus pohjaisesti vai ilman sopimusta. Sopimus pohjaisuus oli Venäjälle tärkeää, Virolle ei. Alivaltiosihteeri Blomberg kirjoitti: ”On ilmeistä, että venäläisjoukot kotiutetaan Virosta ilmankin sopimusta, mutta vaikutukset suhdekehitykseen olisivat huonot. Yhtä ilmeistä on, ettei Viro voi lainsäädäntönsä vuoksi tehdä samanlaista sopimusta kuin Latvia.” Viron lainsäädäntö määritteli oleskelulupien myöntämisen ehdot ja viranomaisten toimivallan oleskelulupakysymyksissä. Näin Latvian mallin mukainen automaattinen lupien myöntäminen ei tullut kyseeseen. Osastopäällikkö Laajavan mukaan oli tärkeää, että Virolle saataisiin vakuutettua siitä, että vetäytyminen sopimuksella oli parempi kuin

¹²⁷ Teckenbergin muistio 11.4.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹²⁸ Mäntyvaara Washingtonista UM:lle 14.5.1994. 13.60 Baltia, UM.

ilman sopimusta. Toisaalta Venäjä piti saada luopumaan Latvian mallin mukaisesta kannasta sotilaseläkeläiskysymyksessä. Tältä pohjalta ulkoministeriössä pyrittiin saamaan aikaan Viron ja Venäjän välinen poliittisen tason kokous, jonka ensisijaisena tavoitteena olisi löytää periaatteet sotilaseläkeläisten oleskelulupakysymyksen ratkaisemiseksi. Laajavan muistiossa linjattiin, että suomalaisten tulisi keskittyä vaikuttamaan erityisesti Viron ja Venäjän poliittisiin johtajiin esimerkiksi viesteillä ja julkisilla esiintymisillä, jotta neuvottelujen ilmapiiriä voitaisiin parantaa puolin ja toisin. Samalla Suomi pyrki käynnistämään tehokasta kansainvälistä yhteistyötä länsimaiden kesken sopivien rahoitusmallien löytämiseksi poistuvien sotilaiden asunnontarpeeseen ja oleskeluluvan saaneiden sotilaseläkeläisten ongelmiin. Alkuvaiheessa oli tarkoitus olla yhteydessä Yhdysvaltoihin ja keskeisiin EU-maihin yhteistyön käynnistämiseksi.¹²⁹

Viron ja Venäjän välisten suhteiden ja joukkojen vetäytymiseen liittyvän problematiikan oletettiin ulkoministeriössä nousevan tärkeinä kysymyksinä esiin presidentti Martti Ahtisaaren loppukevään ja alkukesän vierailuilla Moskovaan ja Tallinnaan. Suomen itä- ja etelänaapurien pääkaupungit olivat uuden presidentin ensimmäisiä valtiovierailun kohteita heti Tukholman jälkeen. Viron ja Venäjän väliset neuvottelut haluttiin sysätä jälleen liikkeelle ja saattaa päätökseen. ”Suomeen kohdistuu tässä asiassa odotuksia yleensä ja presidentin vierailujen johdosta erityisesti”, Blomberg kirjoitti vierailujen alla. Ahtisaari halusi hieman hillitä Suomeen kohdistuvia odotuksia ja rohkaista ensisijaisesti Viron ja Venäjän kahdenvälisiä neuvotteluja. Blombergin laatimana suunnitelmana vierailuille oli, että molemmissa pääkaupungeissa Ahtisaari esittäisi neljää askelta, jotka Suomen mielestä olivat tarpeen Viron ja Venäjän suhteiden vakauttamiseksi. Ensinnäkin Viron ja Venäjän tulisi järjestää poliittisen tason kokous, jossa ”yhtäältä sovittaisiin luottamusta lisäävistä askeleista, toisaalta tunnustettaisiin kompromissin mahdollisuus vielä avoimissa sopimusneuvotteluissa”. Toiseksi neuvottelut saatettaisiin nopeasti päätökseen ja joukkojen vetäytyminen toteutettaisiin elokuun loppuun mennessä. Kolmanneksi Venäjä tunnustaisi Viron neuvostovallan aikana kokemat kärsimykset ja pahoittelisi niitä. Neljänneksi Viron hallitus edistäisi aktiivisesti Viron venäläisväestön aseman parantamista. Näiden neljän askeleen esittämisen lisäksi Ahtisaaren oli tarkoitus kertoa Suomen valmiudesta tarjota edelleen hyviä palveluksiaan mainittujen ongelmien ratkaisemiseksi, koska ne koskivat välittömästi Suomen omia etuja.¹³⁰

¹²⁹ Laajavan muistio 15.5.1994. 13.60 Baltia, UM; Blombergin muistio 15.5.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹³⁰ Blombergin muistio 15.5.1994. 13.60 Baltia, UM; Liukkosen muistio 6.5.1994. Haa:5, TPK IV, KA.

Keskusteltuaan Moskovan-vierailulla Jeltsinin kanssa Ahtisaari sanoi tiedotusvälineille, ettei Suomi aio ryhtyä välittäjäksi Viron ja Venäjän suhteissa joukkojen vetäytymisneuvottelujen edistämiseksi. ”Suomi voi toimia enintään patistelijana Venäjän ja Viron saamiseksi yhteiseen neuvottelupöytään”, presidentti sanoi.¹³¹ Julkisuudelta piilossa käydyissä neuvotteluissa venäläisten kanssa Suomen valtuuskunnan jäsenet esittivät pitkälti Blombergin suunnitelman mukaisia näkemyksiä. Suomi piti kiinni siitä, että joukot olisi kotiutettava elokuun loppuun mennessä ja ehdotti, että asiasta voitaisiin sopia Itämeren valtioiden neuvoston ulkoministerikokouksessa Tallinnassa seuraavalla viikolla. Suomalaiset kehottivat venäläisiä joustavuuteen ja kompromissiin virolaisten kanssa esittämättä kuitenkaan tarkkaa näkemystä kompromissin sisällöstä; se löytyisi ilman ulkopuolista apua. Sotilaseläkeläiskysymyksessä Suomi tosin kehotti Venäjää luopumaan ns. Latvian mallin tavoittelusta Viron kanssa ja pyrkimään ratkaisuun, joka olisi Viron lainsäädännön mukainen.¹³²

Ulkoministeriön saamien tietojen mukaan Viron presidentti Meri ja ulkoministeri Luik sekä Venäjän ulkoministeri Kozyrev kävivät Itämeren valtioiden neuvoston ulkoministerikokouksessa pitkät keskustelut, joissa edistyi niin hyvin, että maiden väliset neuvottelut joukkojen vetäytymisestä päätettiin nostaa varaulkoministeritasolle. Vierailullaan Tallinnaan Ahtisaaren johtama Suomen valtuuskunta toisti samoja ajatuksia kuin Moskovassa. Presidentit Ahtisaari ja Meri olivat toiveikkaita siitä, että Viro ja Venäjä voisivat vihdoinkin löytää ratkaisun joukoista. He totesivat, että Suomen välitysapua ei nyt tarvittu, mutta Ahtisaaren mielestä oli kuitenkin selvää, että ”ystävät saavat henkistä tukea”.¹³³

Kesäkuussa 1994 ulkoministeriölle selvisi, että Viron ja Venäjän välille suunniteltuun joukkojen vetäytymistä koskevaan sopimuspakettiin sisältyi ajatus erityisestä rahastosta, jolla tuettaisiin venäläisten sotilaseläkeläisten paluumuuttoa Venäjälle. Viron ajatuksena oli, että rahastosta tehtäisiin kansainvälinen sopimus Viron, Venäjän ja rahoittajamaiden kesken. Venäjäkään ei suomalaisten tietojen mukaan vastustanut hanketta, ja Ruotsi sekä Yhdysvallat ilmoittivat heti valmiudestaan osallistua rahoittamiseen. Suomenkin ulkoministeriössä rahastoon osallistumista kannatettiin ja se nähtiin hyvänä vaihtoehtona Suomen aiemmin esittämälle 50 miljoonan markan luottotarjoukselle, josta virolaiset

¹³¹ HS 19.5.1994.

¹³² Blombergin muistio 19.5.1994. Haa:6, TPK IV, KA.

¹³³ Teckenbergin taustamuistio 27.5.1994. Haa:6, TPK IV, KA; Teckenberg Kalelalle 3.6.1994. Haa:6, TPK IV, KA; HS 1.6.1994.

eivät olleet innostuneet. Lainatarjouksen vaihtoehdoksi ehdotettiin 10 miljoonan markan lahja-apua paluumuuttorahastoon. ”Kymmenellä miljoonalla voisi sanoa ratkaisevasti avustaneensa noin sadan asunnon hankintaa Venäjälle poissiirtyville sotilaseläkeläisille”, Lyra perusteli. Toimistopäällikkö Helenius teki virallisen esityksen määrärahasta ja perusteli sitä näin:

*”Suomen kannalta on ensiarvoisen tärkeätä olla alusta lähtien mukana mahdollisen Viro-rahaston perustamisessa ja käytännön toteutuksessa. Osallistuminen paluumuuttorahastoon edesauttaa venäläisten joukkojen vetäytymistä Virosta ja vaikuttaa myönteisesti yleiseen suhdekehitykseen Viron ja Venäjän välillä. Suomi ei voi olla antamatta omaa panostaan lähialueidensa kannalta keskeisen hankkeen toteuttamiseen.”*¹³⁴

Viron ja Venäjän väliset neuvottelut alkoivat jälleen edetä touko–kesäkuun vaihteessa. Vetäytyminen oli käytännössä pysähtynyt koko alkuvuoden 1994 ajaksi, sillä kesäkuussa joukkojen lukumääräksi arvioitiin edelleen 2 400, sama luku kuin tammikuussa¹³⁵. Suomen tarjouksiin hyvistä palveluksista tartuttiin konkreettisesti ensimmäistä kertaa vasta heinäkuussa, jolloin Viron varaulkoministeri Raul Mälk ja Venäjän varaulkoministeri Vitali Tšurkin tapasivat Vantaalla Königstedtin kartanossa. Varaulkoministerit jatkoivat tapaamisessa neuvotteluja venäläisjoukkojen vetäytymisestä ja valmistelivat Viron ja Venäjän välille suunniteltua presidenttien huippukokousta. Suomi toimi tapaamisessa vain teknisenä isäntämaana, eli kysymys oli puhtaasti hyvistä palveluksista. Ajatus Suomen mahdollisesta välitystoiminnasta ei ollut enää esillä. Tapaamisen jälkeen Suomen ulkoministeriön edustajat korostivat kummallekin osapuolelle sovun merkitystä ja virolaisille erityisesti sopimuksen merkitystä. Valtiosihteeri Veli Sundbäck totesi Mälkille, että ”vähän huonompikin kirjallinen sopimus on parempi kuin hyvältä kuullostava [sic] suullinen sellainen”. Apulaisosastopäällikkö Lyra arvioi jälkepäin, että Viro luotti edelleen liikaa länsimaiden, erityisesti Yhdysvaltojen tukeen joukkojen vetäytymisessä. Monet virolaiset uskoivat hänen mukaansa edelleen, että vetäytyminen toteutuisi myös ilman sopimusta.¹³⁶

¹³⁴ Lyra Sundbäckille 9.6.1994. Jfc:2, TPK IV, KA; Heleniuksen taustamuistio 14.6.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

¹³⁵ Päälylysaho Tallinnasta UM:lle 21.6.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹³⁶ Lyra ulkomaanedustustoille 19.7.1994. 13.60 Baltia, UM; Lyran muistio 21.7.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

Apulaisosastopäällikkö Lyra järjesti Königstedtin tapaamisen jälkeen tiedotustilaisuuden tapaamisesta Helsingissä EU-maiden ja EU-hakijamaiden edustajille. Suomalaisvirkamiesten mielestä ulkomaiden edustajien esittämien kysymysten perusteella oli selvää, että Viron ja Venäjän neuvotteluja seurattiin Helsingin edustustoissa tiiviisti. Myös Suomen rooli neuvotteluissa herätti kiinnostusta. Ulkoasiainsihteri Ari Heikkinen kirjoitti tiedotustilaisuudesta saamastaan vaikutelmasta:

”Edustustot selvästi arvostivat Suomen panosta ja asiantuntemusta neuvottelujen osalta. Briefausta pidettiin erittäin hyödyllisenä ottaen huomioon neuvotteluista julkisuuteen välittynyt hyvin yksipuolinen ja kielteinen vaikutelma.”¹³⁷

2.4 Suomen ja Viron tavoite toteutuu: joukot poistuvat

Smithin mukaan Yhdysvaltojen kepit ja porkkanat lopulta purkivat Viron ja Venäjän välisen pattitilanteen. Yhdysvaltain kongressi uhkasi jäädyttää taloudelliset avustukset Venäjälle, jos joukot eivät poistuisi elokuun loppuun mennessä. Jeltsin kieltäytyi sitoutumasta joukkojen kotiuttamiseen Virosta elokuun loppuun mennessä vielä heinäkuussa, mutta tarjous amerikkalaisesta lisäavusta vetäytymiseen näytti muuttaneen hänen mielensä. Viron presidentti Lennart Meren vierailu Kremlissä Jeltsinin vieraana heinäkuun lopussa osoittautui ratkaisevaksi. Venäjä suostui vetämään pois kaikki joukkonsa lukuun ottamatta pientä asiantuntijajoukkoa, joka jäisi 31. elokuuta 1995 asti poistamaan Paldiskin laivastotukikohdan ydinreaktorit käytöstä. Sotilaseläkeläiset saivat samat sosiaaliset oikeudet kuin Viron paikallinenkin väestö. Kompromissi löytyi Viron lakeja ja asetuksia muuttamatta, ja Viron viranomaisille jäi oikeus käsitellä jokainen tapaus oleskelulupa-anomuksen pohjalta. Viro sai oikeuden tehdä turvallisuusyistä kielteisen päätöksen KGB:n ja GRU:n palveluksessa olleiden eläkeläisten osalta.¹³⁸

Suomessa oltiin sopimuksen syntymiseen hyvin tyytyväisiä. Esimerkiksi ulkoministeriön poliittisen osaston väliaikainen päällikkö Esko Hamilo totesi, että ”lähialueiden kokonaisnäkymät ovat nyt Suomenkin kannalta selvästi entistä valoisammat”.¹³⁹ Venäjän

¹³⁷ Heikkisen muistio 22.7.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹³⁸ Smith 2002, 164; Jämsen Moskovasta UM:lle 27.7.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹³⁹ Smedslundin muistio 29.7.1994. 13.60 Baltia, UM; Teckenbergin muistio 8.8.1994. 13.60 Baltia, UM.

ulkoministeri Andrei Kozyrev kiitti kirjeessään ulkoministeri Haavistoa Suomen ponnisteluista vuoropuhelun edistämiseksi Viron ja Venäjän välillä sekä Königstedtin tapaamisen ”loistavien olosuhteiden järjestämisestä”¹⁴⁰. Myös presidentti Ahtisaari sai kiitosta toiminnastaan sovun rakentamiseksi Jeltsiniltä ja Yhdysvaltain presidentti Bill Clintonilta¹⁴¹.

31. elokuuta, jolloin viimeiset palveluksessa olevat venäläissotilaat poistuivat Virosta, Suomen hallitus antoi seuraavan lausunnon:

”Suomen hallitus tervehtii ilolla Baltian maiden historiassa nyt alkavaa uutta aikakautta. Joukkojen vetäytyminen ja asianomaiset sopimukset osapuolten kesken luovat käsityksemme mukaan hyvät edellytykset Baltian maiden ja Venäjän suhteiden myönteiselle kehitykselle.

*Suomi katsoo joukkojen vetäytymisen lisäävän samalla koko Pohjois-Euroopan turvallisuutta ja edistävän lähialueidemme vakaata ja tasapainoista kehitystä. Se luo myös entistä paremmat edellytykset yhteistyölle koko Itämeren alueella.”*¹⁴²

Viimeisten joukkojen vetäytyttyä Viron uuden itsenäisyyden kriittisin vaihe tuli päätökseen, ja maan suvereniteettia hämärtävä elementti poistui. Suomella oli olennainen vaikutus vetäytymisprosessiin. Alusta asti Suomen tavoitteena oli omien lähialueidensa vakauden parantaminen ja Viron ja Venäjän välisten suhteiden normalisoituminen. Suomen keinot näiden tavoitteiden saavuttamiseksi muuttivat muotoaan prosessin aikana. Viro otti joukkoja koskevan ongelman esiin Suomen kanssa käytännössä heti saavutettuaan virallisen itsenäisyyden, mutta Suomen reaktiot olivat aluksi viileitä. Viroa kohtaan tunnettiin myötätuntoa, mutta sitä kehoitettiin selvittämään asia kahdenvälisesti Moskovan kanssa, aivan kuten Virolle oli sanottu itsenäistymisprosessin aikana.

Viro onnistui kuitenkin yhdessä Latvian ja Liettuan kanssa saamaan kysymyksen tehokkaasti kansainvälisten järjestöjen, erityisesti Etykin agendalle. Suomi tuki Viroa siten, että se vaati ilman Viron suostumusta maassa olevien joukkojen poistumista. Suomi

¹⁴⁰ Kozyrev Haavistolle 22.8.1994. 13.60 Baltia, UM.

¹⁴¹ Merikallio & Ruokanen 2011, 310.

¹⁴² Hallituksen lausunto 31.8.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

ei kuitenkaan hyväksynyt kaikkia diplomaattisia keinoja, joita Baltian maat olivat valmiita käyttämään, kuten uhkausta Etykin huippukokouksen päätösasiakirjan allekirjoittamatta jättämisestä. Helsingin Etyk-huippukokouksessa Suomella oli erityisellä tavalla panoksena oma arvovaltansa, sillä kokous pidettiin Suomen maaperällä, ja Suomi oli aikoinaan pannut alulle koko Etyk-prosessin. Suomi halusi varjella mainettaan maana, joka kykenee toiminnallaan liennyttämään muiden maiden välisiä ristiriitoja ja edistämään siten Euroopan vakautta. Etyk-huippukokouksen epäonnistuminen Suomen omien naapurimaiden riitelyn takia olisi ollut Suomelle valtava imagotappio.

Suomen ja Baltian maiden onneksi huippukokous kuitenkin onnistui, ja sen loppuasiakirja vaati selväsanaisesti venäläisjoukkojen ”nopeaa, järjestäytyntä ja totaalista” poistumista Baltiasta. Tämä kirjaus tuli Suomen politiikan lähtökohdaksi vetäytymiskysymyksessä ja pysyi sellaisena aina siihen asti, kunnes viimeiset sotilaat olivat poistuneet Virosta. Suomi osoitti Virolle tukeaan viittaamalla kyseiseen kirjaukseen aina, kun neuvottelut Viron ja Venäjän välillä takkuilivat. Suomi myös torjui järjestelmällisesti Venäjän yritykset linkittää joukkojen vetäytyminen Viron vähemmistötilanteeseen.

Kun vuodet kuluivat ja venäläissotilaat poistuivat virolaisten mielestä aivan liian hitaasti, Suomi tarjoutui tukemaan Viroa myös konkreettisilla keinoilla. Suomen hyvät palvelukset edistivät vaikeuksissa olevia neuvotteluja ainakin hieman ja vähintään ne antoivat Virolle ja Venäjälle signaalin siitä, että Suomikin halusi saada joukkoihin liittyvän ongelman ratkaistua mahdollisimman nopeasti. Toinen konkreettinen tukimuoto oli Suomen osallistuminen rahastoon, josta tuettiin venäläisten sotilaseläkeläisten paluumuuttoa. Suomelle oli tärkeää antaa tukensa lähialueen vakauden parantamiseksi. Suomen tuella oli epäilemättä vaikutusta Viron ja Venäjän välisiin neuvotteluihin ja sitä kautta joukkojen lopulliseen vetäytymiseen, mutta ratkaisevana Suomen roolia ei voi pitää. Vetäytymisen toteutumiseen vaikuttivat olennaisesti ainakin Yhdysvaltojen painostus Venäjää kohtaan sekä Venäjän taloudelliset ongelmat, jotka tekivät Venäjän riippuvaiseksi länsimaisesta tuesta. Lisäksi joukkojen pitkittynyt oleskelu Virossa tuli kalliiksi Venäjälle. Ei pidä myöskään vähätellä Viron presidentti Meren saavuttamaa läpimurtoa neuvotteluissaan presidentti Jeltsinin kanssa Moskovassa.

Helsingin Sanomien toimittajan Unto Hämäläisen mukaan Suomi ei tarjoutunut joukkojen vetäytymiskiistassa sovittelijaksi, sillä Suomi ei ollut kiistassa puolueeton, vaan ”Viron puolella diplomaattisessa taustapelissä ja julkisestikin”¹⁴³. Arkistoaineisto tukee Hämäläisen analyysia. Viron puolelle asettuminen oli varovaista ja erityisesti julkisissa sanavalinnoissa tarkkaan harkittua. Virolaisten tapa vedota laillisuuteen ja moraaliin muistutti sotienvälisen ajan Suomea, joka ei suostunut minkäänlaisiin myönnytyksiin suhteissaan Neuvostoliittoon ¹⁴⁴. Tämä tyyli ei saanut 1990-luvun Suomelta vastakaikua, mutta itse asiakysymyksissä Suomi tuki Viroa. Suomen varovaisuuden taustalla oli pitkäaikainen kokemus ja näkemys Suomelle sopivasta tavasta hoitaa idänsuhteitaan. Lakiin ja moraaliin perustuva ehdottomuus suhteessa Neuvostoliittoon oli johtanut katastrofiin toisessa maailmansodassa, jonka jälkeen Suomen tapa suhtautua itänaapuriin koki rajun muutoksen. Hämäläinen päättää kirjoituksensa tavalla, joka tiivistää Suomen aseman venäläisjoukkoihin liittyvässä kiistassa: ”Suomen valtiojohto ei ollut Viron ja Venäjän kiistassa puolueeton, mutta vanhaan tapaan Venäjää kohtaan noudatettiin pidättyviä käytöstapoja.”¹⁴⁵

Historioitsija Juhana Aunesluoma on arvioinut, mitä opetuksia Suomen toiminnasta Baltian maiden itsenäistymisprosessissa ja Neuvostoliiton hajoamisessa on saatu. Aunesluoman mainitsemat opetukset ovat löydettävissä myös Suomen toiminnasta myöhemmässä joukkojen vetäytymiskysymyksessä. Ensinnäkin pieni valtio, jolla on strateginen sijainti ja luottamuksellinen suhde kaikkien osapuolten toimijoihin, voi toimia positiivisen muutoksen kanavana, jos se pelaa korttinsa viisaasti. Toiseksi aivan kuten Baltian maiden itsenäistymispyrkimyksissä, myös vetäytymiskysymyksessä Suomi käytti samanaikaisesti useita politiikan työkaluja, mikä osoittautui hyödylliseksi. Kolmanneksi kyky yhdistää kahdenvälistä ja monenvälistä diplomatiata Etykissä oli olennainen osa Suomen vakauspolitiikkaa ja pienen maan diplomatiata molemmissa tapauksissa. Neljänneksi se, että Suomen omiin intresseihin kuului järjestelmätason vakauden ylläpitäminen sen välittömässä läheisyydessä, teki Suomesta legitiimin välittäjän Baltian itsenäisyyspolitiikassa. Vaikka joukkoihin liittyvässä kiistassa Suomen varsinainen välitystoiminta oli vähäistä, Suomen asema hyvien palveluksien tarjoajana ja positiivisena voimana neuvottelujen edistämiseksi oli myös kiistattoman legitiimi.¹⁴⁶

¹⁴³ HS 28.7.1994.

¹⁴⁴ Smith 2002, 162.

¹⁴⁵ HS 28.7.1994.

¹⁴⁶ Aunesluoma 2014, 130.

Joukkojen poistuttua alivaltiosihteeri Blomberg vieraili syyskuussa 1994 Tallinnassa ja tapasi Viron ulkoministeriön, *Riigikogun*¹⁴⁷ ulkoasiainvaliokunnan ja venäläisjärjestön edustajia. Blomberg teki käymistään keskusteluista sen johtopäätöksen, että ”Virossa ei vielä oivalleta, että länsimaiden tuki on venäläisjoukkojen lähdettyä huomattavasti laimeampaa”¹⁴⁸. Viro tarvitsi joukkojen vetäytyttyäkin edelleen länsimaiden tukea jäljelle jääneissä suurissa kiistakysymyksissä Venäjän kanssa eli venäläisvähemmistöä ja rajaa koskevissa erimielisyyksissä. Joukkojen vetäytyminen vähensi Blombergin mukaan merkittävästi länsimaiden Viroa kohtaan tuntemaa sympatiaa. Blomberg arveli, että ennen pitkää Tallinnassa huomattaisiin, että ”länsimailla ei ole ymmärtämystä Viron venäläis- ja rajapolitiikalle”¹⁴⁹. Suomen olisikin siksi painostettava Viroa järkeviin sovitteluratkaisuihin. Suomen tarjoama taloudellinen tuki sotilaseläkeläisten paluumuuttorahastolle oli keino saada Tallinnassa painoarvoa Suomen sovittelua peräänkuuluttaville viesteille.¹⁵⁰ Eduskunta hyväksyi 10 miljoonan markan varauksen asuntorahastohankkeeseen osana hallituksen lisäbudjettiesitystä joulukuussa¹⁵¹.

Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev lupasi, että joukkojen vetäytyminen johtaisi siihen, että hänen hallituksensa protestoisii entistä rajummin Viron venäläisten väitettyä kaltoinkohtelua vastaan.¹⁵² Pidäkkeet protesteihin vähenivät, kun länsimaiden voimakkaasti vaatima joukkojen kotiuttaminen oli saatettu päätökseen. Venäläisvähemmistön asemaan liittyvät kiistat olivatkin toinen suuri ongelmavyyhti Viron ja Venäjän välisissä suhteissa. Vähemmistöä kiisteltiin vielä pitkään joukkojen vetäytymisen jälkeen, eikä venäläisten tilanne Virossa ole ongelmaton tänäkään päivänä.

¹⁴⁷ Viron parlamentti syyskuun 1992 parlamenttivaaleista alkaen.

¹⁴⁸ Blombergin muistio 23.9.1994. 18.41 VIR, UM.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ Teckenbergin taustamuistio 14.12.1994. 18.60 VIR, UM.

¹⁵² Smith 2002, 164.

3 Suomen toiminta Viron venäläiskysymyksessä: tynnyttelyä puolin ja toisin

50 vuotta kestäneen neuvostovallan aikana Viroon oli vapaaehtoisesti muuttanut ja myös pakottamalla siirretty runsaasti väestöä muualta Neuvostoliitosta, pääosin etnisiä venäläisiä. Neuvostoliiton politiikan seurauksena venäläisten osuus Viron väestöstä nousi 8 prosentista 35 prosenttiin Neuvostoliiton romahdukseen mennessä.¹⁵³ Kun Viro lopulta saavutti itsenäisyytensä, muodostui suuren venäläisväestön asema monimutkaiseksi poliittiseksi kysymykseksi, johon Viron uusien johtajien piti löytää ratkaisun.

Viron, kuten muidenkin Baltian maiden väestörakenne 1990-luvun alussa liittyi Neuvostoliiton miehityspolitiikkaan. Neuvostopolitiikan välittömänä tavoitteena oli venäläisväestön vahvistaminen ja pitkän aikavälin tavoitteena neuvostokulttuurin luominen Viron kansallisten kulttuurin tilalle. Venäläisväestö tuli Viroon osittain kolonisaatiopolitiikan ja osittain ”luonnollisen” maahanmuuton seurauksena, kun neuvostotasavaltojen välillä ei ollut liikkumista estäviä rajoja. Neuvostokansalaisina venäläisillä oli Virossa samat oikeudet kuin kantaväestöllä ja sen lisäksi tiettyjä etuoikeuksia, kuten koulutus ja työ omalla äidinkielellä. Viron kansallisesta näkökulmasta näin nopea etnisen rakenteen muutos oli todella vaarallista. Neuvostoaikana demografisten muutosten (ja muiden tekijöiden) seurauksena virolaisten keskuudessa nousi eksistentiaalisia pelkoja heidän tulevaisuudestaan omassa maassaan. Tämä pelko oli suuri etnisten jännitteiden lähde itsenäistyneessä Virossa.¹⁵⁴

Koillis-Virossa sijaitseva Itä-Virumaan maakunta oli Viron venäläiskysymyksen kannalta keskeisintä aluetta. Neuvostoliiton asuttamispolitiikan seurauksena Itä-Virumaan väestörakenne mullistui. Kun vielä vuonna 1934 alueen väestöstä 79 prosenttia oli virolaisia ja 18 prosenttia venäläisiä, vuonna 1989 jopa 70 prosenttia oli venäläisiä ja vain 18 prosenttia virolaisia. Väestöryhmien suhteelliset osuudet kääntyivät päällelleen 50 vuodessa. Asuttamispolitiikalla oli yhteys teollistumistavoitteisiin, ja Itä-Virumaan teollisuus oli merkittävässä roolissa neuvostoyhteiskunnan taloudellisessa rakenteessa.¹⁵⁵ Vuonna 1992 Itä-Virumaan suurimmassa ja Viron kolmanneksi suurimmassa kaupungissa Narvassa venäläisiä oli 96 prosenttia väestöstä. Itä-Virumaan talous koki

¹⁵³ Saarikoski 1993, 138–139.

¹⁵⁴ Saarikoski 1993, 138; Vetik 1993, 274; Smith 2002, 75–76; Vihalemm & Lauristin 1997, 284.

¹⁵⁵ Andersen & Vetik 1999, 74.

kovan kolauksen, kun se erotettiin Neuvostoliitosta vuonna 1991. Eri neuvostotasavalloissa sijaitsevien valtionyhtiöiden taloudelliset suhteet katkesivat, ja samalla koko vanhan ja saastuttavan suurteollisuuden rakenne tuli vanhanaikaiseksi uusissa markkinatalouden olosuhteissa. Tuloksena oli akuutti kriisi, yksityisen pääoman tarve ja kasvava työttömyys ja rikollisuus.¹⁵⁶

Virolainen historiantutkija Toivo Ülo Raun on todennut, että Viron venäläisväestölle Neuvostoliiton romahdus ja itsenäisen Viron valtion palauttaminen merkitsivät statuksen menetystä ja tarvetta pohtia uudelleen identiteettinsä perustaa. Neuvostoaikana useimmat venäläiset, erityisesti Venäjän ulkopuolella asuvat, omaksuivat neuvostoidentiteetin, joka oli poliittisesti uskollinen vallitsevalle järjestelmälle. Etniset ja kielelliset kiintymykset olivat marginaalisia. Neuvostoliiton hajottua kielen ja etnisyyden merkitys venäläisille kasvoi, mutta Viron venäläisille ei kehittynyt minkäänlaista identifikaatiota uuteen Venäjän valtioon.¹⁵⁷

Historiantutkija Vesa Saarikoski huomauttaa, että Viron venäläisväestö ei ole poliittisesti homogeenista. On myös syytä tehdä ero *venäläisten* ja *venäjänkielisten* välillä, sillä venäjänkielisiin voidaan lukea myös esimerkiksi ukrainalaisia ja valkovenäläisiä. Myöskään etninen jako virolaisiin ja ei-virolaisiin ei ole absoluuttinen Neuvostoliiton jälkeisessä Virossa. Virossa oli itsenäistymishetkellä noin 80 000 venäläistä, mikä vastaa noin 17 prosenttia venäläisvähemmistöstä, jotka olivat automaattisesti oikeutettuja Viron kansalaisuuteen siksi, että he tai heidän vanhempansa olivat olleet Viron kansalaisia 16. kesäkuuta 1940. Toisin kuin valtaosa Viron venäläisistä, he eivät tulleet maahan neuvostomiehityksen aikana, vaan olivat Virossa jo ennen sitä.¹⁵⁸ Tässä tutkielmassa venäläisillä tarkoitetaan äidinkielenään venäjää puhuvia etnisiä venäläisiä kansalaisuudesta riippumatta.

Venäläiskysymys oli yksi keskeisimmistä aihekokonaisuuksista, joita suomalaiset diplomaatit Virossa seurasivat. Venäläisten asema sai myös runsaasti kansainvälistä huomiota, ja Venäjä sekä monet länsimaat ja kansainväliset järjestöt ilmaisivat Virolle näkemyksiään siitä, millaista vähemmistöpolitiikkaa sen pitäisi harjoittaa. Suomikin otti kysymyksen kantaa julkisesti ja ei-julkisesti. Sekä Viro että Venäjä vetosivat usein

¹⁵⁶ Saarikoski 1993, 133; Andersen & Vetik 1999, 75.

¹⁵⁷ Raun 2009, 530–531; Vihalemm & Lauristin 1997, 279.

¹⁵⁸ Saarikoski 1993, 132.

Suomeen, tavoitteenaan saada Suomi vaikuttamaan vastapuoleen ja ottamaan kantaa heidän näkemystensä mukaisesti. Venäläiskysymyksen käsittely Viron ja Venäjän välillä oli paikoin kiihkeää, ja pahimmillaan tilanne eskaloitui kansainvälispoliittiseksi kriisiksi, kuten kesällä 1993 tapahtui. Suomen aktiivinen toiminta venäläiskysymyksessä näkyi erityisesti neljässä tapauksessa: kun Viro päätti kansalaisuuslaista ja sen soveltamisesta vuonna 1992, kun Viro haki Euroopan neuvoston jäsenyyttä, kun venäläiskysymystä käsiteltiin Etykissä, ja kun Viron säätämät ulkomaalais- ja paikallisvaalilait aiheuttivat kriisin kesällä 1993.

3.1 Suomi tyytyy Viron kansalaisuusratkaisuun ja torjuu Venäjän syytökset

Graham Smithin, Aadne Aaslandin ja Richard Molen mukaan Baltian maissa kilpaili keskenään kaksi nationalismin perinnettä: liberaalinationalismi, joka korosti kulttuurista rinnakkaiseloa ja universaalia kansalaisuutta sekä etninen nationalismi, joka korosti ydinkansan, kotimaan ja kansalaisuuden eksklusiivista ja symbioottista suhdetta. Viron Kansanrintamassa¹⁵⁹ nationalismin perinteiden väliset jännitteet olivat näkyvissä. Itsenäisyysjulistuksen jälkeen keskustelu keskittyi kansalaisten joukon rajaamiseen. Viron hallitus painotti, että Baltian maita ei tulisi pitää uusina vaan palautettuina valtioina, jolloin sama pätesi myös kansalaisuuskyymykseen siten, että sotienvälisen Viron tasavallan kansalaisuuslaki palautettaisiin voimaan. Kansalaisuus palautettaisiin näin vain sotienvälisen ajan tasavallan kansalaisille ja heidän jälkeläisilleen. Eksklusiivista linjaa kannattavat virolaiset alleviivasivat, että Viron tasavalta ei ollut Viron neuvostotasavallan juridinen seuraajavaltio, ja siksi se ei ollut myöskään vastuussa neuvostoaikana Viroon muuttaneiden ihmisten asuttamisesta. Myös Viron kongressi¹⁶⁰ oli katsonut, että vain Viron tasavallan kansalaisilla ja heidän jälkeläisillään on oikeus osallistua tasavallan palauttamiseen. Heidän mielestään kaikki vuoden 1940 jälkeen Viroon tulleet olivat maahanmuuttajia, jotka saisivat kansalaisuuden vain, jos tiukat kielitaito- ja asumisehdot täyttyivät.¹⁶¹

Vastuu kansalaisuuskyymyksen ratkaisun valmistelemiseksi oli vuodesta 1990 alkaen Viron sosialistisen neuvostotasavallan päättävän elimen, korkeimman neuvoston, varapuhemiehen Marju Lauristinin johtamalla työryhmällä. Se teki useita esityksiä, jotka

¹⁵⁹ Viron itsenäisyyttä 1980-luvun lopusta alkaen ajanut kansanliike. Ks. Zetterberg 2009, 580–585.

¹⁶⁰ Kansanrintaman kanssa rinnakkainen, Viron itsenäistymistä ja valtiollista jatkuvuutta ajanut kansanliike. Ks. Zetterberg 2009, 580–585.

¹⁶¹ Smith, Aasland & Mole 1994, 184–185.

eivät johtaneet mihinkään. Kun itsenäisyys oli saavutettu, kansalaisuuskysymyksen ratkaisemisesta tuli entistä akuutimpaa, jotta poliittisen järjestelmän perusteet saataisiin määriteltyä. Viron silloinen pääministeri, Kansanrintaman johtaja Edgar Savisaar kuvasi jälkeinpäin syyskuun 1991 tilannetta näin: ”Syyskuun toisella puoliskolla saattoi tuntea selvästi, miten venäläisvastaisuus alkoi levitä. Yhtäkkiä oli ymmärretty, että venäläisiä voi herjata ilman mitään rangaistusta. Joidenkin henkilöiden pieni sielu täyttyi ilmasta. Itseä ilmaistiin, kuten kukin osasi.”¹⁶² Suomen suurlähetystön lähetystöneuvos Markus Koivisto raportoi lokakuussa Viron sisäisestä valtataistelusta ja epäselvästä kansalaisuustilanteesta sen keskellä Lauristinilta saamiensa tietojen perusteella. Lauristinin mukaan kysymys herätti poliittisia intohimoja, ja sen ympärillä käytiin kovaa poliittista taistelua. Kansallisradikaaleilla oli äärimäisen tiukka linja, ja keskustaan kuuluvat poliitikot ajoivat maltillisempaa ratkaisua.¹⁶³

Viron eksklusiivisempaan suuntaan ajautuva nationalismi ymmärrettävästi polarisoi venäläisväestöä, mutta ei niin paljon, että se olisi estänyt merkittävää osaa venäläisistä kannattamasta itsenäisyyttä. Venäläisjärjestöt uskoivat, että jos kansalaisuuslainsäädäntöä alettaisiin soveltaa takautuvasti, tuloksena olisi vakavia etnisiä jännitteitä. Monet ”nollavaihtoehdon” kannattajat argumentoivat, että Baltian tasavallat lakkasivat olemasta neuvostomiehityksen seurauksena vuonna 1940. Siksi uusien valtioiden tulisi olla toisia tasavaltoja. Tästä seuraisi, että kaikki itsenäistymispäivänä maassa olleet pysyvät asukkaat saisivat automaattisesti Viron uuden valtion kansalaisuuden. Tällä perusteella inkluusiota kannattavat vastustivat kaikkia kielitaito- ja asumisvaatimuksia kansalaisuudelle.¹⁶⁴

Suomen ulkoministeri Paavo Väyrynen vieraili Tallinnassa vuoden 1991 lokakuun lopussa. Kyseessä oli ensimmäinen Suomen ulkoministerin vierailu itsenäisessä Virossa noin viiteenkymmeneen vuoteen. Keskustellessaan Viron ulkoministeri Lennart Meren kanssa Väyrynen kysyi Viron lainsäädäntöprosessin etenemisestä kansalaisuuslain osalta. Meri vastasi, että lain laadinnassa oli valittu pragmaattinen lähestymistapa ja tiedostettu ihmisoikeusnäkökohtien liittyvän kansalaisuuskysymykseen. Hänen mukaansa kysymys oli emotionaalinen, ja oli olemassa vaara, että ”äärimmäisyysaineokset” kuten ”Venäjän

¹⁶² ”Septembri teisel poolel võis selgelt tunnetada, kuidas hakkab vohama venevastanus. Äkki oli aru saadud, et venelasi võib sõimata täiesti karistamatult. Mõne tegelase väike hing läks õhku täis. Elati ennast välja, kuidas keegi oskas.” (Käännös kirjoittajan) Savisaar 2004, 807.

¹⁶³ Koivisto Tallinnasta UM:lle 22.10.1991. Tallinna, R-sarja 1990–1991, UM.

¹⁶⁴ Smith, Aasland & Mole 1994, 186.

fasistipiirit” käyttäisivät sitä hyväkseen. Fasistipiireillä Meri tarkoitti Venäjän politiikan radikaaleinta nationalistista laitaa, joka Meren mukaan ajoi Venäjän rajojen ulottamista Itämeren rannoille asti. Fasisti-sanan käyttö tällaisessa yhteydessä kuvastaa sitä, miten kovaa retoriikkaa Viron ja Venäjän välillä ajoittain käytettiin. Meri viittasi myös Ruotsin ulkoministerin lausuntoon, jonka mukaan kansalaisuuslaki oli Viron sisäinen asia. Tähän Väyrynen vastasi, ettei hänen kysymyksensä ollut tarkoitettu kannanotoksi Viron sisäisiin asioihin. Hän kuitenkin huomautti, että Etykin periaatteiden noudattaminen kansalaisuuslainsäädännössä olisi Viron omien etujen mukaista.¹⁶⁵

Marraskuun alussa Viron korkein neuvosto hyväksyi päätöksen kansalaisuudesta lakonisessa muodossa. Savisaaren mukaan todellista ratkaisua ei syntynyt, vaan vastuu siirrettiin taas hallitukselle. Päätöksen mukaan oli tarpeellista soveltaa vuoden 1938 kansalaisuuslakia, ja hallituksen piti kolmen viikon kuluessa saada aikaan asetus kansalaisuuslain soveltamisesta. Savisaaren johtama hallitus päätti kuitenkin olla tekemättä minkäänlaista esitystä lain soveltamisesta, koska se ei uskonut millään vaihtoehdolla olevan riittävää kannatusta.¹⁶⁶

Savisaar kertoi tammikuussa 1992 pääministeri Esko Aholle, että lain lopullinen muoto olisi hänen mielestään riippuvainen ensisijaisesti ”venäläisen väestön omasta käyttäytymisestä.”¹⁶⁷ Useiden eri lykkäysten jälkeen hallitus antoi korkeimmalle neuvostolle esityksen kansalaisuuslain soveltamisesta vasta helmikuussa. Esitys hyväksyttiin 26. helmikuuta. Savisaaren hallitus oli ehtinyt kaatua tammikuun lopussa, ja väliaikaiseksi pääministeriksi oli noussut Tiit Vähi. Helmikuun 1992 kansalaisuuslaki oli muunneltu versio vuoden 1938 kansalaisuuslaista. Lain mukaan vain neuvostomiehistä edeltäneen Viron kansalaiset ja heidän jälkeläisensä määriteltiin kansalaisiksi. Näin noin kolmasosa Viron väestöstä, 454 000 aikuista, muuttui ”ulkomaalaisiksi” ilman Viron kansalaisuutta. Kansalaisuuden hakijoilta vaadittiin kahden vuoden maassa asumista, ja hakemuksen jättämisen jälkeen vielä vuoden mittaista odotusaikaa. Lisäksi vaadittiin viron kielen taitoa. Poliittisia vaikeuksia tuottivat erityisesti kielitaitovaatimus ja sen päättäminen, mistä päivämäärästä kahden vuoden asumisaika laskettaisiin, itsenäisyysjulistuksen päivämäärästä (20.8.1991) vai itsenäisyyteen johtaneen

¹⁶⁵ Kalkun muistio 4.11.1991. Jfc:16, TPK III, KA.

¹⁶⁶ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 20.11.1991. 18.60 VIR, UM; Savisaar 2004, 811.

¹⁶⁷ Koivumaan muistio 23.1.1992. 18.41 VIR, UM.

ylimenokauden säätämisen päivämäärästä (30.3.1990). Lopulta päädyttiin jälkimmäiseen vaihtoehtoon, mitä Kaurinkoski piti odotettua maltillisempänä ratkaisuna.¹⁶⁸

Myöhemmin vuonna 1992 presidentiksi valittu Lennart Meri selitti kansalaisuuslain taustaa *Izvestija*-lehden haastattelussa vuonna 1999. Hänen mukaansa päätöksentekijöille kysymys oli siitä, miten turvata sotienvälisen Viron kansalaisten ja heidän jälkeläistensä oikeudet ja edut. Näillä ihmisillä ei ollut mitään sananvaltaa neuvostokansalaisiksi tulemiseen. Kun itsenäisyys oli palautettu, valittiin Viron kansalaisuuden jatkuvuuden vaihtoehto. Päätöksentekijöillä ei ollut Meren mukaan muuta vaihtoehtoa. Meri myönsi, että kun uuden Viron valtion rakentaminen oli alkuvaiheessa, muistot menneisyyden vääryyksistä ja kaipaukset vanhan palauttamisesta tulivat poliittisen yhteisön rakentamisen perustaviksi elementeiksi. Smithin, Aaslandin ja Molen termein etninen nationalismi voitti ja liberaali nationalismi hävisi kansalaisuusratkaisussa. Meren elämäkerran koonneelle historioitsija Andreas Oplatkalle Meri sanoi, että Viron parlamentissa oli poliitikkoja, jotka haikailivat sitä sotaa edeltänyttä Viroa, jossa ei ollut kansalaisuusongelmia. Meren mukaan uuden itsenäisyyden koittaessa virolaisten edessä oli ”havahtuminen siihen, ettei kyseessä olekaan kaunis satu, jossa prinsessa Ruusunen herää sadan vuoden kuluttua ja elämä jatkuu muuttumattomana”¹⁶⁹. Myös Raun on kirjoittanut, että virolaisten keskuudessa oli huomattavasti nostalgiaa 1920- ja 1930-lukujen lähes täysin virolaista kansallisvaltiota kohtaan, jonka rakenteen brutaali neuvostopolitiikka muutti. Jotkut virolaiset olisivat halunneet jatkaa neuvostoaikaista käytäntöä, jossa omaa kieltä pidettiin salaisena koodina, joka ei kuulunut ulkopuolisille kuten venäläisille.¹⁷⁰

Meren edeltäjä, uudelleenitsenäistyneen Viron ensimmäinen virkaa tekevä presidentti Arnold Rüütelkin viittasi menneisyyteen ja myös mahdolliseen tulevaan uhkaan perustellessaan kansalaisuuslakia tasavallan presidentti Mauno Koivistolle. Taustalla oli hänen mukaansa Viroon aiemmin tapahtunut laaja pakkomuutto. Hän sanoi: ”Kyseessä on Viro eikä Neuvostoliiton entinen alue. Mikäli venäläiset saisivat välittömästi kansalaisuuden tukisi tämä uudelleenliittymispyrkimyksiä.” Rüütelkin ilmaisi siis Meren tavoin huolensa siitä, että tietyt tahot Venäjällä pyrkivät palauttamaan Viron Moskovan alaisuuteen. Rüütel pyysi tässä yhteydessä Suomen tukea Viron politiikalle. Dovile

¹⁶⁸ Koivisto Tallinnasta UM:lle 25.2.1992. 18.60 VIR, UM; Kionka & Vetik 1999, 44; Budryte 2005, 65–66; Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 5.3.1992. 18.60 VIR, UM.

¹⁶⁹ Oplatka 2007, 365.

¹⁷⁰ Budryte 2005, 69; Oplatka 2007, 364–365; Smith, Aasland & Mole 1994, 184; Raun 2009, 532.

Budryten mukaan poliitikkojen argumenttien lähempi tarkastelu avaa sitä, miksi monien mielestä ”ei ollut muuta vaihtoehtoa” kuin hyväksyä kansalaisuuslaki. Karkotusten ja muun neuvostoajan sorron muistelu oli keskeinen osa kansallisen heräämisen liikkeen ensimmäistä vaihetta 1980-luvun lopulla. Sotaa edeltäneen tasavallan palauttamista toivoneet poliitikot, niin sanotut ”palauttajat”, muistuttivat usein, että virolaisten osuus Viron väestöstä laski 88,2 prosentista 61,5 prosenttiin neuvostoajana. He argumentoivat, että Viron kansan piti selviytyäkseen katkaista kaikki yhteydet Neuvostoliittoon niin pian kuin mahdollista.¹⁷¹

Enemmistö ei-virolaisista Viron asukkaista vastusti kansalaisuuslakia. He argumentoivat, että koska he eivät neuvostoajana voineet tietää, että heidän juridinen asemansa tulisi muuttumaan niin perustavanlaatuisesti, olisi oikeudenmukaisempaa myöntää kaikille itsenäisyysjulistuksen hetkellä Virossa asuneille automaattinen kansalaisuus. Venäjänkielisiä puolustava poliittinen oppositio suhtautui kansalaisuuslakiin erityisen ankarasti. Sanomalehti Päevaleht haastatteli korkeimman neuvoston venäläiskansanedustaja Pavel Panfilovia, joka piti tehtyä kansalaisuus päätöstä vääränä. Hän oli kannattanut nollavaihtoehtoa. Erityisesti hän harmitteli sitä, että presidentti Rüütel äänesti päätöksen puolesta ja ”näytti valtionpäämiehenä esimerkkiä suhtautumisessa venäjänkielisiin asukkaisiin”. Kaurinkoski arvioi kuitenkin venäläisten vastalauseet kokonaisuutena melko laimeiksi.¹⁷²

Kansalaisuuslain käsittely kiinnosti myös Venäjää. Viron Moskovan-suurlähettiläs Jüri Kahn arvioi, että kansalaisuus kysymys oli tärkein Viron ja Venäjän välisistä selvitettävistä kysymyksistä, ja että sen ratkaiseminen venäläisiä tyydyttävällä tavalla olisi avain muidenkin kysymysten, kuten neuvostojoukkojen vetäytymisen ja valtioiden välisen rajakiistan ratkaisemiseen. Venäjä ei lain käsittelyssä kuitenkaan ollut Kahnin mukaan painostanut Viroa, vaikkakin se oli indikoinut odottavansa ratkaisua, joka olisi Viron ja Venäjän välisen tammikuussa 1991 solmitun sopimuksen hengen mukainen. Kyseessä oli Viron ja Venäjän suhteidensa pohjaksi tekemä poliittinen sopimus, jossa Viro takasi asukkailleen samat oikeudet ja vapaudet kansallisuudesta riippumatta. Sopimus antoi kaikille Viron asukkaille oikeuden hakea halutessaan Venäjän kansalaisuutta, mutta Virossa ei hyväksytty sitä, että sopimus vaatisi myöntämään Viron

¹⁷¹ Budryte 2005, 69–70; Heleniuksen muistio 24.3.1992. 18.60 VIR, UM.

¹⁷² Kionka & Vetik 1999, 44; Kuusisto Tallinnasta UM:lle 27.2.1992. 18.60 VIR, UM; Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 5.3.1992. 18.60 VIR, UM.

kansalaisuuden ehdoitta. Kahn oli huolissaan virolaisten ja länsimaiden toiveiden välisestä ristiriidasta; virolaiset halusivat maastaan mahdollisimman yhtenäisen kansallisesti, kun taas länsimaat suhtautuivat tähän toiveeseen kriittisesti.¹⁷³

Vaikka Venäjän hallitus ei Kahnin mukaan aluksi painostanut Viroa kansalaisuuslain käsittelyssä, Venäjän korkeimman neuvoston ihmisoikeuskomitean puheenjohtaja S. A. Kovaljov sekä kansainvälisten asioiden komitean puheenjohtaja V. P. Lukin kritisoivat jyrkästi Viron kansalaisuuslinjaa. Heidän mukaansa Viron kansalaisuuslaki ”mitä selvemmin ja yksimielisemmin jakaa suvenerin [*sic*] Viron valtion väestön kahteen kategoriaan etnisten tunnusmerkkien mukaan”, mitä he kutsuivat ”apartheidiksi”.¹⁷⁴ Maaliskuun 1992 alussa myös hallitustasolta yhdyttiin kritiikkiin, ja Venäjän ulkoministeriö jätti Virolle selvityspyynnön kansalaisuuslain vaikutuksista ihmisoikeuksiin¹⁷⁵. Loppukevällä Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev jätti Euroopan neuvoston ministerikomitean puheenjohtajalle muistion, jossa syytettiin Baltian maiden kansalaisuuslainsäädäntöä siitä, että se rajoitti niiden ihmisten määrää, joilla oli oikeus hakea kansalaisuutta. Muistion mukaan lainsäädännön tarkoituksena oli vähentää etnisten venäläisten määrää Baltian maissa ja muuttaa kansanedustuslaitosten voimasuhteita kantaväestön hyväksi.¹⁷⁶

Presidentti Koivisto piti Viron kansalaisuuslakia kohtuullisena kompromissina ja parempana kuin kansainvälistä arvostelua herättänyttä Latvian kansalaisuuslakia. Latviassa niiltä, jotka eivät olleet Latvian kansalaisia ennen toista maailmansotaa tai heidän jälkeläisiään vaadittiin latvian kielen taitoa, Latvian perustuslain tuntemusta, uskollisuudenvallaa valtiolle, muista kansalaisuuksista luopumista sekä peräti 16 vuoden asumista Latviassa¹⁷⁷. Koiviston mukaan Viron päätös oli sikäli tärkeä, että ”ilman sitä maa olisi pysynyt eräänlaisessa noidankehässä: pitäisi järjestää vaalit, koska nykyinen parlamentti on valittu ennen itsenäistymistä, mutta vaaleja ei voi järjestää ilman, että on määritelty kansalaisuus ja sitä kautta äänioikeus.” Hän toi nämä näkemykset esiin keskustellessaan Tanskan ulkoministerin Uffe Ellemann-Jensenin kanssa Presidentinlinnassa heti seuraavana päivänä lain hyväksymisestä.¹⁷⁸ Työvierailullaan

¹⁷³ Karinen Moskovasta UM:lle 25.2.1992. 13.60 Baltia, UM; Öst 1994, 44.

¹⁷⁴ Karinen Moskovasta UM:lle 28.2.1992. 18.60 VIR, UM.

¹⁷⁵ Nenonen Moskovasta UM:lle 1.4.1992. Jfc:17, TPK III, KA.

¹⁷⁶ Hyvönen Strasbourgista UM:lle 8.5.1992. Jfc:18, TPK III, KA.

¹⁷⁷ Orentlicher 1998, 301.

¹⁷⁸ Kalelan muistio 4.3.1992. Mdb:14, TPK III, KA.

Tallinnassa Koivisto totesi pääministeri Tiit Vähille, ettei Suomi ole Viroa painostamassa kansalaisuuslainsäädännössä. Viitaten Viron pyrkimyksiin päästä Euroopan neuvoston jäseneksi Koivisto sanoi: ”Lakinne ovat suurin piirtein sellaisia, että ne eivät johda EN:ssa kielteiseen reaktioon.”¹⁷⁹

Syksyllä 1992 osastopäällikkö Jaakko Blomberg arvioi venäläisväestön asemaa Baltiassa ja Venäjän suhtautumista tilanteeseen näin:

*”Venäjä rummuttaa jatkuvasti huoltaan Baltiassa asuvan venäläisväestön asemasta. Kysymys on paljolti Venäjän hallituksen sisäistä tyynnyttelypolitiikkaa; asiaperusteita ja todisteita syrjinnästä on esitetty vähän. Pääkysymys koskee kansalaisuutta ja sen seurannaisvaikutuksia. Koska kansalaisuusasia on Liettuassa jo ajat sitten ratkaistu ja Latviassa vielä täysin avoin, on ongelma kärjistynyt Viroon.”*¹⁸⁰

Arviosta käy ilmi, ettei ulkoministeriössä uskottu Venäjän kovasanaisten kannanottojen perustuvan puhtaasti aitoon huoleen venäläisvähemmistön asemasta Virossa, vaan taustalla nähtiin myös sisäpoliittisia motiiveja. Suomen kannalta Blomberg totesi samassa yhteydessä kolme seikkaa venäläisvähemmistöstä. Ensinnäkään Viron kansalaisuuslaki ei Blombergin mukaan poikennut eurooppalaisesta normista, vaikka Venäjä pitikin lakia syrjivänä. Toiseksi Blomberg ei nähnyt itse lakia ongelmallisena, vaan hänen mukaansa ongelma oli paikallistettavissa lain soveltamiseen ja seurannaisvaikutuksiin. Kolmantena Blomberg viittasi Helsingin Etyk-asiakirjaan, jonka mukaan valtioiden tuli toimia niin, ettei kansalaisuudettomien ihmisten määrä kasvaisi. Siksi niiden venäläisten, jotka eivät haluaisi hakea Viron kansalaisuutta, tulisi saada vaikeuksista Venäjän kansalaisuus.¹⁸¹ Nämä Blombergin näkökohdat muodostuivat Suomen kannaksi. Suomen ulkomaanedustustoille lähetetyssä salasanomassa suomalaisdiplomaatteja ohjeistettiin keskustelemaan Viron ihmisoikeustilanteesta Blombergin kirjoittamien näkökohtien mukaisesti. Niihin lisättiin vielä maininta siitä, että kansalaisuuden hakijoilta edellytettävä kahden vuoden asumisaika Virossa oli ”kohtuullinen sääntö”.¹⁸²

¹⁷⁹ Heleniuksen muistio 23.3.1992. 18.60 VIR, UM.

¹⁸⁰ Blombergin muistio 10.9.1992. 13.60 Baltia, UM.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² Helenius ulkomaanedustustoille 6.10.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

Noin viikkoa myöhemmin Blomberg laati uuden muistion, jossa hän analysoi edellä mainittujen seikkojen lisäksi Viron kansalaisuuslainsäädännön taustaa:

”Viron politiikka kansalaisuuskysymyksessä perustui pyrkimykseen restauraation nimissä varmistua siitä, että miehittäjän maahan siirtämä ei-etninen väestö ei saa äänioikeutta ensimmäisissä vaaleissa eikä siten pääse vaikuttamaan siihen lainsäädäntöön, jolla rakennetaan ensimmäisen vaalikauden aikana uuden Viron perusteita. Tätä pyrkimystä on pidettävä ymmärrettävänä.”¹⁸³

Blomberg siis piti ymmärrettävänä Viron tarkoitusta sulkea ei-etninen väestö ensimmäisten parlamenttivaalien ulkopuolelle. Tätä voidaan pitää suhteellisen merkittävänä asettumisena Viron puolelle, Venäjän esittämiä syytöksiä vastaan. Toisaalta tässä oli kyse vain valtionhallinnon salaisesta muistiosta, eikä Suomi antanut tällaista kannanottoa julkisuuteen. Ulkomaanedustustolle lähetetyssä ohjeistuksessa kiellettiin suomalaisdiplomaatteja arvostelemasta ulossulkemista, mutta peräänkuulutettiin suvaitsevaisuutta venäläisiä kohtaan:

”Vaikka pidätymme arvostelemasta Viroa siitä, että neuvostovallan aikana maahan tullut venäläisväestö pidettiin ensimmäisten vaalien ulkopuolella, pidämme tärkeänä, että Viron on omaksuttava venäläisväestöön suvaitsevainen asenne. Kansalaisuuden saamisessa olisi noudatettava joustavuutta.”¹⁸⁴

Pohjoismaiden ulkoministeriöiden poliittisten osastojen päälliköt kokoontuivat pohtimaan Baltian tilannetta New Yorkiin syyskuun lopulla vuonna 1992. Keskustelua käytiin Suomen laatiman keskustelupaperin pohjalta. Paperissa todettiin Viron kansalaisuuslain olevan eurooppalaisten standardien mukainen ja jopa keskivertoa liberaalimpi kansalaisuuden saamisen ehtojen osalta. Siinä myös todettiin, että Viron tulisi taata perusturva kaikille pysyville asukkailleen ja tehdä kansalaisuuden saamisesta mutkatonta ei-virolaisille. Paperin mukaan se kritiikki, joka Viroon kohdistui venäläisten sulkemisesta ensimmäisten vaalien ulkopuolelle, ei ottanut huomioon neuvostoajan

¹⁸³ Blombergin muistio 18.9.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

¹⁸⁴ Helenius ulkomaanedustustoille 6.10.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

perinnön luoman tilanteen monimutkaisuutta. Yhtenä lähtökohtana paperissa mainittiinkin, että Viron tilannetta pitäisi arvioida sekä kansainvälisiä ihmisoikeusstandardeja että historiallista taustaa silmällä pitäen.¹⁸⁵

Baltian tilannetta käsittelevän Tukholman *ad hoc* -ryhmän kokouksessa lokakuussa osallistujamaat keskustelivat Baltian maiden vähemmistötilanteista ja sopivat yhteisestä suhtautumisesta niihin. Maat sopivat viestivänsä Venäjälle, että Baltian mailla on suvereeni oikeus päättää omasta lainsäädännöstään ja että Viron kansalaisuuslait ovat kansainvälisen oikeuden mukaisia. Venäjälle sovittiin huomautettavan myös, että Viron ja Latvian tapaukset olivat ainutlaatuisia. 1900-luvun aikana ei ollut ollut esimerkkejä muista kansainvälisesti tunnustetuista suvereenista alueista, joita miehitetiin maahanmuuton avulla siten, että näiden maiden kansat eivät voineet olla varmoja siitä, pysyisivätkö he enemmistönä omassa maassaan. Lisäksi Venäjälle kerrottaisiin, että Venäjän parlamentin ja ulkoministeriön perättömät väitteet ihmisoikeusloukkauksista ja pakotteilla uhkaaminen eivät johtaisi Venäjän kannalta mieluisamman lainsäädännön syntymiseen Baltiassa. Tukholman ryhmän maat olisivat myös valmiina kiinnittämään erityistä huomiota ei-balttien asemaan Baltian maissa. Venäjälle todettaisiin, että venäläisjoukkojen täydellinen vetäytyminen Baltiasta helpottaisi – ei vaikeuttaisi – Baltian venäläisvähemmistöjen huoliin vastaamista.¹⁸⁶

Samassa Tukholman ryhmän kokouksessa sovittiin myös yhteisistä viesteistä Baltian maille. Näiden mukaan kansainvälisten ihmisoikeusdokumenttien kirjaimen noudattaminen ei ollut ainoa kriteeri, jolla Baltian maita arvioitaisiin. Kansalaisuuden ehtojen ja ei-kansalaisten oikeuksien määrittämisessä tulisi ottaa huomioon myös, miten maiden pitkän aikavälin sisäinen vakaus ja sopusointuinen suhde Venäjään varmistettaisiin. Ei-balttien syrjäytyminen ei olisi Baltian maiden intressien mukaista. Sovittiin, että Baltian maita kehoitettaisiin helpottamaan kansalaisuuden kielitaitovaatimuksia erityisryhmille, kuten vanhuksille, ja parantamaan kielenopetuksen saatavuutta.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Patokallion muistio 28.9.1992. 13.60 Baltia, UM.

¹⁸⁶ Heleniuksen lähete 29.10.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

¹⁸⁷ *Ibid.*

Marraskuussa Venäjän presidentti Boris Jeltsin lähetti presidentti Koivistolle kirjeen, joka koski tilannetta Baltian maissa. Jeltsin ilmaisi Koivistolle vakavan huolensa venäläisvähemmistöjen asemasta Baltiassa:

”Latvian ja Viron viranomaisten haluttomuus myöntää kansalaisuus henkilöille, jotka eivät ole alkuperäiskansallisuutta ja harjoitettu linja heidän työntämisekseen ”historialliseen isänmaahansa”, asettaa satojatuhansia näiden maiden asukkaita erittäin vaikeaan tilanteeseen, kun sorrettaan vakavasti ei ainoastaan heidän poliittisia vaan myös sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurioikeuksiaan. Tämä antaa meille syyn asettaa maailmanyhteisölle kysymyksen näissä maissa tapahtuvista ihmisoikeuksien joukkoloukkauksista, jotka voivat aiheuttaa arvaamattomia seurauksia.”¹⁸⁸

Jeltsin ilmoitti, että Venäjä tulisi puolustamaan johdonmukaisesti venäläisten oikeuksia Baltiassa käyttäen apunaan kansainvälisten järjestöjen, kuten YK:n ja Etykin mekanismeja. ”Tällöin luotamme Teidän maanne ymmärrykseen ja tukeen”, Jeltsin vetosi Koivistoon. Venäjä yrittikin tuoda muutamaa päivää myöhemmin Viron ja Latvian ihmisoikeustilanteen YK:n yleiskokouksen käsittelyyn käyttäen aloitteensa otsikossa ilmausta ”ihmisoikeuksien joukkoloukkaukset”, aivan kuten Jeltsinin kirjeessä. Viron ja Latvian edustajat protestoivat ilmauksen käyttöä vastaan ja pitivät sitä syvästi loukkaavana. Venäjän pysyvän edustajan mukaan ohjeet käyttää ilmausta olivat tulleet Jeltsiniltä itseltään, joten hän ei voinut siihen enää puuttua. Suomen pysyvä edustaja Wilhelm Breitenstein suunnitteli yhteispohjoismaista demarshia ja vetoamista Venäjään sanan ”joukko-” (*mass*) poistamisen puolesta. Pohjoismaiden edustajien mukaan Virossa ja Latviassa ei ollut kyse ihmisoikeuksien joukkoloukkauksista, eikä Suomi hyväksynyt aloitteen otsikon muotoilua.¹⁸⁹

Koiviston vastauskirje Jeltsinille oli sävyltään maltillinen ja sovitteleva, eikä siinä varsinaisesti otettu kantaa Jeltsinin väitteisiin ihmisoikeuksien joukkoloukkauksista. Koivisto kertoi Suomen pyrkimyksistä venäläisvähemmistön aseman parantamiseen Virossa:

¹⁸⁸ Jeltsinin kirje 7.11.1992. 13.60 Baltia, UM.

¹⁸⁹ Breitenstein New Yorkista UM:lle 13.11.1992. Jfc:20, TPK III, KA; Jeltsinin kirje 7.11.1992. 13.60 Baltia, UM; Kauppila ja Vuorinen YK-edustustolle 13.11.1992. Jfc:20, TPK III, KA.

”Ehdoton lähtökohta on oltava, että kaikissa maissa – niin myös Virossa ja Latviassa – perustavanlaatuisia oikeuksia ja vapauksia pääsevät kaikki nauttimaan. Kansalaisuuskysymys on näille maille tärkeä. Olemme omissa yhteyksissämme Viron hallituksen kanssa tähdentäneet sitä, että kansalaisuuslakia olisi sovellettava joustavasti, ja kansalaisuuden saamista edistettävä. Eri väestöryhmien suhteiden myönteinen kehittyminen edellyttää, että syrjintää ei missään muodossa esiinny. – – Tuemme pyrkimyksiä kansainvälisten – kuten ETYK:n tarjoamien – menettelytapojen käyttämiseen tämän kysymyksen selvittämiseksi. Toivomme, että siten voitaisiin poistaa epävarmuutta ja epäluuloja, jotka nyt varjostavat tilannetta.”¹⁹⁰

3.2 Viro Euroopan neuvoston jäseneksi Suomen tuella ja opastuksella

Saavutettuaan itsenäisyyden Viro halusi nopeasti liittyä keskeisiin kansainvälisiin järjestöihin, kuten YK:hon, Etykiin ja Euroopan neuvostoon. Näistä viimeisen luonteeseen kuului erityisesti ihmisoikeuksien puolustaminen, ja Euroopan neuvosto kiinnittikin erityistä huomiota Viron vähemmistötilanteeseen antaen suosituksia lakien muotoilemisesta. Venäjä, joka syytti Viroa ihmisoikeusloukkauksista, vastusti Viron jäsenyyttä Euroopan neuvostossa. Suomi oli liittynyt neuvostoon vuonna 1989, ja Venäjä liittyi siihen vuonna 1996.

Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen puheenjohtaja, espanjalainen Miguel Angel Martinez oli syksyllä 1992 tapaamassa presidentti Koivistoa. Martinez esitti kantansa, että Euroopan neuvoston pitäisi olla varovainen hyväksymään uusia jäseniä, joista ei ollut tietoa, millaisia ne tulisivat olemaan. Tällä hän tarkoitti Viroa. Koivisto kertoi seuraavana päivänä esittäneensä oman näkemyksensä puheenjohtajalle: ”Minä esitin semmoista lievää kritiikkiä, kuvasin väestötilannetta Latviassa ja Virossa sekä viittasin kansalliskiihkoisiin ilmiöihin.” Koivisto piti paikoin voimakastakin virolaista nationalismia ongelmallisena Viron yhteiskunnan kehityksen ja idänsuhteiden tulevaisuuden kannalta. Hän myös kertoi Martinezille, että hän oli vierailullaan Baltian

¹⁹⁰ Koivisto Jeltsinille 17.11.1992. 13.60 Baltia, UM.

maihin varoittanut näiden johtajia siitä, että Euroopan neuvostossa saatettaisiin esittää tiukkojakin kysymyksiä ihmisoikeuksista.¹⁹¹

Ulkoministeri Väyrynen tapasi Viron presidentti Lennart Meren lokakuussa. Väyrynen kertoi, että länsimaissa oli viime aikoina levinnyt näkemys, että Viron tulisi ottaa Venäjän näkökohdat huomioon, ja että Viron ratkaisu sulkea venäläisväestö pääosin ensimmäisten vaalien ulkopuolelle ei ollut perusteltu. Hän ei kuitenkaan sanonut, että Suomi jakaisi tämän näkemyksen. Väyrysen mukaan kehitys oli johtanut siihen, että Viron jäsenyushakemus Euroopan neuvostossa saattaisi siirtyä. Tämän vuoksi Väyrynen kehotti Viroa miettimään tarkoin, miten se esittäisi argumenttinsa ulospäin. Saman neuvon Väyrynen toisti ulkoministeri Trivimi Vellistelle noin kuukautta myöhemmin.¹⁹²

Blomberg ilmoitti Venäjän varaulkoministeri Vitali Tšurkinille marraskuussa Moskovassa Suomen tukevan Viron jäsenyushakemusta Euroopan neuvostoon. Blomberg sanoi, että Viroa kohtaan esitetty kritiikki venäläisten sulkemisesta parlamenttivaalien ulkopuolelle ei Suomen mielestä ollut täysin perusteltua. Vaalit järjestettiin perustuslain mukaan, eivätkä ei-kansalaiset saa äänestää missään muussakaan maassa.¹⁹³

Vaikka länsimaiden keskuudessa oli epäilyksiä siitä, olisiko juuri itsenäisyytensä palauttanut Viro valmis Euroopan neuvoston jäsenyyteen, Suomi tuki Viron jäsenyyspyrkimyksiä johdonmukaisesti. Viroa neuvottiin ja opastettiin siinä, miten länsimaat saataisiin parhaiten vakuuttuneeksi Viron kelpoisuudesta. Venäjän esittämät vastalauseet ja kritiikki torjuttiin ylimitoitettuina. Kenties yhtenä Suomen taustajatuksena oli, että Viron hakuprosessi Euroopan neuvoston jäseneksi ja lopulta jäsenyys itsessään edesauttaisivat Viron vähemmistötilanteen ratkaisemista ja jännitteiden vähentämistä. Kansainvälisen yhteisön osoittama huomio pakottaisi Viron aktiivisesti etsimään keinoja integroida venäläinen väestö osaksi virolaista yhteiskuntaa. Näin vakaus Suomen lähialueilla lisääntyisi, mikä oli yksi Suomen ulkopolitiikan tärkeimpiä tavoitteita.

¹⁹¹ Muistio Koiviston ja Väyrysen tapaamisesta 15.9.1992. Kansio 51, MKA, KA; Kalelan muistio 15.9.1992. Kansio 51, MKA, KA.

¹⁹² Blombergin muistio 23.10.1992. 18.41 VIR, UM; Päällysahon muistio 30.11.1992. Jfc:20, TPK III, KA.

¹⁹³ Reinilän muistio 3.11.1992. Ua:110, TPK III, KA.

Kun Väyrynen tapasi presidentti Meren Tallinnassa huhtikuussa 1993, hän kertoi todenneensa Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyreville, että Venäjän kannattaisi nopeuttaa eikä hidastaa Baltian maiden EN-jäsenyyttä. Euroopan neuvosto seuraisi Venäjän tärkeänä pitämää ihmisoikeustilannetta Baltian maissa, ja lisäksi Venäjä edesauttaisi oman jäsenyytensä toteutumista. Meri piti näitä perusteluja järkevinä.¹⁹⁴

5. toukokuuta Kozyrev esitti voimakkaan vastalauseen Viron suunnitellusta hyväksymisestä Euroopan neuvoston jäseneksi seuraavalla viikolla. Hänen laatimansa kirje jaettiin neuvoston jäsenille. Kirjeessään Kozyrev totesi, että Viron vaaleja ja kansalaisuutta koskevan lainsäädännön yhteneväisyys eurooppalaisten normien kanssa oli pettävä. Kozyrevin mukaan lainsäädäntö ja varsinkaan sen toimeenpano eivät todellisuudessa auttaneet ongelmien selvittämisessä eivätkä taanneet etnisten ryhmien välistä rauhaa. Viron viranomaiset eivät Kozyrevin mielestä olleet ryhtyneet Etykin selvitysryhmän suositusten mukaisiin toimiin ei-kansallisen väestöosan aseman normalisoimiseksi. Hänen mukaansa oli vaara, että Viron hyväksyminen neuvoston jäseneksi voitaisiin tulkita eräänlaisena kansainvälisenä ”ei-kansallisen ja erityisesti venäläisen kansanosan sarron” hyväksymisenä ja että näin ruokittaisiin samalla Viron ”kiihkoisänmaallisia piirejä”. Näiden seikkojen perusteella Kozyrev piti Viron jäsenyyttä Euroopan neuvostossa ennen aikaisena.¹⁹⁵

Suomen, Ruotsin ja Tanskan edustajat Euroopan neuvostossa torjuivat välittömästi Kozyrevin pyrkimyksen puuttua Viron jäsenyyshakemuksen käsittelyyn. Maat pitivät kirjettä epäasiallisena ja virheellisenä. Niiden edustajat totesivat, että Viroa on tutkittu enemmän kuin mitään muuta jäsen ehdokasta, eikä venäläisvähemmistöön kohdistuvaa syrjintää ollut havaittu. Suomen pysyvän edustuston arvion mukaan kirjeessä ei ollut yhtäkään konkreettista kohtaa, joka olisi osoittanut syrjintää tapahtuneen. Edustusto piti Euroopan neuvoston uskottavuuden ja Pohjois-Euroopan vakauden kannalta tärkeänä, että Viron jäsenyyshakemus hyväksyttäisiin seuraavalla viikolla, kuten oli suunniteltu. Näin lopulta kävikin.¹⁹⁶

David J. Smithin mukaan Viron ”hyvän tahdon osoitukset” auttoivat Euroopan neuvoston jäsenmaita hyväksymään Viron jäseneksi. Tällaisia olivat länsimaisten järjestöjen

¹⁹⁴ Kyröläisen muistio 20.4.1993. 18.41 VIR, UM.

¹⁹⁵ Rotkirch Strasbourgista UM:lle 6.5.1993. Jfc:22, TPK III, KA.

¹⁹⁶ *Ibid.*

suositusten mukaiset muutokset kansalaisuuslainsäädäntöön. Kielitaitovaatimuksia helpotettiin ja selkeytettiin. Lisäksi kansalaisuus määritettiin periytymään automaattisesti sekä isältä että äidiltä, kun se oli aiemmin periytynyt vain isältä. Virossa tällaisten ulkopuolelta tulevien rajoitteiden hyväksyminen kansalaisuuspolitiikkaan tuli kuitenkin kiistelyn aiheeksi sisäpolitiikassa. Erityisesti radikaalit nationalistit olivat tyytymättömiä myönnytyksiin. Smithin mukaan pääsyä Euroopan neuvoston jäseneksi voidaan kuitenkin pitää Viron diplomaattisena voittona Venäjältä.¹⁹⁷

Suomi tuki Viron jäsenyyspyrkimystä varsin johdonmukaisesti. Aineistosta välittyvä käsitys, että Suomi kyllä itse tuki Viroa ja ymmärsi Viron kansalaisuustilanteen nyanssit ja monimutkaisen historian, mutta Suomi ei luottanut länsimaiden ymmärtävän tilannetta samalla tavoin. Myös politiikan tutkijat Olav F. Knudsen ja Christopher Jones ovat todenneet, että erityisesti Länsi-Euroopan hallitukset ymmärsivät huonosti eikansalaisten alkuperän erikoislaatua¹⁹⁸. Siksi suomalaiset keskittyivät jäsenyys Hankkeesta puhuttaessa neuvomaan Viroa, miten sen kannattaisi asiansa esittää kansainvälisissä yhteyksissä.

Ulkoministeri Heikki Haavisto ilmaisi ilonsa Viron EN-jäsenyydestä ulkoministeri Trivimi Vellistelle, mutta huomautti samalla, että ”Viron jäsenenä täytyy myös täyttää jäsenyyteen liittyvät velvoitteet”. Euroopan neuvostossa oltiin Haaviston mukaan pettyneitä siihen, että Viro ei lupauksistaan huolimatta antanut vaalikelpoisuutta eikansalaisille paikallisvaaleissa.¹⁹⁹

3.3 Etyk potentiaalisena ristiriitojen lievittäjänä

Viro liittyi Etykiin syksyllä 1991. Viron kannalta Etykillä oli suuri merkitys venäläisjoukkojen vetäytymiseen liittyvän kiistan ratkaisussa, mutta järjestössä käsiteltiin myös Viron vähemmistötilannetta. Suomi piti foorumia luontevana juuri vähemmistöasioiden käsittelyyn.

Etykin työryhmässä keväällä 1992 Suomen edustaja Peter Stenlund korosti Baltian maiden asemaa juuri itsenäistyneinä valtioina, joihin kohdistui aikaisemmin

¹⁹⁷ Smith 2002, 87,163.

¹⁹⁸ Knudsen & Jones 2007, 31.

¹⁹⁹ Päällysahon muistio 23.6.1993. 18.60 VIR, UM.

venäläistämispolitiikkaa. ”Baltian kansallisuuksien selviytyminen tuli kyseenalaiseksi kommunismin aikakaudella”²⁰⁰, Stenlund sanoi mukailleen virolaispoliitikkoja, jotka usein kansalaisuuskeskusteluissa argumentoivat, että kyse oli kansankunnan selviytymisestä. Stenlundin mukaan tämä kokemus oli syvälle juurtunut Baltian kansoihin. Toisaalta hän näki etnisten konfliktien vaaran, joka voisi vaarantaa näiden valtioiden tulevaisuuden. Hän kannusti enemmistökansoja yhteistyöhön venäläisten ja muiden vähemmistöjen kanssa rauhanomaisen kehityksen turvaamiseksi.²⁰¹ Stenlundin puheenvuoro on hyvä esimerkki Suomen tasapainoilusta jännitteisessä venäläiskysymyksessä. Yhtäältä haluttiin osoittaa, että Suomi ymmärsi Viron ja muiden Baltian maiden vaikean historian ja vähemmistötilanteen erityisluonteen. Toisaalta Venäjänkään huolta vähemmistöjen tilanteesta ei sivuutettu, vaan Viroa kannustettiin ottamaan maan venäläisväestö aktiivisemmin mukaan yhteiskunnan kehittämiseen.

7. maaliskuuta 1992 Venäjä pyysi Etykin inhimillinen ulottuvuus -mekanismin mukaisesti Virolta selvitystä sen uudesta kansalaisuuslaista ja lain vaikutuksista Viron venäläisten kansalaisoikeuksiin ja poliittisiin oikeuksiin. Viro vastasi kymmenen päivän määräajan sisällä, mutta Venäjä ei tyytynyt vastaukseen ja pyysi uutta selvitystä 31. maaliskuuta. Jälkimmäinenkään Viron vastaus ei tyydyttänyt Venäjän hallitusta. Tämän jälkeen Venäjä osoitti kirjallisen pyynnön Varsovassa sijaitsevalle demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimistolle (ODIHR). Varsovan toimistoa pyydettiin selvittämään Virolta, olisiko se valmis kutsumaan maahansa Etyk-asiantuntijaryhmän käsittelemään sitä kysymystä, että Viron kansalaisuuslaki käytännössä esti suurelta osalta väestöä poliittisen toiminnan. Viro antoi ymmärtää, että se ei vapaaehtoisesti tulisi tällaista asiantuntijaryhmää kutsumaan. Mekanismin seuraavassa vaiheessa oli mahdollista lähettää Etyk-maahan pakollinen raportointiryhmä, mikä vaati pyynnön esittäjän lisäksi viiden muun Etyk-maan tuen. Venäjä kääntyi tässä tarkoituksessa Suomen ja muiden Pohjoismaiden puoleen.²⁰²

Ulkoministeriön poliittisen osaston päällikön viransijainen Seppo Kauppila kertoi kesällä Venäjän tukipyynnöstä Viron suurlähettiläs Lennart Merelle. Kauppila sanoi Suomen suhtautuvan pyyntöön myönteisesti periaatteellisista syistä. Suomi halusi ”muiden puolueettomien tavoin” aktiivisesti kehittää Etykin ihmisoikeusmekanismia. Kauppila

²⁰⁰ ”The very survival of the Baltic nationalities became questionable under the communist era.” (Käännös kirjoittajan) Blomberg Kauppilalle 26.5.1992. Jfc:18, TPK III, KA.

²⁰¹ Blomberg Kauppilalle 26.5.1992. Jfc:18, TPK III, KA; Budryte 2005, 70.

²⁰² Kruutin muistio 9.7.1992. Jfc:18, TPK III, KA.

huomautti, että Suomi ei ottanut kantaa valituksen sisältöön, sillä tosiasiat selviäisivät itse tutkimuksessa. Meri sanoi Viron ymmärtävän Suomen näkemykset ja suhtautuvan itsekin tarkastukseen myönteisesti. Virolla ei Meren mukaan ollut syytä huolestua, koska sen kansalaisuuslaki oli kansainvälisen oikeuden mukainen. ”Viroa kuitenkin häiritsee hieman se, että aloitteentekijänä on aikaisemmin syytettyjen penkillä istunut Venäjä”, Meri totesi.²⁰³ Mekanismin kehittämisen ja sen uskottavuuden vahvistamisen lisäksi Suomen myönteisen suhtautumisen yhtenä motiivina oli se, että muut Pohjoismaat olivat samoilla linjoilla.²⁰⁴

Kun osastopäällikkö Jaakko Blomberg tapasi Viron ulkoministeri Jaan Manitskin Tallinnassa alkusyksyllä, Manitski otti inhimillinen ulottuvuus -mekanismin jälleen esiin. Manitskin mukaan Suomen osoittama tuki Venäjälle mekanismin käytössä oli tulkittavissa, mikäli haluttiin, myös siten, että tukija jakoi Venäjän käsityksen. Hän pyysi Blombergilta selvennystä Suomen kannasta todeten samalla, ettei Virolla ollut sinänsä mitään kyseisen mekanismin soveltamista vastaan. Blomberg vastasi Suomen toivovan, että mekanismia alettaisiin käyttää, kun se oli luotu. Blombergin mukaan mekanismista voisi olla hyötyä ihmisoikeuskysymyksien selvittämisessä.²⁰⁵

Syyskuussa Etykin ODIHR-toimisto lopulta lähetti Viroon kansainvälisen asiantuntijavaltuuskunnan selvittämään maan ihmisoikeustilannetta. Kolmihenkinen valtuuskuntaa johti suomalainen eläkkeellä oleva suurlähettiläs Klaus Törnudd. Valtuuskunta ei löytänyt Virosta merkkejä tarkoituksellisesta syrjinnästä kielen, etnisyyden tai uskonnon perusteella. Perustuslaki katsottiin kansainvälisten ihmisoikeusnormien mukaiseksi, ja perustuslain takaamat oikeudet ja vapaudet koskivat suureksi osaksi kaikkia maassa asuvia kansalaisuudesta riippumatta. Lainsäädännön ja soveltamismääräysten keskeneräisyys aiheutti ongelmia. Valtuuskunta antoi suosituksia lainsäädännön ja käytännön kehittämiseksi.²⁰⁶

Kun Viron ihmisoikeustilanne nousi esiin kansainvälisissä yhteyksissä, Suomen toiminnalle oli tyypillistä viitata kansainvälisten järjestöjen, erityisesti Etykin alaisten missioiden tutkimuksiin ja raportteihin tilanteesta. Suomi saattoi tilanteesta riippuen todeta, että jonkin mission työ oli kesken ja sen tuloksia tulisi odottaa, ottamatta etukäteen

²⁰³ Päällysahon muistio 16.7.1992. 18.41 VIR, UM.

²⁰⁴ Viemerön muistio 13.7.1992. Jfc:18, TPK III, KA.

²⁰⁵ Koivisto Tallinnasta UM:lle 4.9.1992. 18.41 VIR, UM.

²⁰⁶ Blomberg 2011, 635.

kantaa asioiden tilaan. Myöhemmin, kun jo useat missiot olivat käyneet Virossa ja tehneet työnsä loppuun, Suomi viittasi loppuraportteihin, joista yhdessäkään ei todettu Virossa tapahtuneen vakavia ihmisoikeusloukkauksia. On arvioitu, että vuosien 1991–1994 aikana Virossa kävi 15 eri järjestöjen ihmisoikeusmissiota. Etykin missio Virossa oli pitkäaikainen, ja se aiheutti paikoin ärtymystä virolaispoliitikoissa. Etykin kansallisten vähemmistöjen korkea edustaja Max van der Stoel tuli virolaisten nationalistien inhon kohteeksi. Toisaalta Blomberg kirjoittaa, Venäjäkään ei ollut usein tyytyväinen kansainvälisiin missioihin, koska se ei saanut niiden asiantuntija-arvioista tukea väitteilleen Viron ihmisoikeusloukkauksista.²⁰⁷ Näiltä osin Suomi sijoittui varsinkin aluksi ikään kuin Viron ja Venäjän väliin, kehottaen molempia osapuolia puheenvuoroissaan malttiin ja antamaan kansainvälisten asiantuntijoiden tehdä työnsä rauhassa. Kun tuloksia alkoi tulla, ja kaikki osoittautuivat Viron kannalta positiivisiksi, Suomi vetosi niihin torjuen Venäjän väitteet ihmisoikeusloukkauksista liioitteluna.

3.4 Kritiikkiä ulkomaalaislaista ja paikallisvaalilaista

Laki paikallisvaaleista tuli Viron parlamentin päätettäväksi toukokuussa 1993. Hallituksen esityksen mukaan ei-kansalaiset saisivat sekä äänestää että asettua ehdolle. Tämä vastasi Euroopan neuvostolle aiemmin annettuja vakuutteluja. Radikaalien nationalistien mielestä laki meni kuitenkin liian pitkälle, ja ei-kansalaisten oikeus asettua ehdolle poistettiin *Riigikogussa* lopullisesta laista, joka hyväksyttiin 19. toukokuuta.²⁰⁸

Kesän 1993 ulkomaalaislaista syntyi suuri poliittinen kriisi. Laki tarvittiin määrittämään Viron ei-kansalaisten (80 % venäläisväestöstä) juridinen asema. Ensimmäinen versio laista hyväksyttiin 21. kesäkuuta. Se vaati kaikkia Neuvostoliiton tai Venäjän passin haltijoita hakemaan oleskelu- ja työlupaa vuoden kuluessa. Luvan saamiseksi hakijoilla piti olla ”laillinen tulonlähde”, jota ei määritelty kunnolla. Lain kirjoittajan Andres Kollistin mukaan lain tarkoitus oli säännellä maassa olevien ulkomaalaisten suhteita ja dokumentoida ja luokitella heidät. Monet venäjänkieliset, erityisesti Koillis-Virossa ja Venäjällä sekä oppositiojohtaja Edgar Savisaar²⁰⁹ pitivät toimea ”etnisen puhdistuksen”

²⁰⁷ Budryte 2005, 72; Auers 2015, 148; Blomberg 2011, 635.

²⁰⁸ Smith 2002, 87.

²⁰⁹ *Riigikogun* varapuhemies Tunne Kelam totesi suomalaisdiplomaatti Holger Rotkirchille, että *Riigikogun* toinen varapuhemies Savisaar oli käyttänyt ensimmäisenä ilmausta ”etninen puhdistus”, ja vasta sen jälkeen olivat Jeltsin ja Kozyrev ryhtyneet käyttämään ilmausta. Samassa yhteydessä Kelam kertoi, että Savisaar oli hänen tietojensa mukaan käynyt joitakin viikkoja aikaisemmin yksityisesti Moskovassa ja tavannut

yrittäjä. Venäläiset johtajat ja eurooppalaisten järjestöjen lakiasiantuntijat kritisoivat monia lain kohtia.²¹⁰ Viron silloinen pääministeri Mart Laar on muistelmissaan kuvannut hallituksen käsitystä ulkomaalaislain tarpeellisuudesta:

*”Virossa asuvat muukalaiset piti herättää siihenastisesta jähmettyneisyydestään, saada heidät tiedostamaan oma asemansa ulkomaalaisina ja tekemään tästä tarvittavat johtopäätökset. Horrostilan sijaan heidät piti pakottaa tekemään tietoinen päätös suhteestaan Viron tasavaltaan.”*²¹¹

Etykin vähemmistövaltuutettu Max van der Stoel teki ulkomaalaislaista valituksen, koska hänen mukaansa se ei selvittänyt riittävän tarkasti kysymystä ennen vuotta 1991 Viroon muuttaneiden ei-kansalaisten oleskelu- ja työluvista. Presidentti Meri päätti valituksen takia olla allekirjoittamatta lakia. Meren mukaan Etykin ja Euroopan neuvoston tulisi tarkastaa laki. Pääministeri Laar lupasi, että hallitus toteuttaisi järjestöjen mahdolliset suositukset.²¹²

Venäjän Helsingin-suurlähettilään Juri Derjabinin mukaan Viron vireillä ollut ulkomaalaislaki ja ei-kansalaisten vaalioikeuden epäminen paikallisvaaleissa heikensivät huolestuttavalla tavalla Viron venäjänkielisen väestön tilannetta. Hänen mielestään tilanne sisälsi vakavan kansallisen konfliktin ainekset. Hän kertoi ulkoministeri Haavistolle Venäjän pitävän pikaisia kansainvälisiä toimia tarpeellisina ja kääntyneen siksi Suomen, Viron ja Puolan ulkoministerien puoleen, jotta voitaisiin kutsua koolle Itämeren valtioiden neuvoston ylimääräinen ulkoministerikokous käsittelemään Viron venäläisvähemmistön asemaa. Derjabin luovutti Haavistolle ulkoministeri Kozyrevin kirjeen, jossa perusteltiin ehdotusta. Haavisto totesi Suomen harkitsevan ehdotusta vakavuudella ja mainitsi ottaneensa Viron kanssa esille Euroopan neuvoston jäsenyyden mukanaan tuomat velvoitteet. Myös Euroopan neuvostossa oltiin Haaviston mukaan huolissaan Viron tilanteesta. Derjabinin mukaan tapahtumat osoittivat Venäjän varoittelut Viron EN-jäsenyyssprosessin aikana oikeiksi: Viro tulkitse jäsenyyden

siellä KGB:n päällikön. Ei tosin käy ilmi, mistä päälliköstä oli kyse, sillä KGB lakkautettiin vuonna 1991. Rotkirch Strasbourgista UM:lle 29.6.1993. Jfc:22, TPK III, KA.

²¹⁰ Kionka & Vetik 1999, 44–45; Budryte 2005, 72.

²¹¹ ”Eestis elavad muulased tuli üles äratada senisest tardumusest, panna nad teadvustama oma seisundit välismaalastena ning tegema sellest vastavad järeldused. Letargia asemel tuli neid sundida langetama teadlikku otsust oma suhte kohta Eesti Vabariigiga.” (Käännös kirjoittajan) Laar 2002, 169.

²¹² Smith 2002, 88; Kionka & Vetik 1999, 44–45.

tiukan kansalaisuuspolitiikan ”siunaamiseksi” ja ryhtyi ”syrjiviin lainsäädäntötoimiin” vain kuukausi jäsenyyspäätöksen jälkeen.²¹³

Ulkoministeriöstä lähetettiin Suomen Wienissä sijaitsevalle Etyk-edustustolle lähtökohdat, jotka Suomen tulisi esittää, jos Viron vähemmistötilanteesta syntyisi Etykin virkamieskomiteassa laajempaa keskustelua. Yhtenä lähtökohtana oli, että Suomi ymmärsi tilanteen taustalla olevat historialliset ja demografiset tekijät. Suomi ymmärsi myös, että paikallisvaalilaki ja vireillä ollut ulkomaalaislaki herättivät venäläisten parissa huolta. Asiasta käytävään keskusteluun toivottiin malttia, joustavuutta ja ylilyöntien välttämistä. Viron ja Venäjän välinen syyttelyn kierre olisi katkaistava. Suomen suhtautuminen ulkomaalaislakiin tiivistettiin näin:

”Varsinkin viimeksimainittu lakiesitys herättää kysymyksiä eräiden sen sisältämien säännösten oikeudenmukaisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta. Korostamme lakien säätämisen olevan suvereenin valtion parlamentin kiistämätön oikeus. Olisi kuitenkin toivottavaa, että kansallinen lainsäädäntö yhdessä kansainvälisten sitoumusten kanssa olisi omiaan tukemaan luottamuksen kehittymistä osapuolten välillä.”²¹⁴

Viron ulkomaalaislakiesityksen myötä syntyneitä tilannetta käsiteltiin Etykin virkamieskomiteassa kesäkuun lopussa. Venäjä syytti Viroa mm. ”massiivisista ihmisoikeusrikkomuksista” ja Viro vastasi syytöksiin perustelemalla ulkomaalaislain tarpeellisuutta ja toteamalla, että ”propagandan teon kiireessä Venäjä ei ole ehtinyt lukemaan lakitekstejä”. Myös Suomi osallistui keskusteluun suurlähettiläs René Nybergin puheenvuorolla. Nyberg ei hyväksynyt Venäjän kuvausta Viron tilanteen vakavuudesta ja valitti Viron ja Venäjän välisen keskustelun poleemisuuksi. Hän totesi, että olisi kuitenkin Viron oman edun mukaista, että venäläiset ja muut vähemmistöt saisivat mahdollisimman nopeasti ja laajalti Viron kansalaisuuden lainsäädännön sallimissa puitteissa. Tämä edesauttaisi vähemmistöjen lojaalisuuden syntymistä Viron valtiota kohtaan ja integraatiota virolaiseen yhteiskuntaan. Nybergin mukaan ”Venäjän hallituksen disinformaatiokampanja vahingoittaa viime kädessä juuri niitä venäjänkielisiä, jotka pyrkivät oppimaan viron kielen ja integroitumaan sikäläiseen

²¹³ Päällysahon muistio 23.6.1993. Jfc:22, TPK III, KA.

²¹⁴ Viemerö Etyk-edustustolle 24.6.1993. Jfc:22, TPK III, KA.

yhteiskuntaan.” Venäjän suurlähettiläs Vladimir Šustov kommentoi Nybergin puheenvuoroa toivoen, ”ettei sanaa ’disinformaatio’ käytettäisi sellaisen maan taholta johon Venäjällä on ystävälliset suhteet”.²¹⁵

Presidentti Koivisto ihmetteli Nybergin Venäjään kohdistunutta disinformaationsyytöstä. ”Mitä lienee tämän sanankäytön taustalla”, presidentti pohti. ”Tämän lausuman jälkeen Suomen on puhuttava kovempaa kieltä myös Viron suuntaan”, oli Koiviston johtopäätös. Hän oli ilmeisen harmissaan Nybergin lausunnosta, koska pelkäsi sen lisäävän vastakkainasettelua Venäjän ja Viron – ja nyt myös Venäjän ja Suomen – välillä. ”Nybergin lausuman jälkeen meidän täytyy ilmeisesti varoittaa virolaisia aika kovasanaisesti, mutta ilman julkisuutta, että me olemme molemmat kohta yksin, että enää kukaan ei tue meitä, jos me ajamme tämmöistä konfliktia Venäjän kanssa”, Koivisto jatkoi.²¹⁶

Haavisto kertoi presidentille koittaneensa puhua Viron ulkoministeri Vellisten kanssa Viron ja Venäjän välisestä ristiriidasta. Haaviston vaikutelmaksi jäi, että hänen ei onnistunut saada Vellistelle ”maltillista, rauhallista sanomaa” perille. Koivisto sanoi hänellä olleen vastaavia kokemuksia tapaamisistaan Baltian maissa. Haavisto oli julkisestikin todennut, että Viro menetteli nyt eri tavalla kuin mitä he olivat luvanneet hakiessaan Euroopan neuvoston jäsenyyttä. Koivisto, Haavisto ja ulkoministeriön virkamiesjohto sopivat, että Suomi esittäisi Virolle aikaisempaa korkeammalta virkamiestasolta ”varsin kovan kannanoton” koskien vähemmistötilannetta. Tämän jälkeen voitaisiin sama kanta ilmaista ulkoministeri- ja sitten pääministeritasolla. Myös Koivisto tulisi olemaan yhteydessä presidentti Mereen. Yhtenä syynä kovempaan kielenkäyttöön oli myös Nybergin disinformaatio-lausunto. Koiviston mukaan ulkomaalaislaki itsessään ei antanut aihetta paljon huomauttamiseen, mutta sen soveltaminen varsinkin kuntatasolla antoi.²¹⁷

Koivisto pohti ulkoministeriön johdon kanssa, mitä Kozyrevin kirjeeseen Itämeren valtioiden neuvoston ylimääräisestä ulkoministerikokouksesta pitäisi vastata. ”Jotain pitää tehdä, mutta ei välttämättä venäläisten vaatimalla tavalla Itämeren maiden

²¹⁵ Sareva Wienistä UM:lle 25.6.1993. Kansio 54, MKA, KA.

²¹⁶ Muistio Koiviston, Haaviston ym. tapaamisesta 28.6.1993. Kansio 54, MKA, KA.

²¹⁷ Muistio Koiviston, Haaviston ym. tapaamisesta 28.6.1993. Kansio 54, MKA, KA; Hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kokous 28.6.1993. Kansio 54, MKA, KA.

neuvoston kautta, vaikka me emme sitäkään ajatusta torju”, Koivisto pohti.²¹⁸ Haavisto lähetti vastauskirjeen kesäkuun lopussa. Siinä todettiin, että Suomi selvittää mahdollisuutta Itämeren maiden neuvoston ylimääräiseen ulkoministerikokoukseen puheenjohtajamaiden, Viron ja Puolan kanssa. Haavisto kirjoitti Suomen ymmärtävän sekä venäläisvähemmistön huolen että Viron päätösten taustalla olevat historialliset ja demografiset tekijät. Suomen mukaan Etyk oli hyvä foorumi kysymyksen käsittelylle, ja Haavisto viittasi suurlähettiläs Törnuddin johtaman Etykin Viro-mission sekä Etykin vähemmistöasiamies Max van der Stoelin Viron ja Venäjän-vierailujen hyödyllisyyteen. Lopuksi Haavisto kirjoitti Suomen toivovan, että Viron ja Venäjän välille syntyisi hyvän naapuruuden suhteet, mikä vaikuttaisi positiivisesti koko alueen vakauteen. Tätä tavoitetta edistäisi avoin vuoropuhelu ja Etykin periaatteiden noudattaminen.²¹⁹

Viron Helsingin-suurlähettiläs Jaak Jõerüüt kävi tapaamassa ulkoministeriön toimistopäällikkö Harry Heleniusta kesäkuun lopulla. Helenius esitti osastopäällikkö Jaakko Laajavan ohjeiden mukaisesti muutamia huomioita Viron viimeaikaisista toimista vähemmistöjen osalta. Helenius totesi, että Viron hyväksymä paikallisvaalilaki, joka ei sallinut ei-kansalaisten asettua ehdolle, ei vastannut niitä signaaleja, joita Viro oli antanut hakiessaan Euroopan neuvoston jäsenyyttä. Saattoi jäädä yleisvaikutelma, että Venäjä ei ollut aivan väärässä argumentoidessaan, että Viro kiristäisi vähemmistöpolitiikkaansa heti päästyään Euroopan neuvoston jäseneksi. ”Viron muilta mailta saama ehdoton tuki voi tulevaisuudessa muuttua valikoivammaksi, joka varmaankaan ei olisi Virolle yhtä myönteistä”, Helenius varoitti. Ulkomaalaislaista Helenius mainitsi, että se olisi voitu hoitaa joustavammin, esimerkiksi viemällä se jo etukäteen kansainväliseen käsittelyyn. Nyt näin oli käynytkin, mutta asiaa ei enää ollut mahdollista käsitellä rakentavassa hengessä. ”Viron lainsäädäntö on luonnollisesti sen sisäinen asia, mutta eräillä laeilla on suuret ulkopoliittiset implikaatiot”, Helenius sanoi. Jõerüüt myönsi, että asiassa olisi voitu toimia paremmin. Hän totesi hallituksen esityksen paikallisvaalilaista sisältäneen ei-kansalaisten vaalioikeuden, mutta tämä poistettiin *Riigikogun* käsittelyssä. Jõerüütin mukaan tulos oli osittain seurausta hallituksen kokemattomuudesta. Hän sanoi, että Viro käsittelee näitä asioita mieluiten Euroopan neuvostossa tai Etykissä, mutta Itämeren valtioiden neuvosto ei luonnistunut tarkoitukseen yhtä hyvin. Helenius kertoi Suomen kannan olevan samansuuntainen, mutta Suomi ei sulkisi pois viimeksi mainittuakaan.²²⁰

²¹⁸ Muistio Koiviston, Haaviston ym. tapaamisesta 28.6.1993. Kansio 54, MKA, KA.

²¹⁹ Haavisto Kozyreville (päiväämätön). Jfc:22, TPK III, KA.

²²⁰ Heleniuksen muistio 30.6.1993. 18.41 VIR, UM.

7. heinäkuuta presidentti Meri piti ulkomaalaislakiesityksen synnyttämästä tilanteesta televisiopuheen, jossa hän piti uutta lakiesitystä ”epämiellyttävänä asiakirjana”. Meri kertoi kansalaisille lähettäneensä lain asiantuntijatarkastukseen sekä Etykiin että Euroopan neuvostoon, koska hän oli alkanut ”vakavasti epäillä onnistuuko minun vakuuttaa *Riigikogu* siitä, että tuo laki on puutteellinen ja eri linjalla kuin ne kansainväliset sopimukset, joihin Viron tasavalta on liittynyt.” Hän myös viittasi lupauksiin, jotka hän oli antanut presidentiksi tullessaan: hän lupasi viedä Viron takaisin Eurooppaan ja olla oikeudenmukainen presidentti kaikille, myös ei-kansalaisille. Meri vakuutti, että Viro on oikeusvaltio.²²¹

Ihmisoikeustutkija Anna-Carin Öst pitää ulkomaalaislakia esimerkkinä laista, jonka säätämiseen virolaispoliitikot sovelsivat ”odotetaan ja katsotaan miten ympäristö reagoi” -mentaliteettia. Ulkomaalaislain ongelmia on selitetty ”huonolla valmistelulla”, mutta David J. Smith puolestaan katsoo, että sen monitulkintaisuus näyttää täysin laskelmoidulta. Epämääräisten sanamuotojen tarkoituksena oli tyydyttää länsimaisia järjestöjä ja samanaikaisesti mahdollistaa lain tiukka soveltaminen paikallisella tasolla. Smith pitää selvänä, että radikaaleille nationalisteille muukalaislaki oli keino lisätä ei-kansalaisten painetta ”kotiuttaa” itsensä Venäjälle. Eläkkeellä olevien neuvostosotilaiden ja heidän perheidensä osalta tämä pyrkimys oli erityisen selvä, sillä lain mukaan oleskelulupaa ei myönnettäisi ei-kansalaisille, jotka olivat palvelleet vieraan valtion asevoimissa. Sama koski heidän perheenjäseniään.²²²

Merkittävästi muutettu versio ulkomaalaislaista hyväksyttiin 8. heinäkuuta. Oleskelu- ja työluvut taattiin lopulta kaikille, jotka olivat tulleet maahan ennen 1.7.1990. Ne, joiden hakemukset hylättiin, saivat oikeuden valittaa päätöksestä. Viron hallitus hyväksyi lähes kaikki Etykin ja Euroopan neuvoston esittämät muutokset lakiin. Ainoa, johon ei suostuttu, oli oleskelulupien myöntäminen sotilaseläkeläisille ja heidän perheilleen.²²³

Venäjän ulkoministeriön Eurooppa II -osaston²²⁴ päällikön sijainen Aleksandr Udaltsov kävi tapaamassa ulkoministeriön poliittisen osaston apulaisosastopäällikkö Markus Lyraa Helsingissä ulkomaalaislain hyväksymisen jälkeen. Udaltsov otti puheeksi Viron ja

²²¹ Meri 1995, 47.

²²² Smith 2002, 87–88; Öst 1994, 38–39.

²²³ Budryte 2005, 72; Smith 2002, 89.

²²⁴ Venäjän suhteista mm. Pohjoismaihin ja Baltian maihin vastaava osasto.

Venäjän välisen kiristyneen tilanteen ja syytti kireydestä Viroa, joka oli säätänyt kiistanalaisia venäläistä vähemmistöä koskevia lakeja. Lyra puolusti Viroa todeten, että Suomen näkemyksen mukaan Viron valtionkieli on viro, ja sen kansalaisuus- ja ulkomaalaislainsäädäntö on periaatteessa monia Länsi-Euroopan maita vapaamielisempi. Toisaalta hän myös hieman kritisoi Viroa: ”Ymmärrämme vähemmistöjen ongelmia, mutta samalla ymmärrämme myös virolaisten psykologista vaikeutta suhtautua syntyneeseen tilanteeseen järkevästi.”²²⁵

Presidentti Koivisto kirjoitti muistelmissaan olleensa kesällä 1993 huolissaan Viron ja Venäjän kireistä suhteista ja siitä, miten Suomen näkemyksiä kuunneltiin Virossa. ”Keskusteluissamme virolaisten kanssa olimme huomanneet, etteivät he kovin halukkaasti ottaneet esittämiämme näkökohtia huomioon”, presidentti kirjoitti. Näistä syistä Koivisto koki tarpeelliseksi tavata presidentti Meren. Meri oli tulossa lomalle Suomeen, ja Koivisto pyysi tätä samalla käymään tapaamassa häntä.²²⁶ Tapaamisessaan presidentit keskustelivat Viron tilanteesta ja esille nousi Viron ulkomaalaislakiesityksen synnyttämä poliittinen myrsky. Koivisto analysoi tilannetta Merelle:

”Viron hallitus kärsi tappioita sillä tavalla, että Venäjä on saanut tilaisuuden esiintyä Viron venäläisten puolestapuhujana ja suojana. Se solidaarisuus Viron suuntaan, jota venäläiset ovat osoittaneet kaikissa Baltian maissa kriisitilanteissa, joutui tässä kärsimään. Ja se että Viro sai lännestä kritiikkiä lainsäädännöllensä, myös heikensi hallituksen asemaa ja vaikeutti välejä tai vähensi venäläisen kansanosan solidaarisuutta. Tätä taustaa vasten, onko mahdollista, että Virossa syntyisi virolaisten ja Virossa asuvien venäläisten kanssa semmoinen yhteisymmärrys, joka olisi pohjana laajemmille keskusteluille? Ettei käy niin päin, että Virossa asuvien venäläisten asema määritellään ensi sijassa kansainvälisissä neuvotteluissa.”²²⁷

Koivisto kehotti Merta panostamaan siihen, että venäläisiin liittyvä problematiikka ratkaistaisiin ensisijaisesti Viron sisällä, eikä ongelmia päästettäisi jatkossa eskaloitumaan siten, että ne vaativat kansainvälistä väliintuloa.

²²⁵ Ylävuon muistio 20.7.1993. Kansio 55, MKA, KA.

²²⁶ Koivisto 2017, 605–606.

²²⁷ Muistio Koiviston ja Meren keskustelusta 21.7.1993. Kansio 55, MKA, KA.

Suomalaisdiplomaatit ovat jälkikäteen kuvanneet Koiviston ja Meren välistä suhdetta vaikeaksi. Esimerkiksi Blomberg kirjoittaa, että ”[Koiviston] ja balttijohtajien maailmat olivat erilaisia”²²⁸. Myös 1990-luvun alussa Suomen Tallinnan-suurlähetystön lähetystöneuvoksena toiminut Markus Koivisto on tehnyt saman havainnon ja muistelmissaan kirjoittanut presidenttien suhteesta näin:

*”Tuntui siltä, että presidentit Koivisto ja Meri eivät kerta kaikkiaan olleet samalla aaltopituudella. Tämä johtui kenties siitä, että nämä miehet elivät tyystin eri maailmoissa, sellaisissa historiallisissa realiteeteissa, jotka eivät kohdanneet.”*²²⁹

3.5 Suomen linja: rakentavuuden ja maltin korostamista

Ulkoministeri Heikki Haaviston vastauksessa erääseen kansanedustajan kirjalliseen kysymykseen, jossa kyseenalaistettiin Suomen antama apu Viron venäläisten kielenopetukselle, todettiin lopussa:

*”Hallituksen käsityksen mukaan Viron väestönsien välisen kanssakäymisen edistäminen ja ristiriitoja aiheuttavien tekijöiden vähentäminen on Suomen yleisten etujen kannalta tärkeää toimintaa. Suomi haluaa tukea rakentavan ilmapiirin kehittymistä lähialueillaan.”*²³⁰

Suomen toiminta Viron venäläisiä koskevassa kiistassa Viron ja Venäjän välillä vaikuttaa johdonmukaiselta. Juuri Haaviston mainitsemat ristiriitojen vähentäminen ja rakentavan ilmapiirin kehittyminen näyttävät olleen toiminnan keskeisiä tavoitteita. Vaikka Suomi olisi toivonut, että Viro voisi ratkaista vähemmistöihin liittyvät ongelmansa kansallisesti tai kahdenvälisesti Venäjän kanssa, se hyväksyi, että ongelmat väistämättä kansainvälistyivät. Kun näin tapahtui, Suomi peräänkuulutti riippumattomien kansainvälisten asiantuntijoiden työn kunnioittamista ja vetosi heidän havaintoihinsa.

²²⁸ Blomberg 2011, 650.

²²⁹ Koivisto 2004, 103.

²³⁰ Ulkoministerin vastaus 26.7.1993. 13.60 Baltia, UM.

Venäjä käytti jatkuvasti kovaa retoriikkaa ja aktiivista diplomatiiaa Viron venäläisten tilanteen pitämiseksi kansainvälisellä agendalla. Suomi kyllä kuunteli Venäjän edustajien esittämiä huolia ja pyrki suhtautumaan niihin ymmärryksellä, mutta piti monia Venäjän lausuntoja ja toimia selvästi ylimitoitettuina. Suomi ei esimerkiksi hyväksynyt ”etninen puhdistus” -termin käyttöä Viron tilanteesta²³¹. Osa Venäjän edustajien puheista tunnustettiin suurvaltapolitiikaksi ja propagandaksi. ”Venäläinen propagandakoneisto on voimakas ja yksipuolisuuden vaara ilmeinen”, ulkoasiainsihteri Kirsti Päällysaho kirjoitti muistiossaan²³².

Viroon Suomi suhtautui pääosin tuella ja ymmärryksellä. Suomi saattoi perustella tukeaan sillä, että Viron säännökset ja käytäntö eivät vähemmistöasioissa juuri poikenneet kansainvälisistä normeista²³³. Suomi tunnisti Viron aseman haavoittuvana, pienenä, nuorena ja valtavan naapurinsa painostuksen alaisena valtiona. Esimerkiksi Viron ratkaisua soveltaa vuoden 1938 kansalaisuuslakia Suomi ei juuri kritisoinut, vaan osoitti tyytyväisyyttä, että vaikeaan pulmaan oli löydetty ratkaisu. Suomi myös tuki aktiivisesti Viron jäsenyyttä Euroopan neuvostossa. Viron ulkomaalaislaki ja paikallisvaalilaki olivat harvoja konkreettisia esimerkkejä tapauksista, joissa Suomi kritisoi Viroa. Tällöinkin Suomi korosti, että Virolla oli suvereenina valtiona oikeus päättää omasta lainsäädännöstään.

Vaikka Suomi useimmiten tuki Viroa sen pyrkimyksissä, Suomi ei aina ollut Viron kanssa samaa mieltä siitä, millä keinoin Viro parhaiten saavuttaisi tavoitteensa. Lisäksi Virolla oli eri prioriteetit kuin Suomella. Suomen näkökulmasta Viron johtajat haikailivat liiankin kapeakatseisesti virolaista kansallisvaltiota. Viron hallitus korosti kyllä kunnioittavansa venäläisten oikeuksia, mutta teki selväksi, että venäläisten aseman kehitys tapahtuisi Viron kansallisvaltion ehdoilla. Etusijalla oli virolaisten oikeutettuna pidetty kaipuu saada oma valtionsa takaisin, ja venäläisten oikeudet olivat toissijaisia. Presidentti Koivisto ei pitänyt tällaista suhtautumista viisaana:

”[Viron pääministeri Laar ja ulkoministeri Velliste] molemmat esitti kyllä vähän semmoisia liian kiihkeitä kantoja venäläiskysymyksessä. – – Vaikeus Virossa tuntuu olevan päättää, kummasta päästä heidän pitäisi lähteä.

²³¹ Heiskanen Wienistä UM:lle 10.6.1993. Jfc:22, TPK III, KA.

²³² Päällysalahon muistio 26.8.1993. 13.60 Baltia, UM.

²³³ Blomberg 2011, 577.

Olisiko se monikansallinen valtio. He vain ovat haikailleet sitä virolaiskansallista valtiota. Minäkin kerroin kummallekin sitä, että kuinka hyviä kansalaisia venäläisistä Suomessa tuli yhdessä tai kahdessa sukupolvessa.”²³⁴

René Nyberg, Suomen pysyvä edustaja Etykissä, analysoi Viron tilannetta kansainvälisestä näkökulmasta samassa hengessä kuin Koivisto:

”Viron visio yhteiskunnastaan poikkeaa diametraalisesti EU:n ja myös Suomen käsityksistä siitä, miten Venäjän ja venäläisten kanssa tulee yrittää elää. Viron osoittama kovuus ei ole suomalaisille tuntematonta; oikein kanavoituna se epäilemättä on myös Viron voima. – – Mutta voima ilman viisautta tai edes taktista joustoa ja oveluutta ei voi pitkän päälle johtaa toivottuun tulokseen. Ainakin virolaisten täytyisi ymmärtää, ettei maailmasta löydy kovin montaa Viron ystävää tai edes Virosta kiinnostunutta valtiota.”²³⁵

Suomalaiset kritisoivat Viron kovuutta ja ehdottomuutta suhteessa Venäjään ja venäläisiin ja kehottivat integroimaan venäläisen väestön osaksi Viron yhteiskuntaa. Suomelle oli ylipäättään tärkeää, että eri väestöryhmien odotukset otettiin huomioon vähemmistökysemyksiä ratkaistaessa²³⁶. Virolaisten ehdottomuus ja joustamattomuus oli Suomen Venäjä-politiikalle täysin vierasta, puhumattakaan kylmän sodan aikaisesta YYA-sopimukseen perustuneesta idänpolitiikasta. Vaikka Viron asian oikeutusta ei kyseenalaistettu, Viron linja oli suomalaisnäkökulmasta katsottuna sellainen, joka ei voisi tuoda muilta mailta Viron kipeästi tarvitsemaa tukea. Suomalaisten mielestä virolaisten suhtautuminen Venäjään ja venäläisiin ei ollut riittävän realistinen.

²³⁴ Muistio Koiviston, Väyrysen ym. tapaamisesta 30.11.1992. Kansio 52, MKA, KA.

²³⁵ Nyberg Budapestista Haavistolle 11.10.1994. Jfc:3, TPK IV, KA.

²³⁶ Blomberg 2011, 634.

4 Suomen kehotukset ratkaista rajakiista kompromissilla ja joustavuudella

4.1 Rajakiistan historiallinen tausta

Viron ja Venäjän välinen kiista maiden välisestä rajasta oli periaatteellinen ja vähintään yhtä vaikea ratkaista poliittisesti kuin joukkojen vetäytymiseen ja venäläisvähemmistöön liittyvät kysymykset. Aivan kuten muissakin kiistakysymyksissä, rajakeskustelujakin monimutkaistivat osapuolten yhteen sovittamattomat historialliset narratiivit. Kiistan keskiössä oli Viron kannalta tärkeä Tarton rauhansopimus vuodelta 1920, joka päätti Viron ja Neuvosto-Venäjän välillä käydyn Viron vapaussodan. Tarton rauhassa Neuvosto-Venäjä tunnusti Viron itsenäisyyden, ja maiden välisestä rajasta sovittiin. Narvajoen itäpuolinen kaistale ja Petserinmaa, jotka olivat 1990-luvulla rajakiistan kohteina, jäivät Tarton rauhassa osaksi Viroa.²³⁷

Narvajoen alueen asukkaat ovat perinteisesti olleet suomalais-ugrilaisiin kansoihin kuuluvia inkeriläisiä ja vatjalaisia. Alue on vuosisatojen saatossa kuulunut vuoron perään Ruotsille ja Venäjälle. Kulttuurisesti alueen inkeriläiset ja vatjalaiset olivat lähellä venäläisiä, koska he olivat olleet ortodokseja 1100-luvulta lähtien. Ortodoksit karkotettiin 1600-luvun alussa alkaneen Ruotsin vallan alla, ja silloin alueelle muutti luterilaisia suomalaisia Karjalankannakselta ja Savosta. Venäjän vallan alla suomalais-ugrilaisia kansoja venäläistettiin 1700-luvulta alkaen, ja prosessi kiihtyi 1800-luvun toisella puoliskolla. Myös Petserinmaa oli pitkälti suomalais-ugrilaisten kansojen asuttama. Asukkaat olivat setuja, etnisiä virolaisia ja uskonnoltaan ortodokseja. Sekä Narvajoen alueen että Petserinmaan asukkaat halusivat liittyä itsenäistyvään Viron tasavaltaan vuosina 1917–1918.²³⁸

Tarton rauhassa sovittu Viron ja Neuvosto-Venäjän välinen raja ei täysin vastannut etnisiä rajoja, vaan se piirrettiin 31.12.1919 vallinneen Viron vapaussodan rintamalinjan mukaisesti. Venäjä oli heikko ja se kärsi lokakuun vallankumouksen ja ensimmäisen maailmansodan seurauksista. Viro käytti tätä tilannetta hyväkseen. Olosuhteet, joissa rajasopimus syntyi, olivat epäilemättä yksi syy siihen, miksi Neuvosto-Venäjän johtajat pitivät rauhansopimusta ja alueluovutuksia Virolle väliaikaisina. Puheessaan

²³⁷ Jääts 1995, 191; Mole 2012, 128.

²³⁸ Jääts 1995, 188–190; Levinsson 2006, 101.

tammikuussa 1920 Neuvosto-Venäjän johtaja Vladimir Lenin ennusti nopeaa vallanvaihdosta Viroon ja Venäjälle suotuisampaa sopimusta. Vuonna 1934 kolme neljäsosaa Narvajoen alueen asukkaista oli venäläisiä, loput virolaisia, inkerinsuomalaisia ja ortodoksisia inkeriläisiä. Kaksi kolmasosaa Petserinmaan asukkaista oli venäläisiä, loput setuja.²³⁹

Toisen maailmansodan itärintaman tilanteen käännyttyä ratkaisevasti Neuvostoliiton hyväksi kesällä 1944 Viron sosialistisen neuvostotasavallan korkeimman neuvoston puhemiehistö, joka oli Moskovan nimittämä, lähetti Moskovaan vetoimuksen, että yhdeksän yhdestätoista Petserinmaan piirikunnasta liitettäisiin Venäjän sosialistiseen neuvostotasavaltaan. Vetoimuksessa viitattiin paikallisten asukkaiden toistuviin pyyntöihin. Ei kuitenkaan ole tietoa siitä, että tällaisia pyyntöjä olisi todellisuudessa koskaan esitetty, ja viimeaikainen Neuvostoliiton arkistojen tutkimus on osoittanut, että erityisesti Petserinmaan setut olisivat halunneet jäädä osaksi Viroa²⁴⁰. Piirikunnat liitettiin Venäjään vetoomusta seuraavana päivänä. Kaikki tämä tapahtui jo ennen kuin Puna-armeija oli miehittänyt Tallinnan syyskuussa. Myöhemmin rajaa tarkennettiin, ja lopulta Venäjään liitettiin alue, jossa asui 41 000 ihmistä. Näistä setuja oli 6 000. Vastaavalla tavalla marras-joulukuussa 1944 Narvajoen itäpuolinen kaistale liitettiin Venäjään vetoimuksen seurauksena. Viron ja Venäjän neuvostotasavaltojen raja vahvistettiin Viron neuvostotasavallan korkeimman neuvoston puhemiehistön asetuksella syksyllä 1946. Viro menetti noin viisi prosenttia sen sotaa edeltäneestä alueestaan ja kuusi prosenttia väestöstään. Oletettavasti Neuvostoliitto kiirehti rajamuutosten tekemisessä siksi, että se pelkäsi Baltian maiden itsenäisyysvaatimuksia ja länsimaiden mahdollista vastustusta Baltian maiden miehitykseen ja halusi taata itselleen vähintään pienet mutta strategisesti tärkeät raja-alueet.²⁴¹

Neuvostotasavaltojen väliset rajat eivät olleet luonteeltaan samanlaisia kuin kansainväliset valtioiden rajat. Venäjän ja Vironkin neuvostotasavaltojen välinen raja oli ”hallinnollinen raja”, jolla ei ollut mitään käytännöllistä poliittista, taloudellista tai maantieteellistä merkitystä. Teoriassa tasavallat saivat autonomisen aseman omine perustuslakeineen, korkeimpine oikeuksineen ja hallintoelimineen, ja teoriassa tasavallat saivat myös oikeuden erota Neuvostoliitossa. Teoria ei kuitenkaan vastannut käytäntöä.

²³⁹ Jääts 1995, 191–192; Mole 2012, 129.

²⁴⁰ Mole 2012, 129.

²⁴¹ Jääts 1995, 192–193; Levinsson 2006, 101.

Käytännössä tasavallat eivät olleet tasa-arvoisia eivätkä autonomisia, eikä niillä ollut mahdollisuutta erota Neuvostoliitosta. Kaikki valta oli keskittynyt Moskovaan.²⁴²

Toisen maailmansodan aikana Narvajoen alueen inkerinsuomalaiset evakuoitiin Suomeen ja Petserinmaan setut muualle Viroon. Kumpikaan ryhmä ei palannut kotiseudulleen sodan jälkeen, vaan alueet venäläistyivät tultuaan osaksi Neuvosto-Venäjää. 1990-luvun alussa vain kolmannes Petserinmaan asukkaista oli virolaisia, loput venäläisiä. Narvajoen alueella venäläisten osuus oli vielä suurempi.²⁴³

Uudelleenitsenäistymisen jälkeen Viro julisti kaikki Viron sosialistisen neuvostotasavallan korkeimman neuvoston rajaa koskevat asetukset laittomiksi ja Tarton rauhansopimuksen sekä kansainvälisen lain vastaisiksi. Viro siis vaati menetettyjen alueiden palauttamista. Vaatimus esitettiin vastoin länsimaiden hallitusten voimakkaita kehotuksia. Knudsen ja Jones ovat todenneet, että vaatimus oli täysin ymmärrettävä Viron ensimmäisen itsenäisyyden vahvistaneen Tarton rauhansopimuksen näkökulmasta, mutta se oli poliittisesti tahditon ja aiheutti turhaa ärtymystä Moskovassa. Pian kuitenkin päätettiin, että valtion rajoista sovittaisiin Viron ja Venäjän välisissä neuvotteluissa. Virolle kaiken lähtökohta oli se, että vuonna 1991 itsenäistynyt Viron tasavalta oli sama valtio kuin se, joka kesällä 1940 miehitetiin. Vuonna 1991 oli siis kyse uudelleenitsenäistymisestä. Vuoden 1992 uuteen Viron perustuslakiin kirjattiin tämän valtiollisen jatkuvuuden periaatteen mukaisesti, että Viron tasavallan maarajat vastaavat Tarton rauhansopimuksen rajoja. Siten toisen maailmansodan jälkeiset rajamuutokset katsottiin laittomiksi. Perustuslain kirjauksen takia Venäjä syytti Viroa Venäjän vastaisesta aluevaatimuksesta. Venäjä ei hyväksynyt Viron tulkintaa Tarton rauhansopimuksen voimassaolosta osin siksi, että se ei halunnut luoda ennakkotapausta. Vuoden 1991 alussa entisen Neuvostoliiton alueella oli 170 aktiivista etnisalueellista kiistaa, joista 73 koski Venäjän maarajoja. Epävakaassa tilanteessa Venäjällä pelättiin, että rajamuutosvaatimuksia voisi tulla muistakin entisistä neuvostotasavalloista.²⁴⁴

Venäjän näkemys historiasta oli päinvastainen kuin Virolla. Venäjä oli presidentti Jeltsiniä myöten sitä mieltä, että Viron valtaus kesäkuussa 1940 ei ollut laiton miehitys, vaan perustui hyväksyntään. Tässä kohtaa sotaa edeltävä Viron tasavalta lakkasi siis

²⁴² Levinsson 2006, 102.

²⁴³ Jääts 1995, 194–195.

²⁴⁴ Smith 2002, 159; Jääts 1995, 195; Knudsen & Jones 2007, 34; Blomberg 2011, 631; Levinsson 2006, 103.

olemasta, ja kaikki Viron tekemät sopimukset menettivät merkityksensä. Näin vuonna 1991 itsenäistynyt Viron tasavalta oli Venäjän näkemyksen mukaan uusi valtio. Venäjän kanta vastasi neuvostovallan linjaa.²⁴⁵ Rajakiistassa ei siis ollut kyse vain maa-alueista tai rajasta itsessään vaan myös Viron valtiollisen jatkuvuuden periaatteesta.

Viron tasavalta ja Venäjän federaatio solmivat diplomaattisuhteet lokakuussa 1991. Samalla maat sopivat rajojen säilyttämisestä ennallaan, kunnes maiden välillä saataisiin aikaan rajasopimus.²⁴⁶ Neuvottelut rajasopimuksesta aloitettiin keväällä 1992²⁴⁷, mutta ne etenivät hitaasti, ja keskustelu rajasta oli vuosina 1991–1993 vähäistä verrattuna venäläisjoukoista ja Viron venäläisvähemmistöstä käytyyn keskusteluun. Rajakysymys oli näinä vuosina taka-alalla, akuutimpien kysymysten varjossa. Rajasopimuksesta ei siis aluksi aktiivisesti neuvoteltu. Arkistoaineistosta käy ilmi, että rajakysymys tuli kunnolla Viron agendalle vasta vuonna 1994, kun joukkojen vetäytymisessä lähestyttiin ratkaisua. Silloin Suomenkin oli otettava kysymyksen kantaa.

4.2 Suomen toivoma ratkaisu: jatkuvuuden tunnustaminen ja neuvostoajan raja

Länsimaiden muodostaman Baltian tilannetta käsittelevän Tukholman *ad hoc* -ryhmän kokouksessa lokakuussa 1992 Suomi sopi yhdessä muiden osallistujamaiden kanssa yhteisestä kannasta Viron ja Venäjän väliseen rajakiistaan. Osallistujamaat sopivat, että ne eivät tukisi politiikkaa, joka todennäköisesti johtaisi Baltian maat uuteen vastakkainasetteluun Venäjän kanssa. Tästä lähtökohdasta käsin länsimaat eivät pitäneet vuotta 1940 edeltäneen tilanteen palauttamista toteuttamiskelpoisena tai realistisena, tarkoittaen muun muassa rajamuutoksia. Osallistujamaiden mielestä Baltian maiden oli syytä kehittää perusta rauhanomaiselle rinnakkaiselolle Venäjän kanssa.²⁴⁸ Tukholman ryhmän kokous oli nähtävästi ensimmäinen kerta, kun ulkoministeriössä määriteltiin Suomen kantaa rajakiistaan.

Toukokuussa 1993 Viron ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Toivo Kloor sanoi suurlähettiläs Kaurinkoskelle, että jos Venäjä tunnustaisi Tarton rauhan, Viro voisi sen jälkeen luopua vaatimuksestaan palauttaa rauhansopimuksen mukaiset rajat. Kloorin

²⁴⁵ Smith 2002, 159.

²⁴⁶ Karinen Moskovasta UM:lle 1.11.1991. 13.60 Baltia, UM.

²⁴⁷ Blomberg 2011, 631.

²⁴⁸ Heleniuksen lähete 29.10.1992. Jfc:19, TPK III, KA.

mukaan tällainen ratkaisu edellytti kuitenkin jonkin kolmannen valtion välitystä ja hän tiedusteli Suomen halukkuutta välitykseen. Kaurinkoski lupasi lähettää tiedustelun eteenpäin.²⁴⁹ Rajakysymys olikin pienessä mittakaavassa esillä keväällä 1994, kun Suomi pyrki hyvillä palveluksillaan edistämään Viron ja Venäjän välisiä jumiutuneita neuvotteluita liittyen ensisijaisesti joukkojen vetäytymiseen. Suomen edustajat tiedustelivat venäläisiltä, olisiko Klaarin ehdottama ratkaisumalli heidän hyväksyttävissään. Apulaisosastopäällikkö Markus Lyran mukaan ”venäläisten kanta ei ole ollut täysin torjuva”.²⁵⁰

Suomen Etyk-edustaja René Nyberg piti alustuksen Suomen, Viron ja Venäjän tilanteesta ulkoministeriön edustustonpääällikkökokouksessa elokuussa 1993. Viron ja Venäjän rajakiistaa Nyberg arvioi näin:

*”Viron vaatimus Tarton rauhan rajojen palauttamisesta (Viron Inkeri ja Setumaa eli Petseri) perustuu juridisesti moitteettomaan kantaan, että Tarton rauhansopimus on Viron ja Venäjän suhteiden oikeudellinen perusta. Viron näkemys on ymmärrettävä, mutta vaikka Tarton rauhan rajat on kirjattu Viron perustuslakiin on rajoista puhuminen paitsi epärealistista myös legalistista.”*²⁵¹

Suomen edustajat eivät 1990-luvun alkuvuosina missään vaiheessa ilmaisseet Virolle tukea Tarton rauhansopimuksen mukaisten rajojen palauttamispyrkimyksiin. Nybergin luonnehdinta, jonka mukaan rajoista puhuminen oli ”paitsi epärealistista myös legalistista” näyttää vastanneen koko ulkoministeriön virkamieskunnan sekä poliittisen johdon näkemystä. Tästä huolimatta Suomi osoitti kuitenkin huomattavaa ymmärrystä Viron vetoomuksille Tarton rauhansopimuksen ja siihen pohjautuvan Viron valtiollisen jatkuvuuden tunnustamiseksi.

Huhtikuussa 1994 ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Jaakko Laajava esitti suomalaisnäkemysistä kiinnostuneelle Norjan suurlähettiläs Kjell Rasmussenille arvioita rajakysymyksestä. Laajava katsoi, että kun rajasta aikanaan sovitaan, Viron oli saatava sopimustekstiin maininta Tarton rauhansopimuksesta, ”koska Tarton rauha on

²⁴⁹ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 26.5.1993. Tallinna, R-sarja 1993, huhtikuu–heinäkuu, UM.

²⁵⁰ Lyra Tallinnasta UM:lle 22.4.1994. 13.60 Baltia, UM.

²⁵¹ Nybergin alustus 25.8.1993. 13.60 Baltia, UM.

käytännössä ainoa dokumentti, johon virolaiset voivat kansallisen olemassaolonsa nojata”. Laajava arveli, että virolaiset ovat lopulta valmiita hyväksymään neuvostoaikaisen rajan. Hän uskoi Venäjän vastahakoisuuden johtuvan siitä, että Tarton rauhan hyväksyminen olisi tarkoittanut Viron neuvostomiehityksen laittomuuden tunnustamista, mikä puolestaan olisi voinut saada aikaan kompensatiovaatimuksia neuvostoajan vahingoista ja kärsimyksistä Virosta ja muista entisistä neuvostotasavalloista.²⁵²

Laajavan käsitys siitä, että Viro olisi lopulta valmis hyväksymään neuvostoaikaisen rajan, vastasi suurlähettiläs Kaurinkosken arviota. Kaurinkoski arvioi, että Viron hallitus ei tosiasiallisesti ollut kiinnostunut ainakaan Narvajoen takaisista venäläisalueista, mutta ei voinut sisäpoliittisista syistä perääntyäkään vaatimuksestaan Tarton rauhan rajaan. Viron hallituksen halukkuutta palauttaa vanhat rajat vähensi tieto siitä, että kiistanalaisten alueiden väestö oli pääosin venäläistä. Jo joulukuussa 1991 virolainen diplomaattilähde oli sanonut Kaurinkoskelle rajakysymykseen viitaten suoraan, että ”Viro ei halua lisää venäläisväestöä”.²⁵³

Apulaisosastopäällikkö Lyra kertoi Viron ulkoministeri Luikille ja alivaltiosihteeri Raul Mälkille arvionsa, että Viro ei tulisi voittamaan, jos se veisi rajakiistan Haagiin kansainvälisen tuomioistuimen ratkaistavaksi. Lyra muistutti, että yleisesti hyväksytty kansainvälisen oikeuden periaate oli vallitsevan rajan säilyttäminen. Lyran mukaan virolaiset tuntuivat ymmärtävän tämän.²⁵⁴

Keskusteluissaan Venäjän ulkoministeriössä toukokuussa osastopäällikkö Laajava puolusti Viron näkökulmaa. Hänen mukaansa Viron toiveita ei ”ehkä ole oikein kutsua imperialistiseksi aluevaatimukseksi”. Olennaista oli Viron valtion jatkuvuus vuodesta 1920. Laajavan mielestä yhteistyön löytyminen rajakysymyksessä ei ollut täysin mahdotonta. Venäjän ulkoministeriön apulaisosastopäällikkö Aleksandr Udaltsov piti Tarton rauhaa keskeisimpänä ongelmana Venäjän kannalta. Hänen mukaansa vallitsevakin raja oli kompromissi, ja jos olisi noudatettu historiallista oikeudenmukaisuutta, itse asiassa Viron olisi tullut luovuttaa Venäjälle joitakin alueita.

²⁵² Teckenbergin muistio 11.4.1994. 13.60 Baltia, UM.

²⁵³ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 14.2.1994. 13.60 Baltia, UM; Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 16.12.1991. 13.60 Baltia, UM.

²⁵⁴ Lyra Tallinnasta UM:lle 22.4.1994. 13.60 Baltia, UM.

Udaltsov valitti: ”Venäjän katsotaan olevan imperialisti, jos se vaatii Virolta alueita. Jos Viro vaatii, on kyse valtion jatkuvuudesta.” Keskustelumuistiosta ei käy ilmi, vastasiko Laajava tähän.²⁵⁵

Rajakysymys tuli pienessä mittakaavassa esiin presidentti Ahtisaaren Moskovan-vierailulla toukokuun loppupuolella. Ahtisaari tapasi federaationeuvoston eli Venäjän parlamentin ylähuoneen puhemiehen V. N. Viktorovin sekä ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajan Vladimir Podoprigan. Podoprigan vertasi keskenään Venäjän käymiä rajaneuvotteluja Viron ja vastaavassa tilanteessa olleen Latvian kanssa. Latvian kanssa neuvottelut olivat hänen mukaansa sujuneet hyvin, ”mitä ei voida sanoa neuvotteluista Viron kanssa”. Neuvotteluprosessi ei hänen mukaansa edistynyt Virossa havaittujen ihmisoikeusrikkomusten takia. Podoprigan totesi, että Virossa kuunnellaan tarkasti, mitä naapurimaa Suomi sanoo. Tämänkään keskustelun muistiosta ei käy ilmi, vastasiko Ahtisaari Podoprigan näkemysnäkökulmasta.²⁵⁶

Heti Moskovan-vierailunsa jälkeen Ahtisaari vieraili Tallinnassa. Hänen Viron-vierailuaan varten laaditussa puheenvuoroluonnoksessa Suomen kanta rajakysymykseen tiivistettiin seuraavasti:

”Rajakysymykset on viisainta sopia kahdenvälisesti siltä pohjalta, että Venäjä tunnustaa Viron valtiojatkumon ja Viro nykyisen hallinnollisen rajan; Tarton rauhan rajat moninkertaistaisivat Viron venäläisten lukumäärän. Ainakin parhaiden suomalaisten kansainvälisen oikeuden asiantuntijoiden mukaan Viro häviäisi rajakiistan Haagissa.”²⁵⁷

Kuten tästäkin puheenvuoroluonnoksen kirjauksesta käy ilmi, Suomi kannatti rajakiistan sopimista kahdenvälisesti Viron ja Venäjän välillä. Viro kuitenkin etsi itselleen kansainvälistä tukea erityisesti Etykistä vuoden 1994 kesän ja syksyn aikana ja harkitsi edelleen rajakiistan viemistä Haagiin kansainvälisen tuomioistuimen ratkaistavaksi. Viron ulkoministeriön poliittinen varakansleri Raul Mälk katsoi, että ”kansainvälinen välitys on ainoa tapa avata keskustelu Venäjän kanssa rajasta”.²⁵⁸

²⁵⁵ Puura-Märkälän muistio 16.5.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

²⁵⁶ Karinen Moskovasta UM:lle 20.5.1994. Haa:5, TPK IV, KA.

²⁵⁷ Puheenvuoroluonnos 30.5.1994. Haa:6, TPK IV, KA.

²⁵⁸ Kaurinkoski UM:lle 30.8.1994. Tallinna, R-sarja 1994, heinäkuu–syyskuu, UM.

Virolaisten toiveista ja pyynnöistä huolimatta kansainvälinen tuki Virolle rajakysymyksessä oli keväällä ja kesällä heikkoa, ennen kaikkea siksi, että kansainvälinen huomio keskittyi joukkojen vetäytymiseen. Tämä tarkoitti, että Venäjä pystyi ottamaan irti kaiken hyödyn maiden välisestä epäsymmetrisestä voimasuhteesta. Viron valitukset ja ehdotukset siitä, että kiistaa käsiteltäisiin Haagin kansainvälisessä tuomioistuimessa, kaikuivat kuuroille korville.²⁵⁹

Kesään 1994 mennessä julkinen mielipide rajasta oli alkanut muuttua Virossa. 29. kesäkuuta julkaistun mielipidemittauksen mukaan vain 41 prosenttia virolaisista halusi, että rajakiista ratkaistaisiin Tarton rauhansopimuksen pohjalta. 32 prosenttia oli valmis kompromissiin ja luovuttamaan osan neuvostoaikana menetetyistä alueista Venäjälle, erityisesti Narvajoen alueen. Kuitenkin vain 17 prosenttia oli valmis luopumaan Petserinmaasta. Rajaneuvotteluissa Viron pääneuvottelijana toiminut Raul Mälk on selittänyt virolaisten erilaista suhtautumista kahteen kiistelyyn alueeseen sillä, että Narvajoen kohdalla kulkeva raja on aina ollut ”kulttuurien ja sivilisaatioiden raja”, kun taas kaakossa oleva raja erotti toisistaan virolaisten ja setujen asuinpaikkoja. Kompromissivaihtoehdon suosion kasvusta huolimatta Viron hallitus vaati edelleen, että rajakeskustelut perustuisivat valtiollisen jatkuvuuden periaatteeseen.²⁶⁰

Viron ja Venäjän välistä rajakysymystä käsiteltiin Etykin pysyvässä komiteassa kesä-heinäkuussa 1994 sen jälkeen, kun Venäjä oli alkanut Jeltsinin määräyksestä merkitä maiden välistä vahvistamatonta rajalinjaa yksipuolisesti. Viro protestoi pysyvässä komiteassa rajan merkitsemistä vastaan pyytäen komitealta päätöstä, joka tunnustaisi rajaongelman olemassaolon ja sen, että asia pitää ratkaista neuvotteluilla joko kahdenvälisesti tai kansainvälisesti. Venäjä puolustautui toistamalla tulkintansa Tarton rauhansopimuksen voimassaolon lakkaamisesta ja syyttämällä Viroa vuoden 1992 Helsingin Etyk-huippukokouksen päätösasiakirjan vastaisesta asenteesta. Asiakirjan mukaan rajamuutokset olivat mahdollisia vain vapaaehtoisesti, neuvottelujen kautta ja alueellista koskemattomuutta kunnioittaen. Suomi ja Ruotsi asettuivat kokouksessa tukemaan Viron esitystä. Ruotsi totesi, että se ei hyväksynyt Venäjän yksipuolisia toimia, ja Suomi yhtyi puheenvuoroon. Suomen suurlähettiläs René Nyberg sanoi, että Suomi ei jaa Venäjän tulkintaa Tarton rauhansopimuksen voimassaolon lakkaamisesta. Suomen

²⁵⁹ Levinsson 2006, 104.

²⁶⁰ Mole 2012, 132.

näkemyksen mukaan kiista voitaisiin ratkaista hyväksymällä vallitseva raja neuvotteluteitse.²⁶¹

Elokuussa 1994 Suomi määritteli kantansa EU:n ja Etykin jäsenmaille lähetetyssä sanomassa. Sanoman mukaan Suomi piti rajakysymystä äärimmäisen sensitiivisenä asiana. Kompromissiratkaisu uhkasi vaarantua. Ratkaisu ongelmaan voisi olla se, että Venäjä hyväksyisi selväsanaisesti Tarton rauhansopimuksen maiden välisten suhteiden pohjana, ja samalla Viro hyväksyisi vallitsevat rajat. Suomen mielestä kahdenväliset neuvottelut olivat tarpeen, vaikka Venäjä olikin haluton ryhtymään niihin. EU-maiden olisi vältettävä tilanteen tulehduttamista entisestään ja yritettävä kannustaa osapuolia omaksumaan järkevät kannat.²⁶²

Rajakysymyksen käsittely jatkui Etykissä kesätauon jälkeen syyskuussa. Suurlähettiläs Nyberg joutui nyt korjaamaan tilannearviotaan ongelman ratkaisumahdollisuuksista, sillä hän katsoi olleensa aiemmin liian optimistinen. Virolaisten ja venäläisten puheet olivat niin jyrkkiä, että ratkaisu näytti kaukaiselta. Nyberg kuvaili raportissaan turhautumistaan virolaisten toimintaan:

”Joudun jatkuvasti selittämään EU- ja KIE-kollegoille virolaisten toimintaa, jota ei parhaalla tahdollakaan voi kuvata onnistuneeksi tai taitavaksi. Se on sekoitus kovuutta ja uhittelua. Neuvottelijoina virolaiset ajavat häikäilemättömästi maksimalistisia tavoitteitaan ja taipuvat vasta kovan – skandinaavisen – paineen alla. Veljeni Kalev [Stoicescu, Viron edustaja] on soft spoken eikä hän esiinny aggressiivisesti [sic] mutta hänen monisanaiset puheenvuoronsa ovat tahallisen ärsyttäviä. Joskus minusta tuntuu, että matemaattisen koulutuksen saanut älykäs Stoicescu ei yksinkertaisesti ymmärrä millainen vaikutus hänen sanoillaan on venäläisiin puhumattakaan läntisistä kollegoista, jotka ovat kauhuissaan ja ymmällään. Itse olen lopen kyllästynyt inttämään härkämäisen virolaisen kollegani kanssa.”²⁶³

²⁶¹ Hakala Wienistä UM:lle 8.7.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

²⁶² Heleniuksen COREU-viesti Bonniin 23.8.1994. Jfc:2, TPK IV, KA.

²⁶³ Nyberg Wienistä Lyralle 19.9.1994. Jfc:3, TPK IV, KA.

Nyberg kirjoitti ymmärtävänsä toki Viron kovuuden toisen puolen. Päätäväisyys oli myös voiman lähde, ja oikein kanavoituna se voi olla voimavara kansakunnan rakentamisessa. Nybergin mukaan Stoicescu oli kerran todennut hänelle rajakiistasta ”ilman minkäänlaista paatosta – että tämä on Viron talvisota”. Nybergin mielestä rajaongelma oli pikimmiten saatava pois päiväjärjestyksestä. Hän ehdotti tiivistä yhteydenpitoa EU:n puheenjohtajamaana toimineeseen Saksaan tavoitteena löytää poliittinen ratkaisu, johon sisältyisivät seuraavat elementit: Viron valtiollinen jatkuvuus, vallitseva raja ja neuvostomiehityksen tunnustaminen.²⁶⁴

Nybergin tavoin myös alivaltiosihteeri Jaakko Blomberg katsoi, että Viro käsitteli rajakysymystä epärealistiselta pohjalta. Viron ulkoministeriön virkamiehet ymmärsivät realiteetit, mutta poliittinen johto ajoi Blombergin mukaan Viron asiaa kuin ”oikeusjuttua raastuvassa”, tavoitteenaan oikeudenmukaisuuden toteutuminen hinnalla millä hyvänsä. Tarton rauhan rajat oli palautettava, koska rajoja oli siirretty laittomasti. Blomberg näki sisäpoliittisia tekijöitä Viron ehdottomuuden taustalla. Venäjälle myönnytyksiä tekevät poliitikot pelkäsivät syytöksiä petturuudesta.²⁶⁵

Suurlähettiläs Kaurinkoski tapasi lokakuun alussa Viron ulkoministeriön Keski- ja Itä-Euroopan toimiston päällikön Mart Helmen. Helme sanoi, että Viro tavoitteli yhä Tarton rauhansopimuksen tunnustamista, mutta sopimuksen mukaisiin rajoihin ei enää pyritty. Perustuslain kirjaus Tarton rauhan mukaisista rajoista oli edelleen voimassa, mutta Viron parlamentti oli kesällä hyväksynyt uuden lain valtionrajasta, jonka nojalla oli mahdollisuus sopia ”väliaikaisesta valvontalinjasta” poiketen perustuslain määräämästä rajasta²⁶⁶. Mart Laarin johtaman hallituksen kaaduttua syyskuussa virolaiset kansanedustajat olivat alkaneet ehdottaa, että Viro voisi perua vaatimuksensa menetettyjen alueiden palauttamiseksi²⁶⁷. Helmen mukaan Viro pyrki kuitenkin yhä kansainväliseen välitykseen rajakysymyksessä. Kaurinkoski huomautti Venäjän osoittaneen, ettei se hyväksy tässä asiassa ulkopuolista välitystä, mihin Helme vastasi sanomalla, että Moskova on ennenkin muuttanut kantansa.²⁶⁸

²⁶⁴ Nyberg Wienistä Lyralle 19.9.1994. Jfc:3, TPK IV, KA.

²⁶⁵ Blombergin muistio 23.9.1994. 18.41 VIR, UM.

²⁶⁶ Kaurinkoski UM:lle 30.8.1994. Tallinna, R-sarja 1994, heinäkuu–syyskuu, UM.

²⁶⁷ Mole 2012, 132.

²⁶⁸ Kaurinkoski Tallinnasta UM:lle 5.10.1994. Tallinna, R-sarja 1994, lokakuu–joulukuu, UM.

Lokakuudessa raportissaan Nyberg piti Viron rajakysymystä ”ylivoimaisesti vaikeimpana asiana” Venäjän ja Baltian maiden välisissä suhteissa. Hänen mielestään asia oli mahdollista ratkaista vain kahdenvälisesti, eikä siihen voitaisi kajota joulukuun Etyk-huippukokouksessa Budapestissä aiheuttamatta vahinkoa itse asialle. Venäläiset olivat kuitenkin ilmaisseet suomalaisille olevansa kiinnostuneita hyväksymään rajakysymystä koskevan poliittisen julistuksen huippukokouksessa, mitä Nybergkin piti tärkeänä.²⁶⁹

Joulukuussa Viron uusi pääministeri Andres Tarand ilmoitti, että Viro olisi valmis luopumaan kiistellyistä alueista, jos Venäjä tunnustaisi Tarton rauhansopimuksen ”sopimuksena, jonka alla Viron valtio syntyi”. Vallitsevan historiallisen narratiivin näkökulmasta alueista luopumista pidettiin kuitenkin väärytenä, ja konservatiiviset poliitikot sekä Petserinmaa-yhdistyksen jäsenet tyrmäsivät päätöksen. Jopa hallituskoalition riveistä kritisoitiin päätöstä. Päätös nähtiin ”sen myymisenä, mistä esi-isämme taistelivat”. Päätöksen epäsuosiosta huolimatta hallituksen johto uskoi sen olevan rationaalinen valinta. Presidentti Meri tuki Tarandin päätöstä ja korosti tarvetta erottaa toisistaan rajan ja jatkuvuuden kysymykset. Meren mukaan virolaisilla ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin neuvotella maan etujen mukainen sopimus.²⁷⁰

Juuri ennen joulua 1994 Venäjän ulkoministeriön osastopäällikkö Juri Fokin kertoi Suomen Moskovan-suurlähettiläs Arto Mansalalle, että Viro todennäköisesti ehdottaa pian neuvottelujen aloittamista rajakysymyksistä. Fokinin mukaan Venäjä oli valmis neuvottelemaan rajakysymykseen liittyvien sopimusten syntymiseksi ja sen jälkeen sopimaan itse rajasta. Fokin toivoi, että suomalaiset voisivat vaikuttaa virolaisiin siten, että tällainen kehitys voisi toteutua. Tarton rauhansopimuksesta hän sanoi, että Venäjä ei voinut hyväksyä sen rajaa koskevia kohtia, mutta oli valmis hyväksymään sen ”historiallisena dokumenttina” Viron tasavallan valtiollisuuden määrittelemiseksi.²⁷¹ Kompromissihalukkuudestaan huolimatta virolaiset tulivat pian huomaamaan, että Venäjä tuskin tulisi muuttamaan näkemystään historian tapahtumista.²⁷²

Kansainvälisellä paineella ja epäilemättä myös Suomen edustajien kannanotoilla oli vaikutusta Viron politiikkaan rajakysymyksessä. Niin kauan, kun Viron ja Venäjän väliset keskustelut pysyivät tiukasti kahdenvälisinä, vallitsevat historialliset narratiivit ja

²⁶⁹ Nyberg Budapestistä UM:lle 12.10.1994. Jfc:3, TPK IV, KA.

²⁷⁰ Mole 2012, 132–133.

²⁷¹ Henriksson Moskovasta UM:lle 21.12.1994. 13.60 Baltia, UM.

²⁷² Mole 2012, 133.

identiteettidiskurssi rajoittivat mahdollisten päätösten joukkoa. Toiselle osapuolelle periksi antaminen oli sisäpoliittisista syistä aluksi lähes mahdotonta. Mutta kun eurooppalaiset poliitikot alkoivat varoittaa Viroa siitä, että rajamuutokset loisivat vaarallisen ennakkotapauksen Saksan ja Puolan, Unkarin ja Romanian sekä Unkarin ja Tšekin välisiä rajoja ajatellen, ja huomauttaa, että rajasopimus Venäjän kanssa helpottaisi tulevaisuudessa Viron pääsyä EU-jäseneksi, päätöksentekijät Tallinnassa alkoivat määrittellä kansallista etua laajemmin ja olivat valmiimpia kompromisseihin tärkeämpien tavoitteiden saavuttamiseksi.²⁷³ Jo syksyllä 1992 nimitetty Laarin hallitus oli asettanut nimenomaan EU-jäsenyyden Viron pitkän aikavälin tavoitteeksi²⁷⁴.

Vaikka rajakysymys oli periaatteellisesti tärkeä ja poliittisesti vaikea kiistakysymys Viron ja Venäjän välillä 1990-luvun alussa, oli se selvästi joukkoihin ja venäläisvähemmistöön liittyvien kiistojen varjossa. Suomen edustajien kannanottoja tai edes mainintoja rajakiistasta löytyy arkistoaineistosta huomattavasti vähemmän verrattuna muihin kysymyksiin. Edes vuonna 1994, kun rajakysymys todella nousi Viron poliittiselle agendalle, suomalaiset eivät asiaan ottaneet sellaisella tavalla kantaa, jota olisi voitu verrata Suomen toimintaan muissa kysymyksissä. Eroa joukkoja ja vähemmistöä koskeviin kysymyksiin havainnollistaa esimerkiksi se, että tässä tutkimuksessa käytetystä arkistoaineistosta ei löydy viittausta siihen, että Suomen tasavallan presidentti, pääministeri tai ulkoministeri olisivat ottaneet rajakysymykseen varsinaisesti kantaa, julkisesti tai yksityisesti. Suomen puolelta asiaa hoidettiin ulkoministeriön virkamiesten voimin.

Vaikka Suomen edustajille oli usein tyypillistä rajakysymyksestä keskusteltaessa vain tyytyä kuuntelemaan virolaisen tai venäläisen osapuolen näkemyksiä esittämättä omaa kantaa, ulkoministeriön virkamiesten toiminnasta ja raporteista on nähtävissä tietty yhteinen suhtautuminen kiistaan. Suomi näytti alusta alkaen suhtautuvan penseästi Viron tavoitteeseen palauttaa Tarton rauhansopimuksen mukainen raja eli siirtää neuvostoaikaista rajalinjaa idemmäksi. Suomalaisille Viron tavoitteet näyttäytyivät epärealistisina, ja niitä selitettiin Viron sisäpoliittisella ilmapiirillä, jota väritti historian vääryyksiä ja oikeudenmukaisuuden palauttamista korostava nationalismi.

²⁷³ Mole 2012, 132.

²⁷⁴ Salu & Männik 2013, 99.

Suomi ei kuitenkaan torjunut Viron näkemystä siitä, että Tarton rauhansopimus oli edelleen lainvoimainen ja että uudelleenitsenäistynyt Viron tasavalta oli sama valtio kuin se, joka julistautui ensimmäisen kerran itsenäiseksi vuonna 1918. Olihan Suomi elokuussa 1991 todennut, että Viron itsenäisyyttä ei ollut tarpeen tunnustaa uudelleen, sillä se oli tunnustettu jo vuonna 1920, eikä tunnustusta ollut *de jure* koskaan mitätöity. Siksi riitti, että maiden väliset katkenneet diplomaattisuhteet vain solmittiin uudelleen.²⁷⁵ Tätä Viron valtiollisen jatkuvuuden periaatetta Suomi puolusti johdonmukaisesti, myös kahdenkeskeisissä keskusteluissa venäläisten kanssa.

Suomalaisvirkamiesten raporteista käy ilmi kriittinen, paikoin ärtynytkin suhtautuminen Viron tyyliin ajaa raja-asiaa kansainvälisesti. Viron argumentteja pidettiin juridisesti moitteettomina, mutta suomalaisten mielestä niissä ei otettu huomioon vallitsevia ulkopoliittisia realiteetteja. Suomalaiset näkivät, että Venäjä ei tulisi muuttamaan näkemystään historian tapahtumista, saati suostuisi palauttamaan Tarton rauhan mukaista rajaa, eikä Viro saisi haluamaansa tukea myöskään länsimailta, varsinkaan viimeisten venäläissotilaiden vetäytyttyä Viirosta. Lisäksi kiihkeä tyyli, jolla Viro asiaansa ajoi, oli suomalaisten mielestä omiaan vain tekemään vahinkoa Viron intresseille.

Suomi ei myöskään hyväksynyt Venäjän argumentteja kokonaisuudessaan eikä tapaa, jolla niitä puolustettiin rajakiistassa. Kaiken kaikkiaan Suomen pyrkimyksenä oli kannustaa molempia osapuolia omaksumaan ”järkevät kannat”, neuvottelemaan asiasta keskenään kiihkottomasti ja lopulta tekemään kompromissiratkaisu. Suomi ei uskonut, että rajakiistan kansainvälistämisellä olisi ollut mahdollista millään tavalla edistää asian ratkaisua. Siitä alkaen, kun vallitsevan rajan säilyttämiseen ja Tarton rauhansopimuksen tunnustamiseen perustuva ratkaisuehdotus nousi keskusteluissa esiin, Suomi ryhtyi kannattamaan sitä. Tällainen ratkaisu näytti parhaiten edistävän Suomen tavoittelemaa lähialueiden vakautta, eikä se olisi vaatinut suuria muutoksia vallitsevaan tilanteeseen. Osapuolet alkoivatkin vähitellen keskusteluissaan lähestyä tällaista ratkaisua.

Vuonna 1994, mihin tämän tutkimuksen aikarajaus päättyy, Viron ja Venäjän rajakeskusteluissa päästiin oikeastaan vasta alkuun. Ensimmäisen kerran osapuolet onnistuivat allekirjoittamaan rajasopimuksen vasta vuonna 2005, mutta silloinkin prosessi keskeytyi, kun sopimukseen lisättiin johdanto, jossa viitattiin Tarton

²⁷⁵ Rausmaa 2013, 217; Visuri 2006, 305.

rauhansopimukseen. Viittauksen takia Venäjä kieltäytyi ratifioimasta sopimusta. Uusi rajasopimus allekirjoitettiin helmikuussa 2014, mutta sitäkään ei ole tämän tutkimuksen kirjoittamiseen mennessä ratifioitu kummankaan maan parlamentissa.²⁷⁶

²⁷⁶ Schulze 2018, 73–74.

5 Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa on selvitetty Suomen suhtautumista ja toimintaa kolmessa Viron ja Venäjän välisessä ongelmassa, jotka tulivat Neuvostoliiton hajoamisen perintönä. Näiden kolmen asiakysymyksen kautta on pyritty hahmottamaan Suomen ulkopolitiikan linjaa Viron ja Venäjän välisissä suhteissa laajemminkin 1990-luvun alussa.

Tutkimuksen perusteella voi tehdä sen johtopäätöksen, että Suomen sympatiat olivat Viron ja Venäjän välisissä kiistoissa selvästi Viron puolella. Viroa tuettiin aina, kun sen katsottiin olevan mahdollista ja Viron edesottamuksia pidettiin oikeutettuina, realistisina ja järkevinä. Suomen tuki Virolle ilmeni muun muassa julkisina kannanottoina kansainvälisissä järjestöissä, kahdenkeskeisissä keskusteluissa ulkopoliittisten johtajien ja diplomaattien välillä sekä konkreettisena rahallisena avustuksena. Tuki ei kuitenkaan ollut varauksetonta, eikä Suomi jakanut Viron näkemyksiä kaikista asiakysymyksistä. Esimerkiksi Viron tavoitetta Tarton rauhansopimuksen mukaisten rajojen palauttamisesta Suomi ei missään vaiheessa kannattanut.

Vaikka Suomen sympatiat kallistuivat Viron puolelle, Suomi esiintyi julkisesti sovittelevaan ja maltilliseen sävyyn. Se osoitti ymmärrystä myös joillekin Venäjän legitiimeinä pidetyille näkemyksille, jakaen osittain esimerkiksi Venäjän huolen venäläisen väestön oikeuksista Virossa. Suomi pyrki tasapainoilemaan Viron ja Venäjän välissä, säilyttäen asemansa jossain määrin puolueettomana valtiona, joka halusi auttaa osapuolia pääsemään oikeudenmukaiseen ja jännitteitä purkavaan ratkaisuun. Liian kärkeviä kannanottoja vältettiin, koska omalla toiminnalla ei haluttu kärjistää kiistoja entisestään.

Venäläisjoukkojen vetäytyminen Virossa, venäläisvähemmistön asema Virossa sekä Viron ja Venäjän välinen raja olivat kukin periaatteellisesti suuria ja sisäpoliittisesti herkkiä kysymyksiä molemmissa maissa, mikä teki asioiden käsittelystä suurien tunteiden värittämää. Virolaisten ja venäläisten retoriikka oli paikoin hyvinkin kovaa, ja osapuolet provosoituivat helposti toistensa jyrkistä lausunnoista. Suomen edustajat kokivat usein tarpeelliseksi kehottaa sekä virolaisia että venäläisiä lieventämään ilmaisuaan ja myös tulemaan vaatimuksissaan vastaan. Kiistoissa käytetty kova kieli oli Suomen poliittiselle kulttuurille vierasta, eivätkä suomalaiset uskoneet sen edesauttavan

ongelmien ratkaisussa millään tavalla. Siksi osapuolten tyyntely ja ”järkevien kantojen” omaksumiseen kannustaminen nähtiin Suomessa keskeisinä keinoina helpottaa sovinnon löytämistä.

Suomen ulkopoliitiikan kaikkein tärkein tavoite näyttää olleen lähialueiden vakauden turvaaminen. On selvää, että Suomen kahden naapurimaan sotilaallisiakin ulottuvuuksia sisältänyt kiista oli potentiaalinen uhka tälle vakaudelle. Pahimmassa tapauksessa kiista olisi voinut eskaloitua jopa aseelliseksi. Suomi halusi ymmärrettävästi torjua tämän kehityskulun. Vaikka kylmän sodan aikana Suomi oli harjoittanut puolueettomuuspolitiikkaa pysytellen useimpien kansainvälisten kiistojen ulkopuolella, kylmän sodan päättyttyä Suomessa ajateltiin, että kahden naapurimaan välien selvittelyyn Suomi ei voinut olla täysin osallistumatta. Vakauden eteen Suomen oli tehtävä se, mikä sille oli mahdollista.

Kaikissa kolmessa kiistakysymyksessä Suomi joutui pohtimaan sitä, miten suhtautua kiistojen mahdolliseen kansainvälistymiseen. Suomi tuki kiistojen kahdenvälistä ratkaisua aina, kun se oli mahdollista. Venäläisjoukkojen vetäytymistä ja venäläisvähemmistön asemaa koskevat kiistat kuitenkin kansainvälistyivät jommankumman osapuolen toiveesta johtuen väistämättä, eikä Suomi voinut asialle mitään. Kansainvälisissä yhteyksissä Suomi piti sovittelevia puheenvuoroja ja vetosi yhdessä tehtyihin päätöksiin sekä kansainvälisten asiantuntijoiden raportteihin. Rajakysymys ei 1990-luvun alussa noussut vastaavalla tavalla kansainväliselle agendalle Viron toiveista huolimatta, eikä Suomikaan pitänyt asian kansainvälistämistä järkevänä. Yleisesti ottaen suomalaiset ajattelivat, että Viron ja Venäjän väliset kiistat olisi parasta ratkaista osapuolten kesken, sillä ulkopuolisilla mailla ja järjestöillä ei nähty olevan tapauksissa merkittävästi annettavaa.

Suomella oli ainutlaatuinen asema suhteessa Viroon. Suomalaiset ymmärsivät Viron historiaa ja kansainvälistä asemaa paremmin kuin esimerkiksi Länsi-Euroopan maat. Toisaalta samalla Suomella oli parempi ymmärrys länsimaiden näkemyksistä ja kansainvälisten järjestöjen toimintalogiikasta kuin juuri kansainväliselle areenalle palanneella itsenäisellä Virolla. Tästä asemasta käsin Suomi neuvoi ja opasti virolaisia siinä, miten Viron kannattaisi toimia ja esiintyä kansainvälisissä yhteyksissä, jotta se onnistuisi saavuttamaan kaipaamansa sympatiat länsimailta ja siten saamaan tavoitteensa

läpi. Virolaiset myös usein kuuntelivat Suomea herkällä korvalla, vaikka he eivät aina olleetkaan täysin tyytyväisiä Suomen malttia ja neuvotteluja korostaviin viesteihin.

Myös Suomen ja Venäjän välinen suhde oli ainutlaatuinen, tosin aivan eri tavalla kuin Suomen ja Viron suhde. Venäjää kohtaan noudatettiin edelleen hyviä käytöstapoja, eivätkä suomalaiset koskaan käyttäneet Venäjästä samanlaisia jyrkkiä ilmaisuja kuin virolaiset. Osa Suomen kylmän sodan aikaisten idänsuhteiden perinnöstä oli edelleen tallella, vaikka Neuvostoliiton romahduksen jälkeen itänaapuriin ei enää suhtauduttukaan samalla tavalla. Toisin kuin esimerkiksi Kekkonen aikana, Suomi kritisoi Viroon liittyvissä kiistoissa julkisesti Venäjää, kun siihen katsottiin olevan aihetta. Venäjän propagandaksi katsotut väitteet, liittyen esimerkiksi ”ihmisoikeuksien joukkoloukkauksiin Virossa”, torjuttiin. Suomi myös osallistui Venäjään kohdistuvaan kansainväliseen painostukseen, kun joukkojen vetäytymisen nähtiin etenevän liian hitaasti. Kaikista muutoksista huolimatta idänpolitiikan pitkässä linjassa ei haluttu tehdä liian suurta irtiottoa, vaan hyvistä naapurisuhteista haluttiin pitää edelleen kiinni. Virolla ei ollut varjeltavanaan mitään vastaavaa idänsuhteiden perintöä, ja suhtautuminen Venäjään oli paljon mustavalkoisempaa. Historian painolasti oli Virolle huomattavasti raskaampi.

Juuri neuvostomiehityksen tuoma historiallinen painolasti on epäilemättä yksi syy siihen, miksi Suomen sympatiat kallistuivat kiistoissa Viron puolelle. Suomalaiset pitkälti jakoivat virolaisten käsityksen siitä, että Viro oli kärsinyt toisessa maailmansodassa ja sen lopputuloksessa valtavan historiallisen vääryyden. Virolaisten kokemuksiin oli jossain määrin mahdollista samastua, koska Suomen kohtalo olisi voinut hyvin olla samankaltainen, jos jatkosodan lopputulos olisi ollut toinen. Kun Viro palautti itsenäisyytensä, suomalaiset iloitsivat siitä vilpittömästi. Venäjän vaatimuksia itsenäisyyden palauttamisen jälkeisissä kiistoissa tarkasteltiin Suomessakin osin 50 vuotta kestäneen ja juuri päättyneen neuvostomiehityksen näkökulmasta, eikä kaikkia niitä voitu siksi pitää täysin kohtuullisina. Maantieteellisen läheisyyden, historiallisen kokemuksen ja kielisukulaisuudenkin tuoman yhteyden ansiosta suomalaiset ymmärsivät Viron aseman paremmin kuin yksikään länsimaa.

6 Lähteet

I ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Mauno Koiviston arkisto (MKA)

Ulkopolitiikka, selvityksiä 1991–1994, kansiot 48, 50–55, 58.

Tasavallan presidentin kanslian III arkisto (TPK III)

Jfc:15–Jfc:20, Jfc:22–Jfc:23, *Viro* 1991–1993.

Mdb:14, *Tasavallan presidentin keskustelutapaamiset, 1992–1994.*

Ua:110, *Ulkomaiden päämiesten vierailut Suomeen, 1992.*

Tasavallan presidentin kanslian IV arkisto (TPK IV)

Haa:5, *Presidentti ja rouva Ahtisaaren valtiavierailu Venäjälle 18.–19.5.1994.*

Haa:6, *Presidentti ja rouva Ahtisaaren valtiavierailu Viroon 31.5.–1.6.1994.*

Jfc:1–Jfc:3, *Viro* 1994.

Ulkoministeriön arkisto (UM), Helsinki

13.60 Baltia, *Baltian tilanne* 1991–1994.

13.60 Baltia, *Baltian tilanne, Suomen politiikka* 1992–1995.

13.60 Baltia, *Baltian tilanne – Viro* 1994.

18.41 VIR, *Suhteet Suomi–Viro* 1992–1994.

18.60 VIR, *Aho Esko pääministeri Suomi, vierailu Viro 15.–16.3.1994.*

18.60 VIR, *Tasavallan presidentti Mauno Koiviston vierailu Viroon 19.3.1992.*

18.60 VIR, *Tarand Andres pääministeri Viro, työvierailu Suomeen 16.12.1994.*

18.60 VIR, *Ulkoministeri Heikki Haaviston vierailu Viroon 22.6.1993.*

Tallinna, R-sarja 1990–1991, 1993–1994.

II LÄHDEJULKAISUT

Meri Lennart, *Tulen maasta, jonka nimi on Viro*. Toim. Piret Saluri. Otava, Helsinki 1995.

III SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Helsingin Sanomat	1994
Kaleva	1992
Päevaleht	1992

IV MUISTELMAKIRJALLISUUS

Blomberg Jaakko, Suomi ja Viro. Artikkelit teoksessa *Isänmaan airuet. Suomalaista diplomatiaa viidellä vuosikymmenellä*. Toim. Kimmo Pulkkinen, Hannu Mäntävaara & Risto Veltheim. Edita, Helsinki 2016.

Blomberg Jaakko, *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*. WSOY, Helsinki 2011.

Kalela Jaakko, Presidentin diplomaatit 1973–1994. Artikkelit teoksessa *Isänmaan airuet. Suomalaista diplomatiaa viidellä vuosikymmenellä*. Toim. Kimmo Pulkkinen, Hannu Mäntävaara & Risto Veltheim. Edita, Helsinki 2016.

Koivisto Markus, *Murroskauden diplomaattina. Muistelmia vuosilta 1984–2000*. Kirja kerrallaan, Helsinki 2004.

Koivisto Mauno, *Historian tekijät. Kaksi kautta II*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2017.

Laar Mart, *Eesti uus algus*. Konrad Adenauer Stiftung, Berliini 2002.

Mansala Arto, *Kohti kaaoksen pitkää yötä. Kolme kautta Moskovassa*. WSOY, Helsinki 2015.

Merikallio Katri & Ruokanen Tapani, *Matkalla. Martti Ahtisaaren tarina*. Otava, Helsinki 2011.

Oplatka Andreas, *Lennart Meri. Virolle eletty elämä*. Tammi, Helsinki 2007.

Savisaar Edgar, *Peaminister. Eesti lähiajalugu 1990–1992*. Kleio, Tartto 2004.

V TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Andersen Erik André & Vetik Raivo, National Integration in Estonia: Ethnic and Regional Problems in a Transitional Society. Artikkeliteoksessa *Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988–1998*. Toim. Raivo Vetik. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.

Auers Daunis, *Comparative Politics and Government of the Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2015.

Aunesluoma Juhana, Containing the Consequences of Baltic Separatism. The Collapse of the Soviet Union and Finland's Search for Stability at the End of the Cold War. *Nagoya University Journal of Law and Politics* 6/2014.

Aunesluoma Juhana & Mitzner Veera, Kekseliäs ja ketterä – Suomen ulkopoliitiikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Artikkeliteoksessa *Utopia ulkopoliitikassa: Sarja visioita Suomen asemasta maailmassa*. Toim. Ville Sinkkonen & Henri Vogt. Ulkoministeriö, Helsinki 2014.

Berridge G. R. & James Alan, *A Dictionary of Diplomacy. Second Edition*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2003.

Budryte Dovile, *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*. Ashgate, Aldershot 2005.

Checkel Jeffrey T., *Ideas and International Political Change. Soviet/Russian Behavior and the End of the Cold War*. Yale University Press, New Haven, Connecticut 1997.

Dahl Ottar, *Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä*. Weilin + Göös, Helsinki 1971.

DeConde Alexander, Essay and Reflection: On the Nature of International History. *The International History Review* 2/1988.

Forsberg Tuomas & Pesu Matti, The "Finlandisation" of Finland: The Ideal Type, the Historical Model, and the Lessons Learnt. *Diplomacy & Statecraft* 3/2016.

Henriksson Kirsi & Kastari Pirkko-Liisa, Kun politiikka muuttuu historiankirjoitukseksi – lähihistorian haaste. Artikkeliteoksessa *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*. Toim. Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto. Vastapaino, Tampere 2001.

Hämäläinen Unto, Jatkuvuus ja muutos hallitusohjelmissa. Artikkeliteoksessa *Ei enää erityistapaus. Suomen kansainvälinen asema kylmän sodan jälkeen*. Toim. Alpo Rusi. WSOY, Helsinki 2003.

Jauhiainen Jussi, Militarisation, Demilitarisation and Re-use of Military Areas. The Case of Estonia. *Geography* 2/1997.

Jääts Indrek, East of Narva and Petserimaa. Artikkeliteoksessa *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*. Toim. Tuomas Forsberg. Edward Elgar, Aldershot, 1995.

Kionka Riina & Vetik Raivo, Estonia and the Estonians. Artikkeliteoksessa *Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988–1998*. Toim. Raivo Vetik. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.

Knudsen Olav F. & Jones Christopher, Events and Ideas in the Region: An Overview 1980s–2000s. Artikkeliteoksessa *Security Strategies, Power Disparity and Identity. The Baltic Sea Region*. Toim. Olav F. Knudsen. Ashgate, Aldershot 2007.

Kubicek Paul, Russian Foreign Policy and the West. *Political Science Quarterly* 4/1999.

Käkönen Jyrki, Baltic Republics in the Changing Finnish Foreign Policy. Artikkeliteoksessa *New Actors on the International Arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries*. Toim. Pertti Joenniemi & Peeter Vares. Tampere Peace Research Institute, Research Report, No. 50. Tampere 1993.

Levinsson Claes, The Long Shadow of History: Post-Soviet Border Disputes – The Case of Estonia, Latvia and Russia. *Connections* 2/2006.

Litera Bohuslav, The Kozyrev Doctrine – a Russian Variation on the Monroe Doctrine. *Perspectives* 4/1994.

Mole Richard C. M., *The Baltic States from the Soviet Union to the European Union. Identity, discourse and power in the post-communist transition of Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, Lontoo 2012.

Munslow Alun, *Deconstructing History*. Routledge, Lontoo 1997.

Nevakivi Jukka, Hentilä Seppo & Haataja Lauri, *Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen*. Finn Lectura, Helsinki 1993.

Nousiainen Jaakko, *Suomen poliittinen järjestelmä*. WSOY, Helsinki 1998.

Orentlicher Diane F., Citizenship and National Identity. Artikkeliteoksessa *International Law and Ethnic Conflict*. Toim. David Wippman. Cornell University Press, Ithaca, New York 1998.

Otte T. G., Diplomacy and Decision-Making. Artikkeliteoksessa *Palgrave Advances in International History*. Toim. Patrick Finney. Palgrave Macmillan, Lontoo 2005.

Paloheimo Heikki, *Tasavallan presidentit. Kohti yhdentyvää maailmaa 1982–1994. Koivisto*. Weilin + Göös, Helsinki 1994.

Pekkarinen Jussi, *Kohtu 4. Suomen Tallinnan-lähetystön historia*. SKS, Helsinki 2015.

Pelz Stephen, Essay and Reflection: On Systematic Explanation in International History. *The International History Review* 4/1990.

Pesu Matti, Suurvaltaempiristi pienvaltion johtajana: Mauno Koiviston ulkopoliittinen uskomusjärjestelmä. *Kosmopolis* 2/2016.

Railo Erkkä, Pienen valtion kansallinen selviytymisstrategia. Artikkeliteoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Toim. Erkkä Railo & Ville Laamanen. Edita, Helsinki 2010.

Rasilainen Aki, Lähdekritiikki ja todistusharkinta. Artikkeliteoksessa *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopisto, Turku 1995.

Raun Toivo Ülo., Estonia after 1991. Identity and Integration. *East European Politics and Societies* 4/2009.

Rausmaa Heikki, ”Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon”. *Suomen ja Viron poliittiset suhteet keväästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2013.

Rusi Alpo, Jakolinja häviää. Artikkeliteoksessa *Ei enää erityistapaus. Suomen kansainvälinen asema kylmän sodan jälkeen*. Toim. Alpo Rusi. WSOY, Helsinki 2003.

Rytövuori-Apunen Helena, *Unionin ajan idänpolitiikka*. Edita, Helsinki 2007.

Saarikoski Vesa, Russian Minorities in the Baltic States. A brief analysis of the arguments of the present political dialogue regarding Russian minorities in the Baltic states. Artikkeliteoksessa *New Actors on the International Arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries*. Toim. Pertti Joenniemi & Peeter Vares. Tampere Peace Research Institute, Research Report, No. 50. Tampere 1993.

Salu Kadi & Männik Erik, Estonia. Artikkeliteoksessa *Strategic Cultures in Europe. Security and Defence Policies Across the Continent*. Toim. Heiko Biehl, Bastian Giegerich & Alexandra Jonas. Springer VS cop., Weisbaden 2013.

Schulze Jennie L., *Strategic Frames. Europe, Russia, and Minority Inclusion in Estonia and Latvia*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, Pennsylvania 2018.

Smith David J., Estonia. Independence and European Integration. Artikkele teoksessa *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. Toim. David J. Smith, Artis Pabriks, Aldis Purs & Thomas Lane. Routledge, Lontoo 2002.

Smith Graham, Aasland Aadne & Mole Richard, Statehood, Ethnic Relations and Citizenship. Artikkele teoksessa *The Baltic States. The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. Toim. Graham Smith. Macmillan, Basingstoke 1994.

Soikkanen Timo, Historiankirjoituksen ”etulinja” reaaliaikaan! Artikkele teoksessa *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1. Turun yliopisto, Turku 1995.

Spies Yolanda Kemp, *Global South Perspectives on Diplomacy*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2019.

Vetik Raivo, Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia. *Journal of Peace Research* 3/1993.

Vetik Raivo, *Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988–1998*. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.

Vihalemm Triin & Lauristin Marju, Cultural Adjustment to the Changing Societal Environment: The Case of Russians in Estonia. Artikkele teoksessa *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Toim. Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Karl Erik Rosengren & Lennart Weibull. Tartu University Press, Tartto 1997.

Visuri Pekka, Mauno Koiviston turvallisuuspolitiikka. *Ulkopolitiikka* 4/1995.

Visuri Pekka, *Suomi kylmässä sodassa*. Otava, Helsinki 2006.

Wynne Russell, *Russian Policy Towards the 'Near Abroad': The Discourse of Hierarchy*. Working Paper No. 1995/7. Australian National University, Canberra 1995.

Zetterberg Seppo, *Eesti ajalugu*. Tänapäev, Tallinna 2009.

Öst Anna-Carin, *Medborgare eller främling? En studie av medborgarskapsregleringen i Estland, Lettland och Litauen*. Institutet för mänskliga rättigheter, Åbo Akademi, Turku 1994.

VI INTERNET-LÄHTEET

Finney Patrick, "International History". Making History. The Changing Face of the Profession in Britain 1.11.2008. <https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/international_history.html> [sivu luettu 11.12.2019]

"Presidentti Mauno Koivisto A-studiossa vuonna 1991". Yle Areena 18.1.2016. <<https://areena.yle.fi/1-50100913>> [katsottu 26.11.2019]